

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 3/2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор.

Члени редакційної колегії:

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України;

Притика Дмитро Микитович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;

Стефанчук Руслан Олексійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор;

Бакалінська Ольга Олегівна – доктор юридичних наук, доцент;

Божко Володимир Миколайович – доктор юридичних наук, доцент;

Гіренко Інна Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент;

Демченко Сергій Федорович – доктор юридичних наук;

Кабаліоглу Халук – доктор юридичних наук, професор (Турецька Республіка);

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор;

Кваша Оксана Олександрівна – доктор юридичних наук, професор;

Клочко Альона Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент;

Кулинич Павло Федотович – доктор юридичних наук, професор;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор;

Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, доцент;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор;

Мороз Світлана Павлівна – доктор юридичних наук, професор (Республіка Казахстан);

Пейзан Жільє – доктор юридичних наук, професор (Французька Республіка);

Прилуцький Сергій Валентинович – доктор юридичних наук, доцент;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Яковюк Іван Васильович – доктор юридичних наук, професор;

Ясинок Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 996 від 11 липня 2017 р.)**

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 2 від 24.09.2018 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22553-12453Р
від 28.02.2017 р. видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: pp-law.in.ua

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ****Кузьмін Д. В.,***кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри економіки і управління**Конотопського інституту Сумського державного університету*

УДК 340.141

**СПАДКУВАННЯ МАЙНА ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ НА ТЕРИТОРІЇ
ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Постановка проблеми. Українці, спираючись на досвід, що накопичувався протягом століть, який передавався як позитивне знання наступним поколінням, створили унікальну систему соціальних взаємовідносин, в основу якої були покладені відносини на підставі загально визнаного громадою Лівобережної України звичаю. Звичай оформлювався під впливом цінності родинних відносин, понять моралі і справедливості та ролі взаємодії селян з посадовими особами держави чи релігійними ієрархами. У ХІХ – на поч. ХХ ст. в різних регіонах Лівобережної України діяли зрозумілі та традиційні для місцевого населення регіону норми звичаєвого права.

Під терміном «звичаєве право» розуміється система санкціонованих державою звичаїв правових, які є джерелом права в певній державі, місцевості або для певної етнічної чи соціальної групи. Дана система, що утворювалася шляхом постійного дотримання впродовж тривалого періоду звичаїв нормативного характеру, відображає правову культуру і правову свідомість народу, а водночас й інтереси панівних верств суспільства [1, с. 566]. Видатний дослідник, цивіліст Російської імперії Д.І. Мейер визначав звичаєве право як юридичне положення, що розкривається в неодноразовому й одноманітному застосуванню [2, с. 19].

В українській історичній та юридичній літературі введення в науковий обіг терміну «звичаєве право» пов'язують з іменами П. Чубинського, О. Єфименка та О. Кістяківського [3, с. 19].

Звичаєве право на території Лівобережної України регулювало протягом століть цивільно-правові відносини місцевого населення регіону. На основі інституту звичаєвого права місцеві громади регламентували цілий ряд суспільних відносин, у тому числі й порядок спадкування майна.

Звертання до історико-правової спадщини українського народу завжди викликало широкий науковий інтерес серед дослідників. До історії розвитку звичаєвого права у своїх роботах зверталися як вітчизняні, так і закордонні дослідники – історики, юристи та етнографи. Широкий інтерес до наукового обговорення правових проблем звичаєвого права виник ще у ХІХ – на поч. ХХ ст. і зберігається до сьогоднішнього часу в працях таких авторів, як

Абрамов Я.В., Кавелін К.Д., Покровский І.А., Пахман С.В., Чубинський П.П., Гримич М.В. та інші.

Мета та завдання дослідження полягають у розгляді правової спадщини українського народу шляхом аналізу розвитку звичаєвого права в селянських громадах місцевого населення Лівобережної України у ХІХ – на поч. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. До ХІХ ст. дослідників історії цікавили переважно політичні події та вплив на них правителів та можновладців. Процеси, які впливали на розвиток культури, традиції та побут простого населення, не викликали широкого наукового обговорення. Лише з появою інтересу до народної історії та становлення етнографії як науки відбуваються певні зрушення. Цей процес вплинув і на правову науку, дозволивши проводити дослідження її історії, в тому числі й надати характеристику ролі звичаю. У рамках вивчення історико-правової спадщини краю актуальним стає аналіз норм звичаєвого права під час спадкування майна на території Лівобережної України.

Першочергово необхідно визначитись з поняттям спадкування в юридичній літературі ХІХ ст. Як відзначав Н. Александров, спадкування – це перехід прав, крім особистих, що припиняються зі смертю родоначальника, продовжують існувати у світі цивільному й утворюють приймання їх в особі низхідних потомків нащадків роду [4, с. 67].

У Чернігівській та Полтавській губерніях не все майно можливо було передати по заповіту. На законодавчому рівні було виділено два види майна: родове та благопридбане. Право заповісти на власний розсуд майно заповідач міг тільки благопридбане майно. До благоприданого майна відносилось рухоме майно і капітали. Нерухоме майно могло бути як благопридбаним (отриманим його власником протягом життя, яке можливо було заповісти), так і родовим (отриманим спадкоємцем по закону, а не по заповіту від близького родича) [5, с. 13–15]. Місцева традиція, пов'язана із сімейними відносинами в українській сім'ї та відсутністю заповіту в померлого члена родини, приводила до застосування права спадкування на підставі звичаю.

Особливість спадкування майна на території Лівобережної України полягала в специфіці поняття права власності в конкретному взятому регіоні. Члени селянських домогосподарств переважно не

розглядали власність як форму індивідуального права володіння однієї, конкретно визначеної особи. Саме взаємозалежність від допомоги селянину з боку української сім'ї та членів місцевої общини у XIX – на поч. XX ст. склали систему суспільних правил проживання в непростих умовах тієї доби. За таких умов перевага надавалася колективним відносинам в общині та сім'ї над індивідуальними інтересами общинника, за яких, як влучно відмітила Н.Н. Тарусіна, «егоїзм повинен бути розумним, а соціальна користь не повинна експлуатуватися егоїстичними групами» [6, с. 67].

Для українських селян у XIX ст. авторитет общини в переважній більшості випадків встановлював та регламентував правила і моральні норми поведінки, як у взаємовідносинах з іншими общинниками, так і у сімейному колі, тим самим закладаючи основи нормативних відносин у формі звичаю. Селянська община встановлювала для українського селянина норми, за яких взаємодія соціальних регуляторів є неминучою в будь-якій галузі життєдіяльності людей [7, с. 127].

Фактично в місцевому праві Лівобережної України, в її кодифікованій частині право власності розглядалося як індивідуальна форма регулювання відносин, пов'язаних з володінням власником належним йому майном. Водночас звичаєве право селян віддавало перевагу верховенству права колективної власності сім'ї над індивідуальними інтересами окремої людини. Право власності на майно за звичаєвим правом, як відмічав К.Д. Кавелін, належало сім'ї, становлюючи загальну її власність; особливо земля не поділялася між членами роду, не була початком особистої власності, але знаходилася в загальному володінні або не більш, ніж як у тимчасовому користуванні членів роду [8, с. 12].

На думку І.А. Покровського, поки існує сім'я, вона є єдиним правомірним власником землі, і право общини на розпорядження нею звужується. При цьому право власності сім'ї поширюється переважно на землі, що потребують великого внеску праці чи капіталу (землі присадибні чи орні), в той час як луги, ліси та інші угіддя ще довго залишаються у володінні всієї общини [9, с. 180].

Звичай передбачав, що право на поділ майна можливе на підставі приналежності до сім'ї. Як зазначав С.В. Пахман, тільки родичі, тобто особи, пов'язані між собою узами крові або належні до складу сім'ї на правах родичів, мають право на залишене після смерті небіжчика майно [10, с. 542].

Від імені сім'ї майном користувався переважно чоловік, батько всієї родини в офіційному юридичному діловодстві Російської імперії, отримавши найменування домогосподаря. Як влучно відмічає Примич М.В., якщо сімейна власність – це власність спільна, то, природно, права господаря на сімейне майно дещо обмежені [11, с. 152]. Батько родини, за записами В.В. Тарновського, розпоряджався власністю сім'ї: землею, скотиною, хлібом; проте речі, які придбала жінка, зоставалися в її розпорядженні [12, с. 34].

На всій території Лівобережної України не склався єдиний порядок розподілу майна родини після смерті домогосподаря. Були окремі (місцеві) характерні особливості у звичаєвому праві для різних територій у разі спадкування майна, але про цілісну систему з жорстко визначеними нормами на всій території Лівобережної України не йдеться. Зазначимо, що офіційна юридична думка XIX ст. поділяла звичаєве право на загальне та місцеве [2, с. 20].

Майно в родині розподілялося за певними соціальними орієнтирами, зрозумілими членам сім'ї та селянської общини. Під ними розумілася переважно користь для всієї сім'ї, а не для конкретного визначеної особи. С.В. Пахман до них відносив моральні якості людей, працелюбність та господарське розуміння [11, с. 544].

Мова не йде про відсутність взагалі порядку поділу майна на території Лівобережної України. Особливістю звичаєвого права стало те, що в різних регіонах України існували свої особливі моральні норми та звичаї, яких і притримувалися місцеві жителі різних регіонів, у тому числі й у разі спадкування майна.

У Чернігівській губернії смерть чоловіка-господаря не вела до обов'язкового розподілу майна, яке належало родині. Сім'я продовжувала користуватися майном спільно. Такий порядок користування майном дозволив дослідникам звичаєвого права України вказувати на існування в селянських родинах двох режимів розподілу майна після смерті господаря. На думку А.А. Леонтєва, члени селянської родини могли як отримували майно у спадок після смерті господаря, так і розподіляти майно між собою (спільно користуючись ним усією сім'єю), право на спадкування вже не наставало [13, с. 323–324]. У такому випадку вдова розпоряджалася внутрішнім домашнім господарством. Після смерті чоловіка мати за необхідністю (тому що не залишилося дорослих чоловіків у сім'ї) робилася єдиним опікуном дітей і розпорядником сімейних справ [12, с. 38]. Поступово право на розпорядження сімейним майном вдова втрачала з моменту, коли підростав та одружувався один із синів, чи зять ставав членом сім'ї. Як відмітила Ігнатенко І.В., одруження було щаблем до підвищення соціального статусу: традиційно особа набувала самостійності, авторитетності, економічної та майнової незалежності [14, с. 6]. За наявності жонатого старшого сина обов'язок розпоряджатися зовнішнім майном (переважно землею) покладався на нього. Одружені сини отримували право будувати у дворі родини для себе окрему хату. При цьому передбачалося, що одружені сини мають право володіти окремим рухомим майном, окрім робочих тварин і землі, до настання повноліття (одруження) всіх братів. У разі появи дітей, старший із синів отримував право на будівництво окремої хати поза межами двору родини. При цьому батьківська хата не ділилася на частини, залишаючись у володінні одного із синів [15, с. 32–33]. У випадку, коли діти ставали круглими сиротами, право опікунства (і розпорядження майном) переходило до одного з близьких

родичів сім'ї. Бездітні, які хотіли в похилому віці мати допомогу, йшли шляхом усиновлення свого родича чи навіть чужої людини [12, с. 38].

У Полтавській губернії діяли звичаєві норми, згідно з якими господар намагався в разі одруження дорослим синам влаштувати їм окрему хату та господарство. При собі він залишав для допомоги по господарству одного із синів. Згадана традиція і впливала на звичаєвий порядок подальшого розподілу майна після смерті селянина. По смерті власника господарства та відсутності заповіту майно переходило в управління до вдови чи сина, що залишався з батьком. Сини, які вже відокремили свою частку майна ще до смерті батька, в подальшому розподілі майна участі вже не брали. Майно небіжчика розділялося між синами, які залишалися при батькові, шляхом розподілу на рівні частки, переважно в натуральній формі. Усім незаміжнім донькам надавалася з батьківського майна четверта частина на придане. Материнське майно ділилося порівну між невідокремленими спадкоємцями чоловічої і жіночої статі. Подібна гендерна традиція у звичаєвому праві українських селян зберігалася фактично до початку XX ст. На законодавчому рівні зміни в спадковому праві відбулися лише 3 червня 1912 р. зі вступом в силу закону «Про розширення прав спадкування за законом осіб жіночої статі і права заповіту родових маєтків». Правовою новелою тоді для Чернігівської та Полтавської губерній стало зрівняння у правах дочок із синами в спадкуванні рухомого й нерухомого майна [16, с. 591].

Зі смертю господаря в Київській губернії майном, у переважній більшості випадків, починала розпоряджатися вдова померлого. Звичай передбачав, що сини знаходилися в підпорядкованому стані по відношенню до матері. Роль синів полягала в допомозі матері по господарству. Враховуючи вікові особливості сім'ї в Київській губернії, родина могла звертатися за допомогою до попечителів. Ними виступали близькі родичи, переважно це були брати померлого, яким і надавалося право розпоряджатися майном сім'ї. Подібна практика застосовувалася у випадку похилого віку жінки небіжчика та відсутності повнолітніх дітей, які могли взяти на себе роль розпорядника майна сім'ї [15, с. 25].

Розуміння переваги позитивної ролі колективної власності сім'ї, на думку селянської родини в Київській губернії, переважало над необхідністю поділу майна навіть після одруження синів. Українська родина намагалася не ділити майно сім'ї до крайнього моменту. Це призводило до практики спільного господарювання майном вже з дорослими і одруженими синами. До практики розподілу майна українська родина зверталася на підставі звичаю. Найпоширенішою причиною поділу майна в сім'ї була практика переїзду до іншої місцевості на постійне проживання одруженого сина з причини працевлаштування. Іншою важливою причиною поділу майна була логіка проживання самої сім'ї, коли вже чисельність родини створювала проблеми для комфортного проживання разом.

При розумінні необхідності поділити майно сім'ї, господар ще за своє життя намагався виділити одруженим синам їхню частку майна. Майно ділилося на власний розсуд господаря. Отримане майно батько передавав переважно синові з урахуванням його особистих якостей та навичок, враховуючи господарську доцільність передачі речей саме цьому члену родини. По смерті господаря майно ділилося між синами на рівні частини. Доньки покійного в разі заміжжя вже отримували свою частку і в розподілі майна участі не брали. Незаміжні донька продовжувала проживати в батьківській хаті разом з родиною свого брата та в разі заміжжя могла отримати певну частину з майна кожного з одружених братів. Вдова господаря в розподілі майна участі не брала. Вона продовжувала проживати в сім'ї сина, в користуванні якого залишалася хата. На рівних правах члена сім'ї вдова користувалася майном та доглядала за неповнолітніми дітьми. Практика проживання великими родинами в Київській губернії передбачала, що спільне господарство могли вести й володіти правом на частку майна дядьки та брати померлого. За умови, що майно було спільним з дядьками та братами померлого, у них та їхніх вдів та дітей у такому випадку було право на отримання їхньої частини майна. Розподіляли майно на приблизно рівні частки. Батьківська хата, як зазначав О. Бариков, в оцінку не входила і передавалася тому з братів, який повинен був опікати матір та сестер. Переважно це був молодший син [15, с. 26].

На території Лівобережної України в разі виникнення ситуації, що вела до необхідності розділити майно, члени сім'ї намагалися дійти взаємної згоди. Досягнути порозуміння в розподілі майна вдавалося в більшості випадках. За наявності спірних питань під час розподілу майна звичаєве право українців передбачало участь посередників. Посередниками в спірних питаннях виступали авторитетні члени сільської общини або представники державних органів влади. У світогляді селян посиленню авторитету щодо рішень на підставі звичаєвого права, прийнятих представниками державних органів, сприяли реформи другої половини XIX ст. Під час проведення селянської реформи 1861 року урядові кола змушені були враховувати норми суспільної поведінки, сформованої звичаєм у селянських громадах. Як відмічає В.А. Александров, по положенню реформи 19 лютого 1861 року (статтями 21, 38, 107) селянам дозволялося керуватися своїми звичаями під час вирішення спадкових майнових відносин [17, с. 16]. Повторно це правило було закріплено під час реформування судової системи правлячими колами Російської імперії на законодавчому рівні 12 липня 1889 року. Суди під час розгляду селянських справ зобов'язувалися чинити правосуддя за нормами звичаєвого права [18, с. 78]. Фактично в процесі реалізації селянської та судової реформ XIX ст. норми звичаєвого права у вирішенні справ, пов'язаних зі спадкуванням у Російській імперії щодо сільських жителів, були визнані державою, що знайшло відображення в писаних законодавчих актах країни

Висновки. Отже, мешканці Лівобережної України протягом XIX – поч. XX ст. застосовували унікальну систему спадкування майна на основі звичаю та загальноприйнятих морально-етичних критеріїв місцевих громад. Норми місцевого звичаєвого права спадкування мали цілий ряд особливостей, які як відрізняли їх від порядку спадкування в інших регіонах України, так і відрізнялися від кодифікованого права Російської імперії. Інтереси сім'ї значили для українських родин набагато більше, ніж інтереси окремо взятого її члена, що вело до пріоритету колективної власності селянської сім'ї над індивідуальною власністю окремого селянина. Ця практика й знайшла своє відображення у звичаєвому праві Лівобережної України в XIX – поч. XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемчушенко. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2. 784 с.
2. Мейер Д.И. Русское гражданское право. С.-Петербург, 1864. Т. 1. 789 с.
3. Гримич М.В. Дискусійні аспекти трактування терміну «Звичаєве право». Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. 2010. Вип. № 32. С. 6–9.
4. Александровъ Н. Краткое руководство къ наглядному ознакомленію съ гражданскимъ правомъ, или азбука этого права. Одесса: Въ типографіи Л. Нитчи, 1869. 79 с.
5. Абрамовъ Я.В. Духовныя завѣщанія. Какъ ихъ составляютъ, измѣняютъ, отмѣняютъ, представляютъ къ утверженію и оспаривать. С.-Петербургъ: Типографія М. Меркушева, 1900. 64 с.
6. Тарусина Н.Н. О судебном усмотрении: заметки семейноведа. Ярославль: ЯрГУ, 2011. 288 с.
7. Лукашева Е.А. Человек, право, цивилизации: нормативно-ценностное измерение. Москва: Норма, 2009. 384 с.
8. Кавелин К.Д. Взглядъ на историческое развитіе русскаго порядка законнаго наслѣдованія и сравненіе теперешняго русскаго законодательства объ этомъ предметъ съ римскимъ, французскимъ и прусскимъ. С.-Петербургъ: Въ типографіи Карла Вугъфа, 1860. 88 с.
9. Покровскій І.А. Основныя проблемы гражданскаго права. Петроградъ: Литейный просп. 28, 1917. 328 с.
10. Пахман С.В. Обычное гражданское право в России. Москва: Зерцало, 2003. 736 с.
11. Гримич М.В. Звичаєве цивільне право українців XIX – початку XX століття. Київ: Арістей, 2006. 560 с.
12. Тарновскій В.В. Юридическій бытъ Малороссіи. Юридическія записки, издаваемыя Петромъ Рѣдкинымъ. 1842. Том II. С. 30–48.
13. Леонтьев А.А. Крестьянское право. Систематическое изложение особенностей законодательства о крестьянахъ. С.-Петербургъ: Законовѣдніе, 1914. 401 с.
14. Ігнатенко І.В. Шлюбно-сімейні стосунки. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 240 с.
15. Барыковъ О. Обычаи наслѣдованія у государственныхъ крестьянъ. (По свѣдѣніямъ министерствомъ государственныхъ имуществъ въ 1848 и 1849 годахъ). С.-Петербургъ: Въ типографіи Стелловскаго, 1862. 41 с.
16. Історія держави і права України: підручник. / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. Т. 1. 648 с.
17. Александров В.А. Обычное право крепостной деревни XVIII – начало XIX в. Москва: Издательство «Наука», 1984. 253 с.
18. Илларионовъ Н.С. Къ вопросу о разработкѣ обычнаго права. Вѣстникъ права. Журналъ Юридическаго Общества при Императорскомъ С.-Петербургскомъ Университетѣ. 1899. Вип. № 1. С. 78–85.

Кузьмін Д.В. СПАДКУВАННЯ МАЙНА ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В XIX – ПОЧ. XX СТ.

У статті проаналізовані особливості спадкування майна за звичаєвим правом українських сільських жителів на території Лівобережної України в XIX – поч. XX ст. З'ясовано, що норми місцевого звичаєвого права спадкування мали цілий ряд особливостей, які відрізняли їх від порядку спадкування в інших регіонах України і відрізняли від кодифікованого права Російської імперії.

Ключові слова: звичаєве право, спадкове право, спадок, спадщина, спадкування за звичаєвим правом.

Кузьмин Д.В. НАСЛЕДОВАНИЕ ИМУЩЕСТВА ПО ОБЫЧНОМУ ПРАВУ НА ТЕРРИТОРИИ ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ В XIX – НАЧ. XX СТ.

В статье проанализированы особенности наследования имущества по обычному праву украинских сельских жителей на территории Левобережной Украины в XIX – нач. XX ст. Выяснено, что нормы местного обычного права наследования имели целый ряд особенностей, которые отличали их от порядка наследования в других регионах Украины и отличали от кодифицированного права Российской империи.

Ключевые слова: обычное право, наследственное право, наследство, наследование по обычному праву.

Kuzmin D.V. PROPERTY INHERITANCE BY CUSTOMARY LAW ON LEFT-BANK UKRAINE IN XIX – EARLY XX CENT.

Ukrainians relying on experience which is accumulated during the centuries and is passed as a positive knowledge onto the further generations, formed an unique system of social relationships based on relations founded on the basis on the Left-bank Ukrainian communities generally recognized custom. A custom was formed under the influence of family relations values, the notion of morality and justice and by the role of interactions between peasants at state officers or church hierarchs, respectively. In XIX – early XX cent. In different regions of Left-bank Ukraine were actually used clear and traditional for local people rules of customary law.

A feature of property inheritance in Left-bank Ukraine was a specific concept of ownership in a particular region. Members of peasant-farming in general were not considered a property as a form of private property law of individual or specifically identified person. It is the interdependence of peasants help from the Ukrainian family and members of the local community in XIX – early XX cent. made a system of social rules of residence in the difficult conditions of that time. Under these conditions the advantage was kept by collective relations in community and family that were higher than individual interests of separate community (family) member. For the Ukrainian peasants in the XIX century the authority of the community in the vast majority of cases established and regulated rules and moral norms of behavior, both in relations with other community members, and in the family circle, thus laying the foundations of normative relations in the form of a custom.

Actually, in local law of Left-bank Ukraine, in its codified part, an ownership is considered as an individual form of relation regulation connected with property possession. At the same time, the peasants' customary law preferred to the rule of collective property rights over the individual interests.

So, the Left-bank Ukrainians during the XIX – early XX centuries used an unique system of property inheritance based on custom generally-accepted moral and ethical criteria of local communities. The rules of local customary inheritance law had a number of features that distinguished them from the order of inheritance in other regions of Ukraine, and differed from the codified law of the Russian Empire. The interests of the family meant for Ukrainian families much more than the interests of their individual member, which led to the priority of the collective ownership of the peasant family over the individual property of an individual peasant. This practice was reflected in the customary right of the Left-Bank Ukraine in the XIX - early. XX century

Key words: customary law, inheritance right, legacy, heritage, customary law inheritance.

Мінченко О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

УДК 340.111.5:340.113

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Ефективний розвиток юридичної науки, а особливо реалізація правових норм в Україні суттєво залежить від юридико-лінгвістичної інтерпретації правових текстів. Для правильного застосування правових норм, які регулюють суспільні відносини, важливим є розуміння термінологічних особливостей правового регулювання суспільних відносин.

Методологічною засадою висвітлення питання термінологічних особливостей правового регулювання суспільних відносин є з'ясування змісту поняття «правове регулювання», особливо зважаючи на той факт, що на питання, що таке правове регулювання, однозначної відповіді у вітчизняній юридичній науці немає.

«Важливим завданням теорії держави і права є розкрити закономірності розвитку держави і права загалом та окремих правових явищ зокрема, визначити шляхи вдосконалення вітчизняної правової системи, підвищити ефективність правового регулювання суспільних відносин», – вказує Л.Л. Лепех [7, с. 36]. Водночас саме розв'язання вказаного завдання, як зауважує Т.С. Подорожна, є фактором побудови правової держави [10, с. 42]. До того ж не можна не погодитися з В.І. Цигановим відносно того, що «суспільство являє собою сукупність великої кількості індивідів і їхніх колективних утворень з численними зв'язками, що існують між ними. Наявність даних зв'язків обумовлюється тим, що люди можуть реалізувати свої численні потреби лише через діяльність інших людей. Відносини, що існують в суспільстві, характеризуються складністю і дуже часто суперечливістю. Одними з основних інструментів регулювання суспільних відносин є нормативне регулювання, тобто регулювання на основі певних правил поведінки» [16, с. 57].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням термінологічних особливостей правового регулювання суспільних відносин та окремого тлумачення понять, які використовуються у статті, приділяли увагу в своїх працях Андрусак Т.Г., Басараб Р.І., Волинка К.Г., Кельман М.С., Керимов Д.А., Кривицький Ю.В., Лепех Л.Л., Мелехин А.В., Подорожна Т.С., Рабінович П.М., Селіванов В.М., Циганов В.І. та інші.

Постановка завдання. Основним завданням даної наукової статті є визначення термінологічних особливостей правового регулювання суспільних відносин у контексті юридико-лінгвістичного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає відомий правник Д. Керимов, термін «регулювати» озна-

чає встановлювати межі, масштаб поведінки людей, вносити в суспільні відносини стабільність, систему, порядок і тим самим спрямовувати їх в певному напрямку [5, с. 35].

В універсальному словнику-енциклопедії вказується, що регулювання – це «вплив на певний процес із метою зменшення відхилень його перебігу від бажаного; р. може бути ручним або автоматичним; автоматичне р. є управлінням у замкненій системі (із зворотним зв'язком) і реалізується відповідними керуючими пристроями, часто – запрограмованими комп'ютерами; слідкуюче р. – автоматичне р. у замкненій системі, в якій задане значення регульованої величини є наперед невідомою функцією часу» [12].

Український тлумачний словник інтерпретує вказаний термін як: «1) Впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі. 2) Домагатися нормальної роботи машини, установки, механізму і т. ін., забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей. Зменшуючи або збільшуючи швидкість, величину і т. ін., досягати потрібної сили, належного ступеня вияву чого-небудь» [15]. Зауважимо, в теорії права правове регулювання розглядається як різновид соціального регулювання.

Аналіз наукової літератури дозволяє встановити наступні групи джерел.

По-перше, слід виокремити дослідження, безпосереднім предметом яких є соціальне регулювання. Ця проблематика знаходилася в центрі уваги провідних вчених-правознавців: С. Алексєєва, В. Бабкіна, О. Зайчука, А. Зайця, О. Копиленка, О. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришина, Ю. Тихомирова, Ю. Шемшученка та ін. У роботах зазначених науковців предмет правового регулювання висвітлюється в порівнянні з правовим впливом і соціальним регулюванням.

По-друге, необхідно виокремити дослідження, предметом яких є безпосередньо правове регулювання. У радянській юридичній науці вивченню правового регулювання присвятили свої наукові розвідки такі вчені: Н. Александров, С. Алексєєв, В. Горшенков, В. Протасов, В. Шабалін, Л. Явіч та ін. Саме з їхніми прізвищами пов'язують історію становлення основних положень теорії правового регулювання. У сучасному правознавстві означену проблему досліджують як вітчизняні – К. Волинка, Ю. Кривицький, В. Лемак, О. Мельник, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, Т. Тараконич, М. Черкас, так і зарубіжні науковці: О. Малько, М. Марченко, М. Матузов, М. Осіпов та ін.

В. Селіванов зазначає, що правовим регулюванням охоплюються різні сторони суспільного життя, а юридичної форми набувають основні та найважливіші види суспільних відносин у різних сферах людської діяльності, які потребують не просто законодавчої форми, а її змістовного правового наповнення [13, с. 11].

Ю. Кривицький акцентує увагу на тому, що «в юридичній літературі наголошується на тому, що правове регулювання є однією із центральних категорій. Однак питання про те, що воно собою представляє, неоднозначно вирішується правознавцями. На наше переконання, переважну більшість поглядів на правове регулювання доцільно об'єднати у два концептуальні підходи, а саме – інструментальний (А.І. Бобилев, С.В. Бобровник, О.М. Мельник, П.М. Рабінович) та діяльнісний (В.В. Пашутін, В.М. Сирих, Ф.Н. Фаткуллін, Е.Р. Чернова)» [6, с. 75].

Як вказує Т. Андрусак «Правове регулювання – це державно-владний вплив на суспільні відносини за допомогою правових засобів, з метою їхнього впорядкування, утвердження, охорони і розвитку» [1, с. 151]. При цьому автор акцентує увагу, що «правове регулювання обумовлене рядом факторів, зокрема: а) рівнем економічного розвитку суспільства; б) соціальною структурою суспільства; в) рівнем зрілості, стійкості суспільних відносин; г) рівнем правової культури громадян і посадових осіб; д) рівнем визначеності предмету, засобів і методів правового регулювання» [1, с. 151].

Подібне визначення наводить і П. Рабінович: «Правове регулювання – це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку» [11, с. 154].

Інші автори чітко розмежовують поняття правового регулювання і правового впливу. Так, на думку М.С. Кельмана і О.Г. Мурашина, «правовий вплив – це взятий в єдності й різноманітності весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою соціальних, ідеологічних, інформаційних та юридичних механізмів.

Правове регулювання – форма владного юридичного впливу на суспільні відносини, що здійснюється державою за допомогою всіх правових засобів з метою їх упорядкування, закріплення і забезпечення» [4, с. 513].

Дещо інший, більш ширший підхід до розгляданого явища висловлює К.Г. Волинка: «Правове регулювання – це цілеспрямований вплив права на суспільні відносини і поведінку осіб з метою їх впорядкування за допомогою системи спеціальних юридичних засобів» [3, с. 103].

Правовий вплив – це результативна, нормативно-організаційна система дій, спрямованих на суспільні відносини як специфічної системи правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування), так й інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу).

На думку О. Малько, категорія «правовий вплив» – це взятий в єдності та багатоманітності весь процес

впливу права на соціальне життя, свідомість та поведінку людей [8, с. 26]. Поряд із категорією «правовий вплив» іноді використовують категорію «вплив права», маючи на увазі результативний вплив формально-юридичного джерела права на поведінку людей за допомогою правових засобів (правове регулювання) та неправових (інформація, ідеологія, виховання тощо).

Правовий вплив – це результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини за допомогою власне правових засобів (норм права, правових відносин, актів застосування права) та інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу).

Влучним є твердження Т. Тарахонич щодо відсутності єдиного підходу до розуміння категорій «правове регулювання» та «правовий вплив», що не варто ототожнювати зазначені вище категорії, оскільки вони є різними за своїм змістовним наповненням, а з іншого боку, дане розмежування є умовним та пов'язане з багатоаспектністю дії права. Крім того, Т.І. Тарахонич звертає увагу, що категорію «правове регулювання» слід розглядати через поняття правого впливу, враховуючи той факт, що правовий вплив – категорія більш широка в порівнянні з правовим регулюванням [14, с. 13].

Досліджуючи нормативно-правову регламентацію діяльності Генерального прокурора України, Р. Басараб узагальнює: «в юридичній літературі поняття «правове регулювання» розглядається в таких варіантах: 1) результативний, нормативно-організуючий вплив, який здійснюється на суспільні відносини завдяки системі різноманітних правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо) з метою їхнього впорядкування, охорони й розвитку згідно із суспільними потребами; 2) упорядкування суспільних відносин, а також їхнє юридичне закріплення, охорона та розвиток, що здійснюються за допомогою права й сукупності різного роду правових засобів; 3) специфічний процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм (норм права); 4) одна з форм впливу права на суспільні відносини, вплив завдяки специфічно-правовим засобам: нормам права, правовідносинам, актам реалізації права; 5) юридична функція, яка реалізується державою у процесі впливу на суспільні відносини та за допомогою якої поведінка учасників таких відносин приводиться у відповідність до тих вимог та дозволів, що закріплені в нормах права, легальність і обов'язковість яких підтримується суспільством та забезпечується можливістю застосування владної сили держави» [2, с. 7].

Однак слід акцентувати увагу на тому, що правове регулювання не досліджувалося комплексно в аспекті зміни методології юриспруденції (відхід від юридичного позитивізму (догматизму) та утвердження природно-правової концепції праворозуміння.

Зауважимо, в аспекті нашого дослідження передусім є важливим функціональний аспект правового регулювання, так званий юридичний механізм дії права, під яким зазвичай розуміють «процес, що має певні

стадії, а з точки зору структури – це елементарний склад кожного з його аспектів» [9, с. 395].

Водночас слід акцентувати увагу на тому, що, як вказує П. Рабінович, серед стадій правового регулювання необхідно виокремити такі:

1. Обов'язкові:

1.1. моделювання (регламентування) суспільних відносин – шляхом загального програмування юридичних прав і обов'язків їхніх учасників;

1.2. виникнення суб'єктивних юридичних прав та обов'язків (правовідносин) у суб'єктів права;

1.3. реалізацію суб'єктивних юридичних прав і юридичних обов'язків.

2. Факультативні:

2.1. офіційне тлумачення правової норми;

2.2. застосування правової норми [11, с. 155].

На думку А.В. Мелехіна, «Перша стадія механізму правового регулювання як процесу полягає в загальному впливі права на суспільство і суспільні відносини, що складаються в ньому. Відбувається формулювання правил поведінки, спрямованих на задоволення інтересів певної групи суб'єктів права» [9, с. 395].

Друга стадія механізму правового регулювання пов'язана з визначенням спеціальних умов, настання спричиняє те, що загальні правила поведінки можуть бути деталізовані стосовно до певного виду суб'єкта (суб'єктів) права. Фактично йдеться про юридичний факт, що виступає підставою для виникнення, зміни або припинення можливого юридичного зв'язку між суб'єктами права [9, с. 395].

Як далі вказує А.В. Мелехін, «третя стадія встановлює характер конкретного юридичного зв'язку між суб'єктами права за допомогою визначення взаємних прав і обов'язків по відношенню один до одного і до третіх осіб. На даному етапі на основі норм права і конкретних юридичних фактів здійснюється процес виникнення правовідносин певного виду.

Четверта стадія. Реалізація в діях суб'єктів права їхніх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, спрямованих на задоволення їхніх цілей за допомогою дотримання, виконання або використання наданих правовими приписами можливостей. Це знаходить своє відображення в актах реалізації прав і обов'язків» [9, с. 395].

Висновки. Таким чином, в аспекті взаємозв'язку з процесом правового регулювання юридико-лінгвістичну інтерпретацію правових текстів необхідно розглядати як його основну стадію (йдеться про тлумачення/з'ясування норм права) або ж як факультативну

стадію, потреба в якій виникає в усіх або конкретних випадках реалізації норм права, залежно від того, який погляд з приводу необхідності тлумачення норм права поділяє інтерпретатор (йдеться про тлумачення/роз'яснення норм права).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусак Т.Г. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: Фонд «Право для України», 1997. 198 с.
2. Басараб Р. Нормативно-правова регламентація діяльності Генерального прокурора України. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 1. С. 6–12.
3. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 240 с.
4. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави та права: підручник. К.: Кондор, 2005. 610 с.
5. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. М.: Аванта+, 2001. 560 с.
6. Кривицький Ю.В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 74–79.
7. Лепех Л.Л. Ознаки правового регулювання (в контексті діалектики його соціальної та юридичної ефективності). Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3–2. С. 36–40.
8. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2004. 250 с.
9. Мелехин А.В. Теория государства и права: учебник. М.: Маркет ДС корпорейшн, 2007. 633 с.
10. Подорожна Т.С. Практична значущість конституційних засад у правовій системі держави. Науковий вісник Ужгородського університету. 2013. Вип. 22. Ч. 1. Т. 2. С. 108–112. С. 111; Подорожна Т.С. Конституційні проблеми, що супроводжують розвиток сучасної правової системи України. Право і суспільство. 2014. № 1–2. С. 38–42.
11. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 6-е. Х.: Консум, 2002. 160 с.
12. Регулювання / Універсальний словник-енциклопедія. URL: <http://slovoopedia.org.ua/29/53407/19359.html>
13. Селіванов В., Діденко І. Правова природа регулювання суспільних відносин. Право України. 2000. № 10. С. 10–20.
14. Тараконич Т.І. Правове регулювання та правовий вплив як юридичні категорії: співвідношення понять. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 10–14.
15. Український тлумачний словник. URL: http://ukrainian_explanatory.academic.ru/150737/регулювати
16. Цыганов В.И. Теория государства и права. Нижний Новгород, 2007. 203 с.

Мінченко О.В. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті проаналізовано термінологічні особливості правового регулювання суспільних відносин. Зокрема, автором розкрито зміст поняття «правове регулювання», зроблено висновок, що в аспекті взаємозв'язку з процесом правового регулювання юридико-лінгвістичну інтерпретацію правових текстів необхідно розглядати як його основну стадію (йдеться про тлумачення/з'ясування норм права) або ж як факультативну стадію.

Ключові слова: правове регулювання, соціальне регулювання, суспільні відносини, правова норма, офіційне тлумачення правової норми, юридичне застосування правової норми.

Минченко О.В. ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье проанализированы терминологические особенности правового регулирования общественных отношений. В частности, автором раскрыто содержание понятия «правовое регулирование», сделан вывод, что в аспекте взаимосвязи с процессом правового регулирования юридико-лингвистическую интерпретацию правовых текстов необходимо рассматривать как его основную стадию (речь идет о толковании/уяснении норм права) или же как факультативную стадию.

Ключевые слова: правовое регулирование, социальное регулирование, общественные отношения, правовая норма, официальное толкование правовой нормы, юридическое применение правовой нормы.

Minchenko O.V. TERMINOLOGICAL FEATURES OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL RELATIONS

The effective development of legal science, and especially the implementation of legal norms in Ukraine, essentially depends on the legal and linguistic interpretation of legal texts. For the correct application of legal norms regulating social relations, it is important to understand the terminological features of the legal regulation of social relations.

The main task of this scientific article is to determine the terminological features of the legal regulation of social relations in the context of legal and linguistic research.

Various studies, the subject of which is directly legal regulation, are considered. Among the authors there are V. Selivanov, Y. Krivitsky, T. Andrusyak, P. Rabinovich, K. Volynka, O. Malko, T. Tarakhonch. The understanding of categories of legal regulation and legal influence are analyzed. The author notes that the legal influence is the category that is wider in comparison with the legal regulation.

It is emphasized that the legal regulation was not investigated comprehensively in the aspect of change of the methodology of jurisprudence (breaking away from legal positivism (dogmatism) and the adoption of the natural and law concept of legal thinking).

Let us notice that in the aspect of our study, first of all, it is important a functional aspect of legal regulation, the so-called legal mechanism of law action. Accordingly, taking into account the stages of legal regulation, the author concludes that, in the aspect of the interrelationship with process of the legal regulation, the legal and linguistic interpretation of legal texts should be regarded as its main stage (the point is an interpretation and clarification of the rules of law) or as an optional stage, the need for which arises in all or specific cases of the implementation of the rules of law, depending on the view of the need for interpretation of the rules of law is shared by the interpreter (the point is an interpretation and explanation of the rules of law).

Key words: legal regulation, social regulation, social relations, legal norm, official interpretation of the legal norm, legal application of the legal norm.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Кравцова З.С.,

кандидат юридичних наук,

*асистент кафедри конституційного права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

УДК 342.34 (477)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Подальший динамічний розвиток Української держави, її успішна євроатлантична інтеграція потребує ґрунтовного та розважливого аналізу організації і діяльності державного апарату, встановлення слабких місць, недоліків у функціонуванні органів державної влади України, визначення перспективних напрямів удосконалення роботи та посилення дієвого контролю народу України над публічною владою. Важливим питанням під час розроблення змін до Конституції України є формування цілісної системи організації державної влади, яка спроможна забезпечити суверенітет України та взаємодію з інститутами громадянського суспільства.

Історія національного конституційного процесу в наукових джерелах досліджується в різних аспектах. Ми відстоюємо ідею соборності незалежності української держави, в якій одним із головних атрибутів має бути легітимна влада, яка функціонує для забезпечення потреб та благ людини та української нації. Є дослідження, в яких заперечується існування ідентичності українського народу, особливо це стосується робіт промосковських дослідників, головною метою яких є повне заперечення автохтонності (з грецької – «місцевий, корінний») української нації, представлення українців як дикунів, вигнанців, які не мають аргументів на утворення власної держави з усіма її властивостями.

Метою дослідження є розкриття історичних здобутків української нації, боротьби за незалежність, розуміння цінностей людини і забезпечення їх державою, а також утвердження конституційно-правових засад державної влади через призму власного історичного досвіду державності. Головною ж метою наукової статті є дослідження генезису конституційно-правових засад державної влади в Україні за часів незалежності України.

Аналіз останніх публікацій. Розкриття становлення та розвитку конституційно-правових засад здійснення державної влади в Україні тісно пов'язано із загальними питаннями принципів права, історією права та держави, конституціоналізмом, державним управлінням тощо.

З огляду на вищевикладене науково-теоретична основа цієї публікації включає значний масив доктринальних праць українських дослідників. Відповідно, це роботи О. Батанова, А. Зайця [1], Р. Калюжного, М. Козюбри, І. Коліушка, А. Коло-

дія, В. Копейчикова, А. Крусян [2], Р. Мартинюка [3], В. Погорілка, М. Томенка [4], В. Шаповала [5], М. Цвіка, Ю. Шемшученка [6], Л. Юзькова [7] та інших. Однак недостатньо глибоко проаналізований процес становлення та закріплення конституційних та організаційних засад державної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Становлення і конституційне закріплення засад державної влади в незалежній Україні відбувалося поетапно. Так, представляється можливим виділити перший етап становлення державної влади в незалежній Україні. У практичну площину ідея прийняти нову Конституцію України була поставлена після ухвалення Верховною Радою 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України. Саме Декларація піднесла державницький дух української нації, вселила віру в її відродження на ґрунті повного здійснення свого невід'ємного права на самовизначення [8, с. 11]. Вона стала провісником Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, підтвердженого всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року. Декларація закріпила фундаментальні засади реальної демократії, організації і здійснення державної влади в Україні, затвердження її громадянства, територіального верховенства. Доречно наголосити, що окремі народні депутати ставили питання про надання Декларації статусу Конституційного закону, однак перемогла позиція, що Декларація є документом урочистого проголошення державного суверенітету України.

24 жовтня 1990 року постановою Верховної Ради України було утворено Комісію з розробки нової Конституції України у складі 59 осіб. Верховна Рада України 19 червня 1991 року ухвалила концепцію нової конституції, в якій передбачалось принципово новий підхід в організації державної влади, зокрема, виконавча влада мала здійснюватися президентом, віце-президентом республіки, кабінетом міністрів і державною адміністрацією. Було визначено також основоположний принцип функціонування державної влади, принцип її поділу на законодавчу, виконавчу і судову з необхідними механізмами протизваг і взаємного стримування. Моделюється форма державного правління – президентська республіка, при цьому президент є главою держави і главою виконавчої влади, його повноваження обмежуються виключно функціями виконавчої влади. Конституція

має забороняти будь-які форми його тиску на парламент (право розпуску парламенту, на делегування президенту надзвичайних повноважень, самостійне вирішення бюджетних питань) [8, с. 13].

Також було запропоноване актуальне і сьогодні положення, що за порушення Конституції України і законів Президент несе відповідальність перед Верховною Радою України (відповідно до процедури імпічменту), а також безпосередньо перед народом (вивяз недовіри і дострокове припинення повноважень через референдум).

Наступним кроком стало прийняття Закону від 5 липня 1991 року «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції Української РСР», який закріпив положення, що президент є найвищою посадовою особою української держави і главою виконавчої влади. Як бачимо, Верховна Рада відмовилась від запровадження посади віце-президента, яка була передбачена в Концепції нової Конституції України. Разом з тим у діючій на той час Конституції УРСР 1978 р. залишалась норма, що народ здійснює державну владу через ради народних депутатів. Можемо припустити, що конституціоналізовані в такий спосіб владні відносини свідчили про еволюцію радянської республіки в бік парламентської форми правління. Відстоюємо позицію, що запровадження поста Президента України було передчасним і призвело до системних збоїв в організації державної влади, протистояння між її гілками і персоналіями.

Наступний етап (грудень 1991 – червень 1996 рр.) у становленні конституційних засад державної влади пов'язаний з утвердженням інституту президентства. Цей етап характеризувався постійною політичною боротьбою між прихильниками закріплення парламентської і президентської форми правління. Так, у лютому 1992 року Президентом України Л. Кравчуком створено Державну думу України як консультативний орган при президентові. Однак парламент був вимушений зайняти жорстку позицію і президент змушений був розпустити Державну думу. У березні 1992 року, за поданням Л. Кравчука, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про запровадження посади представника Президента України». Інститут представника Президента України значною мірою зміцнив виконавчу вертикаль влади, разом з тим взаємовідносини на місцевому рівні не були визначені, що призводило до конфліктних ситуацій між представниками місцевих рад та представниками Президента України.

На основі Концепції нової Конституції України від 19 червня 1991 р. Конституційна комісія розробила проект Конституції України, який було винесено на всенародне обговорення з 1 липня до 1 листопада 1992 р.

Слід зауважити, що перший офіційний проект Конституції України, розроблений робочою групою Конституційної комісії, передбачав форму правління із сильним президентом і слабким парламентом, що не відповідало традиціям державного будівництва України за часів її державності. Не дивно, що

розроблений проект Основного Закону не знайшов підтримки серед значного кола політичних діячів.

На увагу заслуговує проект Конституції України від 27 травня 1993 року, в тексті якого відображено поєднання елементів президентської та парламентської республіки: президент визнавався главою держави, йому підпорядковувався кабінет міністрів, який водночас був відповідальний перед парламентом. Крім того, зважаючи на численні зауваження щодо надмірної централізації державної влади в державі, розділ «Територіальний устрій і територіальна організація влади в Україні» було розроблено на інших концептуальних засадах: «... централізація не може вилитися у диктат центру, а децентралізація не повинна породжувати сепаратизм». У цьому зв'язку доречно навести думку Л. Юзькова, який вважав неоднозначним сприйняття «зовнішньо лаконічнішого» проекту нової Конституції в редакції від 23 жовтня 1993 р., саме в лаконічності може критися можливість широкого її тлумачення і загроза узурпації влади в нових політико-правових умовах [9, с. 34]. Як доводить сучасна практика українського конституціоналізму, ті застереження Л. Юзькова знайшли підтвердження в процесі державного будівництва України. Це ще раз доводить необхідність уважного вивчення наукових праць видатних вітчизняних вчених.

Слід нагадати, що 27 вересня 1993 року Президент України видає указ «Про керівництво Кабінетом Міністрів України», відповідно до положень якого він взяв на себе обов'язки глави виконавчої влади. Але бажання утвердити президентську форму правління не увінчалось успіхом, і 23 червня 1994 року зазначений указ було скасовано.

18 травня 1995 року український парламент простою більшістю голосів прийняв Закон України «Про державну владу і місцеве самоврядування». Положення зазначеного закону закріпили статус Президента України і як глави уряду, склад якого він мав можливість формувати одноосібно, без узгодження з Верховною Радою України.

8 червня 1995 року Президент України та Голова Верховної Ради України підписали Конституційний Договір «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України». Положення цього договору консолідували (систематизували) закріплені положення конституційного законодавства, і неузгоджені, й суперечливі засади парламентської та президентської республік з домінуванням президента. Цей важливий документ конституційного процесу не зняв з порядку денного конфлікти між гілками влади, які були досить гострі. Вирішенням цього питання стало прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

Доречно навести слова О. Мороза щодо умов прийняття Конституції України 1996 року, так: 1) зруйнована фактично Конституція 1978 року; 2) другий Президент бажав наближену диктаторської форми правління, яку підтримували і депутати, і деякі правники; 3) існувала десятилітня традиція,

коли справжня влада належала не органам влади, а партійним структурам; 4) укладений Конституційний Договір від 8 червня 1995 року був нав'язаний парламенту пропрезидентською більшістю; 5) Президентом було оголошено про всеукраїнський референдум про прийняття президентського тексту конституції, який був відхилений парламентом. Саме за таких умов збалансувати гілки влади повністю не вдалося [10, с. 8–9].

Наступний етап пов'язаний із впровадженням конституційних положень щодо організації та функціонування державної влади. Слід визнати, що Україна отримала досить прагматичну конструкцію організації влади, яка за певних обставин могла забезпечити збалансовану та ефективну взаємодію органів державної влади для вирішення завдань та функцій держави. Однак, як свідчить історія, уникнути конфліктів у боротьбі Президента України та Верховної Ради України за вплив на уряд не вдалося. Навіть проведення 16 квітня 2000 року всеукраїнського референдуму, на який виносилося чотири питання з конституційних змін щодо організації влади, не вирішило проблем у взаємовідносинах.

Починаючи з 2003 р., на необхідності конституційної реформи в Україні наголошувала Венеціанська комісія. На думку цієї інституції, Україна потребувала посилення ролі парламенту й забезпечення системи розподілу влади [11].

Є необхідність зробити наголос на тому факті, що революції 2004 та 2014 рр. у конституційному вимірі завершилися зміною повноважень Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Вірніше сказати, це дало можливість впливати на уряд. Як компроміс розв'язання революційної ситуації в грудні 2004 року, Верховна Рада України 8 грудня в пакеті приймає рішення, результатом якого стало можливим провести повторний другий тур виборів Президента України, змінити склад ЦВК та змінити Конституцію України. Як результат, України вийшла з політичної кризи шляхом закріплення з 1 січня 2006 року парламентсько-президентської держави.

Значна кількість експертів та науковців скептично поставились до запропонованих конституційних змін, підтвердженням чого можуть служити висновки Венеціанської Комісії «За демократію – через право» [12]. Можемо констатувати, що саме протягом 2006–2010 рр. механізм державної влади було суттєво розбалансовано, з'явилися додаткові ускладнення у взаємовідносинах органів державної влади, що породжувало глибокі політичні конфлікти. Слід наголосити, що Конституційний Суд України у 2006 р. фактично призупинив свою діяльність через конфронтацію в парламенті.

Положення змін до Конституції України вимагали прийняття нових рішень і документів, так саме в цей період вперше в процесі державотворення з'являється коаліційна угода, Універсал національної єдності, були сформовані нові суб'єкти, зокрема коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, парламентська опозиція. Слід відмітити той факт, що в Україні було впроваджено чисто

пропорційну виборчу систему з обрання народних депутатів України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій та їхніх блоків. Вперше Кабінет Міністрів України було сформовано за зміненими положеннями Основного Закону, де головну роль відігравав Парламент.

Погоджуємось із позицією експертів Центру політико-правових реформ, що характерною ознакою Конституції України в частині організації державної влади була її нестабільність і очікування змін. Це є вкрай негативним для всієї системи держави та права, загрозливим для суспільства, оскільки породжує неналежне ставлення до Основного Закону України, перш за все, з боку владних суб'єктів та в кінцевому підсумку – всього суспільства [13, с. 17].

У промові з нагоди 10-ої річниці Конституції України Глава держави акцентував увагу на суттєвих проблемах, а саме: суди не стали ефективним інститутом захисту прав людини; законодавчий орган має ознаки диктатури більшості; система повноважень у трикутнику Президент-Верховна Рада – Уряд є незбалансованою і конфліктною тощо. Підсумовуючи це, гарант зауважив, що проблема вдосконалення Конституції України аж ніяк не знімається з порядку денного. Більшість окреслених питань є проблемними і сьогодні, тому процес реформування Конституції України має актуальність і значущість на етапі сучасного розвитку системи державної та самоврядної влади. Важливою подією стало підписання 3 серпня 2006 року Президентом, Головою Парламенту, Прем'єр-міністром та лідерами чотирьох парламентських фракцій Універсалу національної єдності. Це був вимушений крок виходу із політичної та конституційної кризи, в результаті було домовлено про продовження удосконалення конституційного регулювання суспільних відносин в Україні, вирішено створити збалансовану систему «стримувань і противаг» між гілками влади, відновити дієздатність Конституційного Суду України [14]. Передбачалося, що втілення зазначених пріоритетів суспільного розвитку має стати визначальним критерієм формування та діяльності влади та забезпечити формування ефективних механізмів громадського контролю за діями влади.

Резонансною подією стало рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р., згідно з яким Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року було визнано неконституційним, таким, що втрачає чинність, а всі нормативно-правові акти мали бути приведені у відповідність до Конституції України від 28 червня 1996 р.

Наступним етапом трансформаційного процесу розвитку та конституційного закріплення засад організації державної влади стало приведення законодавства у відповідність до положень Конституції України від 28 червня 1996 року. Так, було прийнято Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 р., положення якого утвердили статус Президента України як глави держави і його вплив на виконавчу владу.

Функціонуюча у 2010–2014 рр. президентсько-парламентська система унеможливила реалізацію принципу стримувань і противаг між президентом, парламентом і урядом, що призвело фактично до узурпації державної влади в одних руках. Слабкість парламентської опозиції, монополія влади однієї партії, зміна стратегічного вектору розвитку держави призвела до «революції гідності», коли український народ об'єднався і публічно висловив незгоду з владою. Тому для України, виходячи з її історичного минулого, більш притаманна парламентська-президентська республіка. І ця засада має бути визначальною під час проведення наступних конституційних реформ.

Сучасний період конституційних перетворень розпочинається з відтворення дії окремих положень Конституції України відповідно до Закону від 21 лютого 2014 р. «Про відновлення дії окремих положень Конституції України». Діючий період за змістом та цілеспрямованістю має називається реформаторським, що підтверджується триваючими реформами, зокрема, судовою реформою та процесом децентралізації влади.

Висновки. Практика реалізації конституційного положення про поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову свідчить, що Україна потерпає не так від узурпації влади одним суб'єктом, як від безвладдя, точніше від дезорганізації влади через постійні суперечності й конфлікти між органами влади, що призводить до відсутності єдності та чіткості в організації та функціонуванні органів державної влади. Саме несприйняття конституційних засад як основоположних і обов'язкових для влади призводить до відсутності правосуддя і спроможності захистити свої права.

Єдність державної та самоврядної влади можливе в разі утвердження джерела влади – українського народу. Органи влади мають бути підконтрольні народу, який повинен бути наділений конституційним правом на спротив, що сприятиме єдності влади з розподіленими в першу чергу функціями. Слід наголосити, що тільки державна влада є основним і вирішальним засобом здійснення будь-яких реформ, включаючи і конституційну.

Конституція України 1996 року закріпила реальні спроможності для розвитку демократичних процесів у суспільстві, про що свідчать зміни в організації державної влади в напрямі посилення парламентаризму. Слід визнати, що умови прийняття Основного Закону, процедура внесення змін до нього не сприяли визнанню Конституції України стратегічним політико-правовим документом, довгостроковою основою реформування держави і суспільства. В Україні Конституція стала документом політичного компромісу, вона не ввібрала в себе дух наукової політичної і правової думки. Вважаємо, що сьогодні одним із найголовніших завдань вітчизняної юридичної науки є вироблення теоретичних і методологічних засад конституювання основ конституційного ладу, системи державних, самоврядних та суспільних інституцій, при цьому не можна забу-

вати про розробку теоретичних засад забезпечення реалізації дії Конституції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Засць А. Формування ідеї правової державності в процесі створення нової Конституції України (1990–1994 рр.). Вісник Академії правових наук України. 1998. № 4. С. 54–70.
2. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». О.: нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2010. 40 с.
3. Мартинюк Р. Конституційний процес та поділ влади в Україні в період з 16 липня 1990 р. по 28 червня 1996 р. Національний університет «Острозька академія». Наукові записки. (Серія «Історичні науки»). 2004. Вип. 4. С. 347–362.
4. Томенко М.В. Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». НАН України, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. Київ, 2010. 33 с.
5. Шаповал В., Корнеєв А. Історія конституційного упорядкування сучасної української держави. Вісник Центральної виборчої комісії. 2011. № 2 (21). С. 6–30.
6. Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму: монографія / Ю. Шумшученко, О. Батанов, А. Крусян та ін. К.: Вид-во «Юридична думка», 2014. 262 с.
7. Юзьков Л. Конституційний процес в Україні: основні віхи і процедура. Юридический вестник. 1996. № 1. С. 28–29.
8. Проблеми сучасного українського конституціоналізму: Збірка наукових праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України, Акад. прав. наук України; заг. ред.: А. Стрижак, В. Тацій; упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. К., 2008. С. 11. 352 с.
9. Юзьков Л. Проект Конституції України (в редакції від 26 жовтня 1993 р.), після обговорення на сесії Верховної Ради України у вересні – жовтні 1993 року. Конституція незалежної України. Документи, коментарі, статті. Книга перша. К., 1995. С. 33–35.
10. Конституція – науковий підхід. Формула демократії: «Народ – Конституція – влада». 20-річчю Конституції України присвячується / О. Мороз, О. Ющик, О. Скрипнюк, М. Теплюк, Л. Супрун. К. Парлам. вид-во, 2016. С. 8–9. 308 с.
11. Висновок «Про конституційну ситуацію в Україні» / Рада Європи; Міжнародний документ від 17.12.2010 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a36. (дата звернення: 18.07.2018).
12. Висновок Європейської Комісії «За демократію – через право» щодо трьох законопроектів про внесення змін до Конституції України від 15 грудня 2003 року № 230/2002; Висновок Європейської Комісії «За демократію – через право» щодо процедури внесення змін до Конституції України від 11 жовтня 2004 року №305/2004. URL: <http://parlament.org.ua/2003/12/20/visnovki-venetsianskoyi-komisiyi-shhodo/> (дата звернення: 18.07.2018).
13. Розвиток публічного права в Україні (доповідь за 2005–2006 роки) / за заг. ред. Н.В. Александрової, І.В. Коліушка. К.: Вид. Конус-Ю, 2007. 496 с.
14. Універсал національної єдності. 3 серпня 2006 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-06> (дата звернення: 17.07.2018).

Кравцова З.С. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Розкрито становлення та розвиток конституційно-правових засад державної влади в Україні. Здійснено узагальнення проблем закріплення конституційних засад державної влади та на основі історичного досвіду запропоновані шляхи вдосконалення організації та функціонування державної влади в процесі сучасної конституційної реформи в Україні.

Ключові слова: конституція, концепція, конституційно-правові засади, державна влада, конституційна реформа, український народ.

Кравцова З.С. СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫХ ОСНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В УКРАИНЕ

Раскрыто становление и развитие конституционно-правовых основ государственной власти в Украине. Осуществлено обобщение проблем закрепления конституционных основ государственной власти и на основе исторического опыта предложены пути совершенствования организации и функционирования государственной власти в процессе современной конституционной реформы в Украине.

Ключевые слова: конституция, концепция, конституционно-правовые основы, государственная власть, конституционная реформа, украинский народ.

Kravtsova Z.S. DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASES OF THE STATE AUTHORITY IN UKRAINE

The further dynamic development of the Ukrainian state, its successful Euro-Atlantic integration requires a thorough and sensible analysis of the organization and operation of the state apparatus, the establishment of weaknesses, deficiencies in the functioning of the state authorities of Ukraine, definition of promising directions for improving the work and strengthening effective control of the people of Ukraine over public authorities. An important issue when drafting amendments to the Constitution of Ukraine is the formation of a holistic system of organization of state power that is capable of ensuring Ukraine's sovereignty and interaction with civil society institutions. The practice of implementing the constitutional provision on the division of state power into legislative, executive and judicial affairs shows that Ukraine is suffering not so much from the usurpation of power by one subject, as from anarchy, or rather from the disorganization of power through constant contradictions and conflicts between the authorities, which leads to the absence unity and clarity in the organization and functioning of state authorities. It is not the perception of constitutional principles as fundamental and binding for the authorities, leading to a lack of justice and the ability to protect their rights.

It is the historical truth that the development and restoration of Ukrainian statehood and the principles of organization and functioning of the state and self-government will contribute to the consolidation of the current circumstances of Ukraine's sovereignty and independence, create conditions for the revival of forgotten authentic traditions of the Ukrainian people and ensure the state's movement to modern recognized and positively proven values of the functioning of civilians society and the rule of law.

We believe that today one of the main tasks of domestic legal science is to develop theoretical and methodological foundations of the constitution of the foundations of the constitutional system, the system of state, self-governing and public institutions, while one cannot forget about the development of the theoretical basis for ensuring the implementation of the Constitution of Ukraine.

The formation and development of the constitutional and legal principles of state power in Ukraine are revealed. The generalization of problems of consolidation of the constitutional principles of state power and the ways of improving the organization and functioning of state power in the process of modern constitutional reform in Ukraine are proposed on the basis of historical experience.

Key words: constitution, concept, constitutional and legal principles, state power, constitutional reform, Ukrainian people.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Яновицька Г.Б.,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 347.4:366.6 (477+061.1ЄС)

ПРАВО СПОЖИВАЧІВ НА ІНФОРМАЦІЮ ЩОДО ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС

Постановка проблеми. Законодавство ЄС достатню увагу приділяє якості та безпечності харчових продуктів. Це стимулює нашого законодавця до гармонізації вітчизняних нормативних актів у сфері захисту прав споживачів з відповідними нормами ЄС. Останнім важливим документом є проект ЗУ «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [1], який стосується надання інформації споживачам згідно з вимогами Регламенту Європейського Парламенту і Ради «Про надання споживачам інформації про харчові продукти» № 1169/2011 [2].

Аналіз останніх досліджень. В науковій доктрині немає спеціальних досліджень у сфері інформативних відносин за участю споживачів. Проте чимало вчених у своїх працях вказували на недостатнє правове регулювання цих відносин, зокрема: О.П. Письменна, Г.А. Осетинська, А.В. Рабінович, О.Ю. Черняк. Водночас прийняття нового законодавства засвідчує необхідність проведення аналізу його норм на відповідність стандартам ЄС.

Формулювання мети і завдань. Забезпечення достатнього інтересу споживача щодо інформації про харчові продукти з метою високого рівня захисту його здоров'я та задоволення інтересів.

Виклад основного матеріалу. Процес гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС зобов'язує державу до законодавчих змін і у сфері захисту прав споживачів. Стаття 15 ЗУ «Про захист прав споживачів» [3] надає споживачу право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Як зазначає Г.А. Осетинська, «інформація має бути повною, достатньою для того, щоб споживач зробив свій вибір» [4, с.97]. Інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги). Саме така інформація дає можливість вважати, що продукція є якісною та безпечною для споживача. На цьому зосереджена увага Регламенту Європейського Парламенту і Ради «Про надання споживачам інформації про харчові продукти» № 1169/2011. Додатковою гарантією є і відповідність продукції державним стандартам. Наразі стандарти, відповідно до загальноприйнятої світової практики, стали добровільними, а відповідальність за харчовий продукт перейшла до операторів ринку харчових продуктів у межах діяльності,

яку вони здійснюють. Тепер операторам ринку, що відповідатимуть за надання інформації про харчові продукти відповідно до законодавства, гармонізованого із Європейськими стандартами та найкращими світовими практиками, потрібно чітко усвідомлювати вимоги та формат тієї інформації, яку вони мають надавати споживачеві в обов'язковому порядку, та відповідальність, яку вони нести за ненадання такої інформації або за введення споживача в оману у будь-який інший спосіб [5].

У ЄС питання надання споживачеві інформації про харчові продукти вирішено Регламентом (ЄС) № 1169/2011 Європейського Парламенту і Ради від 25 жовтня 2011 року «Про надання споживачам інформації про харчові продукти». В Україні розроблено проект Закону «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів», який встановлює правові та організаційні засади надання споживачам інформації про харчові продукти з метою забезпечення високого рівня захисту здоров'я громадян та задоволення їх соціальних та економічних інтересів. Одним із найважливіших для споживачів джерел інформації про продукцію на ринку є маркування. Таким чином здійснюється ідентифікація товару та доведення основних відомостей про товар до споживача. Чинним залишається Технічний регламент щодо правил маркування харчових продуктів від 28.10.2010 № 487. Проте цей акт недостатньо регулює зазначені відносини. Вимоги Технічного регламенту поширюються на маркування (етикетування) (далі – маркування) розфасованих продуктів харчування, що реалізуються кінцевому споживачу через оптову або роздрібну торговельну мережу, а також закладам ресторанного господарства (ресторанам, їдальням, лікарням та іншим аналогічним закладам).

Регламент ЄС1169/2011 визначає, що інформація про харчові продукти – це інформація, що стосується харчового продукту, яка надається кінцевому споживачеві шляхом зазначення у маркуванні чи в інших супровідних матеріалах або у інший спосіб, у тому числі з використанням сучасних засобів дистанційного зв'язку або усних повідомлень.

Перелік у Регламенті обов'язкової інформації про фасований харчовий продукт виглядає наступним чином:

- назва харчового продукту;
- перелік інгредієнтів;

– будь-які інгредієнти або допоміжні речовини для переробки, що спричиняють алергію або непереносимість, використовуються у виробництві або приготуванні харчового продукту і все ще містяться у готовому продукті, навіть у видозміненій формі;

– кількість певних інгредієнтів або категорій інгредієнтів;

– номінальна кількість харчового продукту в установлених одиницях виміру;

– мінімальний термін придатності (best before, best before end) або дата «вжити до» (use by);

– будь-які спеціальні умови зберігання та / або умови використання (у разі потреби);

– найменування та місцезнаходження оператора ринку харчових продуктів, що відповідає за інформацію про харчовий продукт, а для імпортованих харчових продуктів – найменування та місцезнаходження імпортера;

– країна походження або місце походження харчового продукту – у передбачених випадках;

– інструкції з використання харчового продукту – у разі, коли відсутність таких інструкцій ускладнює належне використання харчового продукту;

– для напоїв з вмістом спирту етилового понад 1,2% об'ємних одиниць – фактичний вміст спирту у напої;

– інформація про поживну цінність харчового продукту (в ЄС дана вимога стала обов'язковою до виконання з грудня 2016 року).

Зрозумілою для споживача є вимога щодо зазначення назви харчового продукту. Регламент виділяє три критерії: офіційну назву, звичну назву і описову. Так, офіційна назва означає назву харчового продукту, встановлену застосовним до нього законодавством ЄС, або, за відсутності такого законодавства, назву, встановлену застосовними законами або нормативними актами держави-члена ЄС, в якій даний харчовий продукт продається кінцевим споживачам або закладам громадського харчування (наприклад, цукор, кава, масло тощо).

«Звична назва» означає назву, прийняту як назву даного харчового продукту споживачами у державі-члені, в якій цей харчовий продукт продається; до того ж вживання такої назви не потребує додаткових роз'яснень (наприклад, кава по-ірландськи, гамбургер, картопля фрі, мюслі, спагетті тощо). «Описова назва» означає назву, якою описується харчовий продукт, і яка, за необхідності, дозволяє споживачам дізнатися про категорію харчового продукту і відрізнити його від інших харчових продуктів, з якими даний харчовий продукт можна сплутати (наприклад, печиво з волоським горіхом та родзинками) [2].

Судова практика щодо інформації, яка надається в етикетуванні, не є однозначною.

Як вбачається з матеріалів справи, згідно з фіскальним чеком від 28.01.2015 року, позивач придбав у гіпермаркеті «Ашан Либідська», що знаходиться за адресою: м. Київ, вул. Горького (Антоновича), 176, напій безалкогольний сильногазований «Тархун» (а.с.7). Відповідно до маркування на етикетці товару, його виробником є ТДВ «Житомир-пиво» (а.с.9).

Згідно з Протоколом випробувань харчової продукції № 0449/15-х від 02.02.2015 року, було встановлено, що напій безалкогольний сильногазований «Тархун» містить штучні барвники: тартразин (E102) та синій патентований (E131), інформація про наявність яких відсутня на споживчому маркуванні. Згідно з вимогами додатку 5 до технічного регламенту щодо правил маркування харчових продуктів, на споживчому маркуванні має бути зазначена додаткова інформація: «Містить барвник E 102, який може мати шкідливий вплив на активність та увагу дітей». Ця інформація повинна бути зазначена на споживчому маркуванні в кінці переліку інгредієнтів харчового продукту (а.с. 17-18) [6].

Здебільшого споживач не отримує додаткової інформації, а суд у своїх рішеннях не бере це до уваги. У вищевказаній справі суд не задовольнив вимоги позивача, зваживши на те, що на продукцію «напій безалкогольний сильногазований «Тархун» є висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи від 14.07.2009 року № 05.03.02-04/42682, згідно з яким, напій безалкогольний сильногазований на основі компонентів фірми «Тархун» відповідає вимогам діючого санітарного законодавства України, що своєю чергою підтверджує його безпечність до вживання (а.с.84). А згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 12 від 04.01.1999 р. «Про затвердження переліку харчових добавок, дозволених для використання у харчових продуктах», харчову добавку E102 дозволено використовувати на території України.

Тому прийняття ЗУ «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» виправдовується.

Ще одним із останніх національних нормативних актів, що свідчить про гармонізацію з нормами ЄС, є Вимоги до продуктів з какао та шоколаду, затверджені Наказом №157 міністерства Аграрної політики та продовольства у 2016 році [7]. З 1 січня 2018 року Вимоги набули чинності. Положення документу наближені до стандартів ЄС, зокрема, Директиви ЄС від 23 червня 2000 року «Про продукцію, що містить какао та шоколад і призначена для споживання людиною» [8]. У цих нормативних актах закріплені види продукції і відсоткове у них відношення какао, шоколаду та молочних інгредієнтів. Розрізняють наступні види:

- шоколад, молочний шоколад, білий шоколад;
- пористий шоколад, родинний молочний шоколад, розчинний шоколад;
- шоколад з начинкою, шоколад з наповнювачем, з додатками, шоколадні цукерки;
- какао-масло, какао-порошок, розчинний шоколад.

Щодо розмежування продукції, то і Наказ, і Директива містять однакові вимоги. Наприклад, шоколад – харчовий продукт, отриманий із какао-продуктів і цукру, який містить не менше ніж 35% загальної кількості какао-продуктів у перерахунку на сухі речовини, в тому числі не менше ніж 18% какао-масла та не менше ніж 14% знежирених какао-продуктів у перерахунку на сухі речовини (п. 10 Наказу). Ана-

логічне тлумачення і в Директиві. Зауважимо, що цей шоколад маркується як чорний або темний. Певних стандартів для цих видів не визначено. У Вікіпедії зазначено, що у чорному шоколаді міститься від 56% до 90% тертого какао. Виробляють чорний шоколад за температури 31,1–32,7 °С. Продукт містить у 2–5 разів більше теоброміну ніж молочний шоколад.

Під час купівлі продукту перевагу варто віддавати маркам з високим відсотком вмісту плодів какао-дерева. Особливо важливо враховувати це правило, якщо ви купуєте його для теплової обробки або з іншою кулінарною метою [9].

Родинний молочний шоколад Директива тлумачить, як шоколад з великим вмістом молока. За Наказом, родинний молочний шоколад – харчовий продукт, отриманий із какао-продуктів, цукрів і молока чи молочних продуктів, який містить не менше ніж 20% какао-продуктів у перерахунку на сухі речовини; не менше ніж 20% молочних продуктів, отриманих повною або частковою дегідратацією незбираного молока, частково або повністю знежиреного молока, вершків, дегідратованого молочного жиру в перерахунку на сухі речовини; не менше ніж 2,5% знежирених какао-продуктів у перерахунку на сухі речовини; не менше ніж 5% молочного жиру; не менше ніж 25% усього жиру (какао-масла та молочного жиру) (п.7).

Український законодавець не визначає, чи допускається до кінцевої реалізації продукція з какао і шоколаду з моменту вступу в дію Наказу, яка не відповідає вимогам, або продукція, що не містить застережень. Якщо взяти до уваги Директиву, то у ст. 8 зазначено, що ці положення застосовуються таким чином, щоб:

– надати дозвіл на продаж продукції, яка зазначена у Додатку I, якщо вона підпадає під визначення та правила, встановлені цією Директивою, з 3 серпня 2003 року;

– заборонити продаж продукції, яка не підпадає під цю Директиву, з 3 серпня 2003 року.

Однак продаж продукції, яка не підпала під цю Директиву, але була маркована до 3 серпня 2003 року, відповідно до Директиви Ради 73/241/ЄС, дозволяється до повної реалізації зі складів (ст. 8).

Висновки. Належна споживча політика є важливим фактором на економічному і правовому ринку. Споживач, придбаваючи товари, отримуючи послуги

(роботи), повинен мати гарантію їх якості та безпеки. Повна інформативність споживача надає йому можливість вибору того чи іншого виду продукції, а також забезпечує від шкідливих для життя і здоров'я негативних факторів. Стандарти якості, інформація про товари, роботи та послуги (маркування) ЄС мають стати основою для відповідного споживчого законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Проект Закону України Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів. База даних «Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Законодавство України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58324 (Дата звернення: 25.07.2018)
2. Про надання споживачам інформації про харчову продукцію: Регламент Європейського Парламенту і Ради № 1169/2011 від 25.10.2011р. Офіційний вісник Європейського Союзу, 2011. L304. С.18–63.
3. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30
4. Осетинська Г.А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К. 2006. 220с.
5. Надання споживачам інформації про харчові продукти: вимоги ЄС та новачі для України. База даних «Офіційний сайт Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів». URL: http://www.consumer.gov.ua/Pictures/Files/Editor/document/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_13.06.2018.pdf (Дата звернення: 25.07.2018)
6. Справа № 756/2300/15-ц від 08.09.2016р. База даних «Єдиний державний реєстр судових справ». URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61217389> (Дата звернення: 25.07.2018)
7. Вимоги до продуктів з какао та шоколаду: Наказ Міністерства Аграрної політики та продовольства України № 157 від 13.04.2016. Офіційний вісник України. 2016. № 38.
8. Про продукцію, що містить какао та шоколад і призначена для споживання людиною: Директива 2000/36/ЄС від 23.06.2000 р. База даних «Офіційний сайт Мін'юсту України». URL: <http://old.minjust.gov.ua/45878> (Дата звернення: 25.07.2018)
9. Шоколад База даних «Вікіпедія». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B4> (Дата звернення: 25.07.2018)

Яновицька Г.Б. ПРАВО СПОЖИВАЧІВ НА ІНФОРМАЦІЮ ЩОДО ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС

Досліджується доцільність прийняття законодавства про інформацію щодо харчових продуктів. Встановлюється важливість прийняття Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів». Визначається право споживача на повну та достовірну інформацію про продукцію. Підкреслюється обов'язок виробника наносити на маркування інформацію щодо застереження споживання харчового продукту певними категоріями населення. Обґрунтовується необхідність дотримання європейських стандартів у сфері споживчих правовідносин.

Ключові слова: директива, споживач, інформація, маркування, якість, харчовий продукт.

Яновицкая Г.Б. ПРАВО ПОТРЕБИТЕЛЕЙ НА ИНФОРМАЦИЮ О ПРОДУКТАХ ПИТАНИЯ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И ЕС

Исследуется целесообразность принятия законодательства об информации о пищевых продуктах. Устанавливается важность принятия Закона Украины «Об информации для потребителей относительно пищевых продуктов». Определяется право потребителя на полную и достоверную информацию о продукции. Подчеркивается обязанность производителя наносить на маркировку информацию о предостережении потребления пищевого продукта определенными категориями населения. Обосновывается необходимость соблюдения европейских стандартов в сфере потребительских правоотношений.

Ключевые слова: директива, потребитель, информация, маркировка, качество, пищевой продукт.

Yanovytska H.B. THE RIGHT OF CONSUMERS TO INFORMATION ON FOOD PRODUCTS UNDER UKRAINE AND EU LAW

The harmonization process of national legislation with EU legislation obliges the changes in the field of informative consumer rights. Information that the products are high quality and safe for the consumer should be provided to the consumer prior to the purchase of the product or order of work (services).

The Regulation (EU) No 1169/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on the provision of food information to consumers has been resolved in EU. Likewise, Ukraine has developed a draft Law "On Information for Consumers on Food Products", which establishes the legal and organizational framework for providing food information to consumers in order to ensure a high level of protection of the health of citizens and to meet their social and economic interests.

To indicate on the marking the information about the properties of the food product that it does not have is prohibited as well as to report unfoundedly the special properties of a food product. In accordance to clause 4.5.1.8 of DSTU 4518-2008 of the National Standards of Ukraine "Food Products. Labelling for consumers. General rules" and conclusion of the Ministry of Health of Ukraine, if the product can adversely affect the health of the consumer, the manufacturer is obliged to label the information on the warning of food consumption by certain categories of population (children, pregnant women, elderly people, athletes and allergic people). Corresponding norm is also contained in clause 4.5.5.3 of DSTU 4518-2008. The manufacturer is obliged to indicate such information on the label, tag or a sheet-insert.

For example, the latest national regulations, which testifies to the above-mentioned rules, is the Requirements for Cocoa and Chocolate products approved by Decree No. 157 of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine in 2016 and has come into force on January 1, 2018. The provisions of the Decree are close to the EU standards, in particular the Directive 2000/36/EC of the European Parliament and of the Council of 23 June 2000 relating to cocoa and chocolate products intended for human consumption. These legislative acts have fixed the types of products and percentage of cacao, chocolate and dairy ingredients in such products. With regard to the delineation of products, both the Decree and the Directive contain the same requirements.

In conclusion, a good consumer policy is an important factor in the economic and legal market. The consumer in process of purchasing goods, receiving services (work) must have a guarantee of their quality and safety. Complete consumer awareness gives him the opportunity to choose one or another type of products, and also protects from harmful to life and health of negative factors. Quality standards, information about products, works and services (marking) of the EU should become the basis for the relevant consumer legislation of Ukraine.

Key words: directive, consumer, information, labelling, quality, food product.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Лещенко Н.С.,

провідний юрисконсульт юридичного відділу
ПАТ «ДАК «Автомобільні дороги України»,
аспірант ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»

УДК 346.3

**ОПЕРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ
НА ПРОВЕДЕННЯ ПРОЕКТНИХ І ДОСЛІДЖУВАЛЬНИХ РОБІТ:
ЗАКОНОДАВЧЕ ТА ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ**

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного захисту прав та інтересів підрядника та замовника за договором підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт вимагає належної регламентації господарсько-правових санкцій, зокрема оперативно-господарських санкцій.

Незважаючи на важливу роль, яку відіграють оперативно-господарські санкції серед заходів впливу на правопорушника, в законодавчих положеннях про підряд на проектні та досліджувальні роботи дані санкції не передбачені. Водночас під час укладення договору підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт сторони, як правило, серед оперативно-господарських санкцій передбачають у договорі лише такий вид, як розірвання договору, оминаючи інші оперативно-господарські санкції з великого арсеналу засобів правового захисту, які є в потрпілої сторони.

Відсутність у законодавстві спеціальних норм, присвячених правовому регулюванню оперативно-господарських санкцій за порушення договору підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт, та подеколи необізнаність сторін про наявність широкого спектру оперативно-господарських санкцій, які можуть застосовуватись за порушення договору, викликає необхідність наукового дослідження проблеми застосування вищезазначених санкцій з метою вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого та договірного регулювання проектних і досліджувальних робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Договір підряду на проведення проектних та досліджувальних робіт, у тому числі питання оперативно-господарських санкцій за порушення даного договору, були предметом дослідження таких вчених, як В.К. Гуцуляк, І.С. Лукасевич-Крутник, В.Г. Олюха та ін. Проте, незважаючи на важливість питання законодавчого та договірного регулювання оперативно-господарських санкцій за порушення договору підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт, у науковій літературі йому не приділяється достатньо уваги. Так, як правило, вчені проводять аналіз лише окремих оперативно-господарських санкцій, зосереджуючи свою увагу на інших видах господарсько-правових санкцій. У зв'язку із зазначеним, на

даний час відсутні наукові дослідження, спрямовані на вироблення практичних пропозицій щодо застосування даних оперативно-господарських санкцій, внаслідок чого залишається не розкритим широкий спектр оперативно-господарських санкцій, що зумовлює необхідність дослідження законодавчого регулювання оперативно-господарських санкцій за порушення договору підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт та вироблення пропозицій для вдосконалення їх договірного регулювання.

Мета й завдання статті. У межах статті автор ставить за мету дослідити особливості закріплення оперативно-господарських санкцій за порушення договору підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт у законодавстві України. Виконання поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: оцінити стан законодавства на предмет врегулювання вказаного питання та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення їх договірного регулювання.

Виклад основного матеріалу. Виконанню проектних робіт, що, як правило, завершуються складанням проектно-кошторисної документації, передують вишукувальні роботи, що включають економічні та технічні вишукування. Економічні вишукування проводяться для вивчення економіки району майбутнього будівництва, технічні – для вивчення топографічних, геологічних, гідрологічних, метеорологічних та інших природних умов у районі будівництва [1, с. 46].

Незважаючи на виключну важливість вищезазначених видів робіт, характерно, що § 4 глави 61 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, який присвячений нормативно-правовому регулюванню підряду на проектні та пошукові роботи, а також ст. 324 ГК України, що регулює питання договору підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт, не передбачають оперативно-господарських санкцій за порушення зобов'язань у даній сфері.

Зважаючи на дану обставину, деякі науковці, наприклад І.С. Лукасевич-Крутник, пропонують їх встановити в нормах § 4 глави 61 ЦК України. Так, з метою вдосконалення законодавчого регулювання відповідальності замовника вчена, зокрема, пропонує закріпити право підрядника на односторонню відмову від договору в разі неподання замовником вихідних

даних у встановлений договором строк, а також право на відшкодування збитків [2, с. 159–161; 3, с. 35]. Враховуючи те, що неподання замовником вихідних даних є одним з істотних порушень договору, повністю підтримуємо пропозицію вченої про внесення вищезазначених змін до законодавства України.

Незважаючи на те, що спеціальними нормами, присвяченими договору підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт, не передбачені оперативно-господарські санкції, такі санкції визначені § 1 глави 61 ЦК України «Загальні положення про підряд» та застосовуються за порушення договору підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт.

Серед даних санкцій такі:

– відмова замовника від договору, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її в строк стає явно неможливим (ч. 2 ст. 849 ЦК України);

– призначення замовником підрядникові строку для усунення недоліків, якщо під час виконання роботи стане очевидним, що вона не буде виконана належним чином (ч. 3 ст. 849 ЦК України);

– доручення замовником виправлення роботи іншій особі за рахунок підрядника в разі невиконання підрядником вимоги замовника про усунення недоліків у встановлений замовником строк (ч. 3 ст. 849 ЦК України);

– зменшення замовником плати за роботу в разі, якщо підрядник відступив від умов договору підряду, що погіршило роботу, або допустив інші недоліки в роботі (ч. 2 ст. 852 ЦК України);

– притримання підрядником результатів роботи, майна замовника, що є в підрядника, якщо замовник не сплатив встановленої ціни роботи або іншої суми, належної підрядникові у зв'язку з виконанням договору (ст. 856 ЦК України);

– відмова замовника від договору, якщо відступи в роботі від умов договору підряду або інші недоліки в роботі є істотними та такими, що не можуть бути усунені, або не були усунені у встановлений замовником розумний строк (ч. 3 ст. 858 ЦК України).

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що законодавством встановлений ряд оперативно-господарських санкцій, які можуть застосовуватись сторонами незалежно від того, чи передбачені вони договором підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт.

Водночас, на нашу думку, з метою уникнення покладення на сторін надмірної відповідальності перелік оперативно-господарських санкцій, який передбачений законодавством, не потребує розширення.

У своєму рішенні від 11.07.2013 р. № 7-рп/2013 у справі № 1-12/2013 Конституційний Суд України виходив з того, що вимога про нарахування та сплату неустойки за договором споживчого кредиту, яка є явно завищеною, не відповідає передбаченим у пункті 6 статті 3, частині третій статті 509 та частинах першій, другій статті 627 Кодексу засадам справедливості, добросовісності, розумності як складовим елементам загального конституційного

принципу верховенства права. Наявність у кредитора можливості стягувати зі споживача надмірні грошові суми як неустойку спотворює її дійсне правове призначення, оскільки із засобу розумного стимулювання боржника виконувати основне грошове зобов'язання неустойка перетворюється на несправедливо непромірний тягар для споживача та джерело отримання невинуватих додаткових прибутків кредитором [4, с. 32].

Незважаючи на те, що даний висновок був зроблений судом у контексті розгляду питання застосування неустойки, позиція Конституційного суду України рівною мірою справедлива для розгляду питання про застосування оперативно-господарських санкцій.

На думку В.О. Розсудовського, основне призначення санкцій у договорі підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт полягає в тому, щоб сприяти своєчасному та високоякісному виконанню робіт [5, с. 13]. Цілком підтримуючи дану точку зору, звертаємо увагу також на необхідність забезпечення балансу інтересів замовника і підрядника, в тому числі за допомогою механізму застосування оперативно-господарських санкцій, оскільки встановлення в законодавстві надмірної кількості санкцій може створити умови для зловживань з боку кредитора та порушити баланс інтересів замовника і підрядника за договором.

Під час укладення договору підряду на проведення проектних та досліджувальних робіт доцільно враховувати розроблені рекомендації щодо організації процедури підготовки та складання даного договору.

ДСТУ-Н Б А.3.1-33:2015 «Настанова щодо підготовки та складання договорів підряду на виконання проектно-виробничих та будівельних робіт» рекомендує передбачати в договорі положення стосовно того, що затримка термінів, зазначених у календарному плані, яка відбулася з вини однієї зі сторін (наприклад, через несвоєчасне подання замовником вихідних даних для проектування), дає право іншій стороні на зміну терміну виконання робіт (п. 6.20).

В настанові звертається увага на можливість передбачити в договорі такі права замовника:

– відмовитися від прийняття закінчених робіт у разі невідповідності завданню на проектування, якщо виявлені недоліки не можуть бути усунені підрядником, замовником або третьою особою;

– вимагати безоплатного виправлення недоліків, що виникли внаслідок допущених підрядником порушень, або виправити їх своїми силами, якщо інше не передбачено договором підряду. В такому разі збитки, завдані замовнику, відшкодовуються підрядником, у тому числі за рахунок відповідного зниження договірної ціни;

– відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботи або виконує їх настільки повільно, що закінчення їх у строк, визначений договором підряду, стає неможливим (п.п. 6.21.1, 6.21.3, 6.21.4).

Також рекомендується передбачати в договорі право підрядника зупиняти роботи в разі невиконання замовником своїх зобов'язань за договором підряду.

ду, що призвело до ускладнення або до неможливості проведення підрядником робіт (п. 6.22.3) [6].

Умови контракту на проектування, будівництво і здачу об'єктів «під ключ» («Помаранчева книга»), розроблені Міжнародною федерацією інженерів-консультантів (FIDIC), виходять із необхідності пріоритетного забезпечення прав та інтересів замовника, який не є професійним учасником ринку та рекомендують передбачати в договорі право замовника припинити найм підрядника та усунути його з будівельного майданчика, якщо підрядник:

1) не виконає в розумний строк вимоги замовника про усунення наслідків невиконання підрядником будівництва об'єкту відповідно до умов договору;

2) розірве договір чи відмовиться від його виконання;

3) без розумних причин

3-1) не розпочне будівництво об'єкту;

3-2) не продовжить будівництво об'єкту;

3-3) не зможе довести, що до робіт з проектування об'єктів залучені достатні ресурси, необхідні для забезпечення завершення будівництва в межах строку завершення робіт;

4) стане банкрутом; прийде до компромісу зі своїми кредиторами відносно часткового погашення заборгованості чи буде здійснювати свою діяльність під контролем ліквідатора, а також у випадку, якщо відбудеться будь-яка подія чи буде прийнята яка-небудь дія, яка (у відповідності до законодавства, що застосовується) тягне за собою наслідки, аналогічні тим, які можуть виникати в результаті будь-якого з вищевказаних дій чи подій;

5) протягом 28 днів не виконає вказівки замовника про усунення недоліків чи інших невідповідностей умовам договору в проектному рішенні чи в результатах робіт;

6) порушить договір чи укладе договір субпідряду без отримання необхідного погодження.

Як передбачають Умови контракту на проектування, будівництво і здачу об'єктів «під ключ», у вищезазначених випадках замовник повинен повідомити про розірвання договору підрядника за 14 днів. Після цього підрядник зобов'язаний надати замовнику всю будівельну документацію та інші проектні документи, виконані підрядником для нього. Замовник чи інший залучений замовником підрядник мають право використовувати для завершення будівництва будівельну документацію, інші підготовлені підрядником документи, в тому числі проектні (п. 15.2).

Як передбачено п. 15.3 Умов контракту на проектування, будівництво і здачу об'єктів «під ключ», замовник зобов'язаний негайно після розірвання договору у відповідності до п. 15.2 визначити і повідомити підряднику вартість будівельної документації, обладнання, матеріалів, обладнання підрядника й об'єктів, а також всі суми, які підлягають сплаті підряднику на дату розірвання контракту [7].

Оперативно-господарські санкції, передбачені ДСТУ-Н Б А.3.1-33:2015 «Настанова щодо підготовки та складання договорів підряду на виконання проектно-вишукувальних та будівельних робіт» чи

Умовами контракту на проектування, будівництво і здачу об'єктів «під ключ» будуть застосовуватись до правовідносин сторін лише в разі, якщо сторони включають їх до договору, що укладається. Сторони можуть передбачити в договорі також інші оперативні-господарські санкції, наприклад, зменшення плати за виконану роботу, встановлення іншого порядку оплати виконаних робіт тощо.

Найчастіше сторони передбачають у договорі таку оперативну-господарську санкцію, як розірвання договору.

Характерно, що в договорах рідко зустрічається така підстава розірвання договору, як наявність недоліків у результатах роботи чи в самих роботах.

Якщо договором чи законом не встановлено право замовника відмовитись від договору у випадку виявлення недоліків, допущених підрядником, замовник має право звернутись до суду з вимогою про розірвання договору.

Ч. 2 ст. 852 ЦК України надане таке право замовнику в разі виявлення істотних відступів від умов договору або інших істотних недоліків.

Господарським судом Харківської області прийнято рішення від 31 березня 2016 р. у справі № 922/261/16 за позовом товариства з обмеженою відповідальністю фірма «БРІГ» до державного підприємства Український державний проектний інститут «Укрміськбудпроект» про розірвання договору та стягнення 186 300,00 гривень авансу, сплаченого за договором № 5118 від 05 жовтня 2015 року.

Розглянувши справу, суд повністю задовольнив позовні вимоги, стягнув 186 300,00 грн. сплаченого за договором авансу та розірвав договір у зв'язку з істотним порушенням договору відповідачем. Суд встановив, що 05 жовтня 2015 р. між товариством з обмеженою відповідальністю фірма «БРІГ» (замовник) та Державним підприємством Український державний проектний інститут «Укрміськбудпроект» (виконавець) був укладений Договір № 5118, за умовами якого виконавець зобов'язався виконати робочий проект виробничого цеху по вулиці Лозовській, 88 у місті Дергачі Харківської області, згідно з технічним завданням замовника, а замовник – прийняти та оплатити виконану роботу. Через два тижні після настання строку виконання зобов'язання відповідача позивач не отримав від відповідача жодного документу, зокрема, готової проектної документації по першому етапу робіт і акту здавання-приймання виконаних робіт. Крім того, на момент звернення до суду з позовом відповідач не передав позивачу жодного етапу робіт.

Суд зазначив, що нормами ст. 852 ЦК України передбачено, що якщо підрядник відступив від умов договору підряду, що погіршило роботу, або допустив інші недоліки в роботі, замовник має право за своїм вибором вимагати безоплатного виправлення цих недоліків у розумний строк або виправити їх за свій рахунок із правом на відшкодування своїх витрат на виправлення недоліків чи відповідного зменшення плати за роботу, якщо інше не встановлено договором. За наявності в роботі істотних відступів

від умов договору підяду або інших істотних недоліків замовник має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків. Поведінка відповідача дає підстави припустити, що позивач вже не отримає готові результати робіт. Викладене свідчить про значне відступлення від умов договору з боку відповідача та порушення строків виконання робіт, що дає право позивачу ініціювати розірвання договору у зв'язку з істотним порушенням його умов з боку відповідача [8].

Висновки. На підставі проведеного аналізу чинного законодавства видається можливим дійти таких висновків.

Оперативно-господарські санкції, які можуть застосовуватись за порушення договору підяду на проведення проектних і досліджувальних робіт, визначені § 1 глави 61 ЦК України «Загальні положення про підряд». Оперативно-господарські санкції, які не передбачені законодавством, мають устанавлюватись сторонами з урахуванням особливостей покладених на них обов'язків та мети, яку ставить перед собою кожна зі сторін договору.

У договорах підяду на проведення проектних і досліджувальних робіт рекомендуємо передбачати такі оперативно-господарські санкції:

– відмова замовника від прийняття закінчених робіт у разі невідповідності їх завданню на проектування, якщо виявлені недоліки не можуть бути усунені підрядником, замовником або третьою особою;

– зупинення виконання робіт підрядником у разі невиконання замовником своїх зобов'язань за договором, що призвело до ускладнення виконання робіт підрядником або до неможливості їх виконання;

– розірвання договору замовником в односторонньому порядку, якщо протягом 30 днів підрядник не виконає вказівки замовника про усунення недоліків, невідповідностей умовам договору в роботах чи результатах робіт.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в проведенні аналізу зарубіжного досвіду застосування оперативно-господарських санкцій за порушення договору підяду на проведення проектних і досліджувальних робіт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Давыдов В.И. Хозяйственные договоры подряда в строительстве. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1986. 126 с.

2. Лукасевич-Крутник І.С. Договір підяду на проведення проектних та пошукових робіт: дис. ... канд. юрид. наук. К.: НАВС. 206 с.

3. Лукасевич-Крутник І.С. Відповідальність замовника за договором підяду на проведення проектних та пошукових робіт. Адвокат. № 2 (137). 2012. С. 35.

4. Рішення Конституційного Суду від 11.07.2013 № 7-рп/2013. Вісник Конституційного суду України. 2013. № 4. С. 32.

5. Рассудовский, В.А. Договор на выполнение проектных и изыскательских работ в капитальном строительстве: автореф. дисс. ... на соиск. уч. ст. к. юр. н. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. М., 1961. 18 с.

6. ДСТУ-Н Б А.3.1-33:2015 «Настанова щодо підготовки та складання договорів підяду на виконання проектно-вишукувальних та будівельних робіт», затверджений наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30 грудня 2015 року № 360. URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=63686/ (дата звернення: 27.11.2017).

7. Умови контракту на проектування, будівництво і здачу об'єктів «під ключ» («Помаранчева книга»), розроблені Міжнародною федерацією інженерів-консультантів (FIDIC). URL: https://znaytovar.ru/gost/2/Usloviya_kontrakta_na_proektir.html (дата звернення: 27.11.2017).

8. Рішення господарського суду Харківської області від 31 березня 2016 р. у справі № 922/261/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57001412> (дата звернення: 27.11.2017).

Лещенко Н.С. ОПЕРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ НА ПРОВЕДЕННЯ ПРОЕКТНИХ І ДОСЛІДЖУВАЛЬНИХ РОБІТ: ЗАКОНОДАВЧЕ ТА ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена розгляду теоретичних та практичних аспектів застосування оперативно-господарських санкцій за порушення договору підяду на проведення проектних і досліджувальних робіт.

У статті досліджується законодавче регулювання оперативно-господарських санкцій за порушення договору підяду на проведення проектних і досліджувальних робіт та рекомендуються оперативно-господарські санкції для включення до даного договору.

Ключові слова: оперативно-господарські санкції, договір підяду на проведення проектних і досліджувальних робіт, проектування, будівництво.

Лещенко Н.С. ОПЕРАТИВНО-ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ САНКЦИИ ЗА НАРУШЕНИЕ ДОГОВОРА ПОДРЯДА НА ПРОВЕДЕНИЕ ПРОЕКТНЫХ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ РАБОТ: ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ И ДОГОВОРНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

Статья посвящена рассмотрению теоретических и практических аспектов применения оперативно-хозяйственных санкций за нарушение договора подряда на проведение проектных и изыскательских работ.

В статье исследуется законодательное регулирование оперативно-хозяйственных санкций за нарушение договора подряда на проведение проектных и изыскательских работ, и рекомендуются оперативно-хозяйственные санкции для включения в настоящий договор.

Ключевые слова: оперативно-хозяйственные санкции, договор подряда на проведение проектных и изыскательских работ, проектирование, строительство.

Leshchenko N.S. OPERATIVE-ECONOMIC SANCTIONS FOR VIOLATION OF CONTRACT FOR CONDUCTING DESIGN AND RESEARCH WORKS: LEGISLATIVE AND CONTRACTUAL REGULATION

In this article the question of operative-economic sanctions for violating the contract for conducting design and research works is investigated. Operative-economic sanctions for inclusion in this contract are recommended.

Despite the important role played by the operative-economic sanctions among the measures of influence on the offender, there are no sanctions in the statutory provisions on design and research work in succession. At the same time, when concluding a contract for conducting design and research works, the parties, as a rule, among operative-economic sanctions, provide in the contract only a kind of termination of the contract, bypassing other operative-economic sanctions from a large arsenal of remedies that are in the injured party.

Lack of special legislation on the legal regulation of operative-economic sanctions for violating the contract for conducting design and research works, and sometimes the lack of knowledge of the parties about the availability of a wide range of operative-economic sanctions that can be applied for breach of contract, necessitates a scientific study of the problem of application the abovementioned sanctions in order to develop practical recommendations for the improvement of legislative and contractual regulations on design and research work.

Operative-economic sanctions, which may be applied for breach of the contract for conducting design and research works, are defined in § 1 of Chapter 61 of the Civil Code of Ukraine. Operative-economic sanctions, which are not stipulated by the legislation, should be established by the parties, taking into account the specifics of the duties assigned to them and the purpose set by each of the parties to the agreement.

Key words: operative-economic sanctions, contract for conducting design and research works, design, construction.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Буряк І.В.,

аспірант

Університету державної фіскальної служби України

УДК 342.9

РІШЕННЯ ПРО НАДАННЯ МІСЦЕВОЇ ГАРАНТІЇ: ПИТАННЯ ЗМІСТУ ТА ПОРЯДКУ ПРИЙНЯТТЯ

В умовах необхідності запровадження інвестиційних проектів підприємствами комунального сектору економіки, але за обмеженістю бюджетних ресурсів територіальних громад міст важливим інструментом залучення коштів від фінансових установ стають місцеві гарантії, рішення щодо надання яких приймається відповідною міською радою. Такі інвестиційні проекти можуть бути спрямовані на створення, відтворення чи оновлення стратегічних для міста об'єктів інфраструктури, об'єктів довготривалого користування або об'єктів, які забезпечують виконання завдання Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи міських рад, спрямованих на задоволення інтересів населення Автономної Республіки Крим або територіальних громад відповідних міст.

До дослідників правових аспектів надання публічних гарантій слід передусім віднести таких, як: В. Башко, С. Березовська, Т. Богдан, Л. Воронова, І. Заверуха, В. Зимовець, М. Корнієнко, О. Музика-Стефанчук, С. Нефьодов, О. Орлюк, І. Шпак, І. Щebetун та Н. Якимчук. В їхніх наукових працях досліджуються зміст державної та місцевої гарантії, повноваження суб'єктів відносин у сфері їх надання, однак питання змісту і стадій рішення про надання місцевої гарантії та укладання договору місцевої гарантії залишилися недослідженими.

Метою цієї статті є розкриття змісту рішення про надання місцевої гарантії та стадій процесу його прийняття рішення про надання місцевої гарантії, а також аналіз стану їх правового регулювання.

Відповідно до ч. 2 ст. 17 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) «місцеві гарантії можуть надаватися за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної міської ради для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України, що належать до комунального сектору економіки, розташовані на відповідній території та здійснюють на цій території реалізацію інвестиційних проектів, метою яких є розвиток комунальної інфраструктури або впровадження ресурсозберігаючих технологій» [2].

Інститут місцевих гарантій знаходиться в активному розвитку і до джерел правового регулювання суспільних відносин у сфері надання місцевих гарантій на сьогодні належать: Конституція України [1], Бюджетний кодекс України [2], Цивільний ко-

декс України [3], Господарський кодекс України [4], закони України «Про місцеве самоврядування» [5], «Про особливості здійснення правочинів з державним, гарантованим державою боргом та місцевим боргом» [6]; «Про заходи, спрямовані на врегулювання заборгованості теплопостачальних та теплогенеруючих організацій та підприємств централізованого водопостачання і водовідведення за спожиті енергоносії» [7], «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [8], постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання місцевих гарантій» від 14.05.2012 р. № 541 [9] та Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру місцевих запозичень та місцевих гарантій» від 25.07.2012 р. № 866 [10].

У законодавстві встановлені основні вимоги щодо змісту рішення про надання місцевої гарантії, в якому відповідно до ч. 3 ст. 17 БК України має міститися положення, що гарантія надається на умовах платності, строковості, а також забезпечення виконання зобов'язань у спосіб, передбачений законом [2], а також повинні бути визначені основні умови правочину щодо надання місцевої гарантії та його форма, повноваження щодо укладання такого договору.

Відповідно до п. 2 Порядку надання місцевих гарантій рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим або відповідної міської ради повинно містити такі відомості: 1) назву інвестиційного проекту, для виконання (реалізації) яких залучається кредит (позика) під гарантію; 2) повне найменування та місцезнаходження суб'єкта господарювання, для забезпечення боргових зобов'язань якого надається гарантія (далі – позичальник); 3) умови надання кредиту (позики) – обсяг, строк, відсотки за користування кредитом (позикою) та строки їх сплати; 4) строк надання гарантії; 5) розмір і вид забезпечення виконання боргових зобов'язань позичальника; 6) розмір плати за надання гарантії. Назви рішення про надання гарантії різняться. Переважно таке рішення одержує назву «Про надання місцевої гарантії для забезпечення виконання ... зобов'язань за кредитом ...» [12], проте в окремих випадках – «Про надання згоди на укладання кредитного договору ... під гарантію міської ради» [13].

Аналіз положень законодавства дає можливість виділити наступні етапи процесу прийняття рішення про надання місцевої гарантії:

1) ініціювання процесу отримання кредитів (позик), яке здійснюється комунальними підприємствами міста або органом місцевого самоврядування (органом Автономної Республіки Крим), до сфери управління якого входить комунальне підприємство. Підготовлений ними інвестиційний проект має відповідати вимогам, що містяться в законодавстві, зокрема в ч. 3 ст. 2 Закону України «Про інвестування»;

2) схвалення прогнозу місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди, який формується з дотриманням вимог ч. 4 ст. 21 БК України: а) складається відповідно до прогнозних та програмних документів економічного та соціального розвитку країни і відповідної території, державних цільових програм, який ґрунтується на прогнозі Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди; б) включає індикативні прогнозні показники місцевого бюджету, зокрема індикативні прогнозні показники місцевого боргу та гарантованого Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста боргу, які включають показники майбутніх місцевих гарантій; в) складається та схвалюється відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією (якщо йдеться про місто Київ) або виконавчими органами відповідних місцевих рад;

3) підготовка проекту рішення про надання місцевої гарантії, яка включає в себе складання власне окремого проекту рішення щодо надання місцевої гарантії. Підготовка проекту рішення здійснюється фінансовим органом міської ради (міністерством фінансів Автономної Республіки Крим) завчасно – ще на етапі узгодження основних умов кредитного договору, договору гарантії та договору про погашення заборгованості позичальника перед територіальною громадою міста (Автономною Республікою Крим). Саме на цій стадії під час підготовки проекту рішення про надання місцевої гарантії мають бути підготовлені всі елементи його змісту, зазначені в цій статті вище;

4) підготовка та схвалення висновку Ради міністрів Автономної Республіки Крим або виконавчого органу міської ради стосовно доцільності залучення кредиту (позики) під гарантію для виконання (реалізації) інвестиційного проекту, який схвалюється на підставі аналізу пропозиції, проекту договору гарантії, проекту договору про надання кредиту під місцеву гарантію для виконання (реалізації) інвестиційного договору, відповідних розрахунків та обґрунтування тощо. В п. 4 Порядку надання місцевих гарантій зазначено, що висновок Ради міністрів Автономної Республіки Крим або виконавчого органу міськради стосовно доцільності залучення кредиту (позики) під гарантію для виконання (реалізації) інвестиційного проекту, має містити інформацію про: 1) зміст, цілі, завдання та очікувані результати; 2) вплив інвестиційного проекту на економічний і соціальний розвиток відповідної території; 3) оціночну вартість інвестиційного проекту та строки їх виконання (реалізації); 4) обсяг кредиту (позики), які залучаються для виконання (реалізації) інвести-

ційного проекту, джерела їх повернення; 5) оцінку ефективності виконання (реалізації) інвестиційного проекту [9]. Такий висновок схвалюється рішенням Ради міністрів Автономної республіки Крим, місцевої державної адміністрації Києва чи виконавчого комітету відповідної міської ради.

5) погодження Міністерством фінансів України обсягу та умов залучення кредиту (позики) під місцеву гарантію для виконання (реалізації) інвестиційного проекту. В ч. 2 ст. 74 БК України передбачено, що «обсяг та умови надання місцевих гарантій повинні погоджуватися з Міністерством фінансів України» [2], що здійснюється шляхом надсилання міською радою (Верховною Радою Автономної Республіки Крим), яка має намір надати місцеву гарантію, письмового повідомлення, до якого додається, зокрема: 1) прогноз місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди, схвалений Радою міністрів Автономної Республіки Крим чи виконавчим органом міської ради; 2) проект рішення про надання гарантії; 3) висновок Ради міністрів Автономної Республіки Крим або виконавчого органу міськради стосовно доцільності залучення кредиту (позики) під гарантію для виконання (реалізації) інвестиційного проекту; 4) прогноз місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди, схвалений Радою міністрів Автономної Республіки Крим чи виконавчим органом міської ради [9].

Відповідно до п. 5 Порядку надання місцевих гарантій [9], Міністерство фінансів України повинно за результатами розгляду документів прийняти протягом одного місяця рішення про погодження обсягу та умов надання місцевої гарантії або вмотивовану відмову в такому погодженні, яке доводиться до відома Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи міської ради. Обсяг та умови надання місцевих гарантій вважаються погодженими, якщо Міністерством фінансів України рішення не прийнято протягом одного місяця з дня надходження документів на погодження. Своє рішення Міністерство фінансів України приймає у формі наказу про погодження обсягу та умов надання відповідної місцевої гарантії [9]. Погодження Мінфіном обсягу та умов надання місцевої гарантії не є гарантією держави щодо виконання зобов'язань позичальника, пов'язаних з наданням місцевої гарантії, і підтвердженням його кредитоспроможності [п. 8, 9], а лише актом фінансового контролю, оскільки відповідно до ч. 4 ст. 74 БК України «Держава не несе відповідальності за борговими зобов'язаннями Автономної Республіки Крим і територіальних громад»;

6) підготовка проекту рішення про місцевий бюджет як окремий етап на шляху до прийняття рішення про надання місцевої гарантії пов'язаний з розробкою проекту рішення про місцевий бюджет, в якому закріплюються положення про граничний обсяг надання місцевих гарантій та повноваження та їх надання. Відповідно до ст. 76 БК України проект рішення про місцевий бюджет передається на розгляд відповідної ради та на сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи відповідної

місцевої ради має бути попередньо схвалений Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією (якщо йдеться про місто Київ) чи виконавчим органом відповідної місцевої ради [2];

7) розгляд і затвердження рішення про місцевий бюджет, в якому містяться положення про граничний обсяг місцевих гарантій. Так, в ч. 1 ст. 18 БК України закріплено, що граничний обсяг надання місцевих гарантій визначається на кожний бюджетний період рішенням про місцевий бюджет [2], а в ч. 2 ст. 79 БК України зазначено, що до прийняття рішення про місцевий бюджет на поточний бюджетний період «забороняється <...> надавати місцеві гарантії» [2]. Таким чином, шляхом встановлення граничного обсягу надання місцевих гарантій визначаються повноваження щодо надання гарантій у відповідному бюджетному періоді та їх межі, яких в подальшому повинні дотримуватися місцеві ради (ВР Автономної республіки Крим) під час прийняття рішень про надання місцевих гарантій;

8) розгляд та прийняття рішення про надання місцевої гарантії здійснюється відповідною міською радою (Верховною радою Автономної Республіки Крим) за умови його попереднього схвалення та подання виконавчим комітетом (Радою міністрів Автономної Республіки Крим). Під час розгляду проекту рішення враховуються граничні межі надання місцевих гарантій, встановлені в рішенні про відповідний місцевий бюджет, а також не можуть бути внесені зміни чи поправки до основних умов надання місцевої гарантії, попередньо погоджених з Міністерством фінансів України. Відповідно до п. 6 Порядку надання місцевих гарантій «зміна істотних умов договору про надання місцевої гарантії підлягає погодженню в порядку, передбаченому для погодження обсягу та умов надання гарантії» [9];

9) підписання договору про погашення заборгованості позичальника перед АРК або територіальною громадою міста здійснюється саме «до підписання рішення про надання місцевої гарантії між відповідним місцевим фінансовим органом та позичальником, укладається договір про погашення заборгованості позичальника перед Автономною Республікою Крим або територіальною громадою міста за виконання гарантійних зобов'язань» [9]. В ч. 3 ст. 17 БК України передбачено істотні умови договору між відповідним місцевим фінансовим органом та суб'єктом господарювання про погашення заборгованості суб'єкта господарювання перед Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста за виконання гарантійних зобов'язань та значено, що укладення такого договору є обов'язковою умовою надання місцевої гарантії;

10) підписання рішення про надання місцевої гарантії здійснюється після підписання керівником відповідного місцевого фінансового органу договору про погашення заборгованості позичальника перед територіальною громадою (Автономною Республікою Крим) міста проекту рішення про надання місцевої гарантії, який одержав підтримку необ-

хідної кількості депутатів відповідної міської ради (депутатів Верховної ради Автономної Республіки Крим). Таке рішення відповідно до ч. 4 ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування» підписується міським головою (Головою Верховної ради Автономної Республіки Крим відповідно до ст. 22 Конституції Автономної Республіки Крим);

11) оприлюднення рішення про надання місцевої гарантії, що випливає зі змісту ч. 4 ст. 28 БК України, де зазначено «Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування забезпечують публікацію інформації про місцеві бюджети, в тому числі рішень про місцевий бюджет та квартальних звітів про їх виконання» [2]. Рішення про надання місцевих гарантій належить до «іншої інформації про місцевий бюджет», яка підлягає оприлюдненню;

12) підписання кредитного договору, яке відповідно до рішення про надання місцевої гарантії здійснюється керівником комунального підприємства. В деяких випадках міська рада приймає окреме рішення про надання згоди комунальному підприємству на укладення кредитного договору, наприклад Рішення Івано-Франківської міської ради «Про надання згоди комунальному підприємству «Електроавтотранс» Івано-Франківської міської ради на укладення кредитного договору з Європейським банком реконструкції та розвитку під гарантію Івано-Франківської міської ради» від 14.05.2012 року № 541 [13];

13) підписання договору гарантії, повноваження щодо підписання якого надаються міському голові відповідно до рішення про надання місцевої гарантії. Зокрема, п. 4 Рішення Чернівецької міської ради «Про надання гарантії Чернівецької міської ради для забезпечення виконання боргових зобов'язань міському комунальному підприємству «Чернівцітеплокомуненерго» за кредитом Північної Екологічної Фінансової Корпорації (НЕФКО)» від 28.04.2016 року уповноважено Чернівецького міського голову укласти від імені Чернівецької міської ради Договір Гарантії з Кредитором на умовах, викладених у п. 4 цього рішення» [15].

Другим прикладом є уповноваження міського голови на підписання договору гарантії не власне рішенням про надання місцевої гарантії, а рішенням міської ради про надання дозволу на укладення кредитного договору, що має місце, зокрема, в Рішенні Вінницької міської ради «Про надання дозволу комунальному підприємству «Вінницякартсервіс» на укладення кредитного договору з Європейським банком реконструкції та розвитку під гарантію Вінницької міської ради» від 30.09.2016 року № 394 [16]. БК України не містить положення, в якому б прямо було закріплено таке право за міським головою. Однак у ч. 3 ст. 16 БК України передбачено, що «Право на здійснення місцевих запозичень у межах, визначених рішенням про місцевий бюджет, з урахуванням статті 74 цього Кодексу належить Автономній Республіці Крим, територіальній громаді міста в особі

керівника місцевого фінансового органу за дорученням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міської ради» [2]. Гарантія не є запозиченням, але породжує формування гарантованого (умовного) місцевого боргу. Проте вважаємо, що оскільки міський голова очолює виконавчий комітет у ст. 17 БК України, було б доцільно закріпити повноваження з підписання договору гарантії за міським головою, із закріпленням права контрастисгнації такого договору керівником місцевого фінансового органу.

14) Реєстрація місцевої гарантії, яка здійснюється одразу після підписання відповідного договору місцевої гарантії в порядку, встановленому Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру місцевих запозичень та місцевих гарантій» від 25 липня 2012 року № 866 [10]. Метою такої реєстрації відповідно до п. 8 Порядку надання місцевих гарантій є забезпечення дотримання граничних обсягів місцевого боргу та місцевих гарантій.

Висновки. Отже, в процесі прийняття рішення про надання місцевої гарантії та укладення договору місцевої гарантії можна виокремити як окремий фінансово-правовий процес, тісно пов'язаний з бюджетним процесом, в результаті якого формується гарантований місцевий борг відповідної територіальної громади міста чи Автономної Республіки Крим. Центральним елементом такого процесу є рішення про надання місцевої гарантії, зміст та основні елементи якого врегульовані бюджетним законодавством України, і предметом регулювання якого є умови та повноваження щодо укладення трьох видів договорів: 1) кредитного договору, відповідно до якого позичальником виступає комунальне підприємство (суб'єкт комунального сектору економіки); 2) договір про погашення заборгованості позичальника перед АРК або територіальною громадою міста; 3) договір місцевої гарантії. Суспільні відносини щодо підписання таких договорів підпадають під регулювання як норм приватного права, так і норм публічного, передусім фінансового права. Предметом фінансово-правового регулювання є відносини влади-підпорядкування, в межах яких здійснюється встановлення граничного обсягу надання місцевих гарантій (гарантованого місцевого боргу), узгодження та схвалення умов договорів з боку владних органів місцевого самоврядування відповідних міст (Автономної Республіки Крим), уповноваження на підписання договорів, фінансовий контроль тощо.

До основних же стадій процесу прийняття рішення про надання місцевої гарантії слід віднести: 1) ініціювання процесу отримання кредитів (позик) та прийняття попереднього рішення; 2) схвалення прогнозу місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди; 3) підготовка проекту рішення про надання місцевої гарантії; 4) підготовка та схвалення висновку Ради міністрів Автономної Республіки Крим або виконавчого органу міськради стосовно доцільності залучення кредиту (позики) під гарантію для виконання (реалізації) інвестиційного проекту; 5) погодження Міністерством фінансів України об-

сягу та умов залучення кредиту (позики) під місцеву гарантію для виконання (реалізації) інвестиційного проекту; 6) підготовка проекту рішення про місцевий бюджет; 7) розгляд і затвердження рішення про місцевий бюджет або змін до нього, в яких містяться положення про граничний обсяг місцевих гарантій; 8) розгляд та прийняття рішення про надання місцевої гарантії; 9) підписання договору про погашення заборгованості позичальника перед АРК або територіальною громадою міста; 10) підписання рішення про надання місцевої гарантії; 11) оприлюднення рішення про надання місцевої гарантії; 12) підписання кредитного договору; 13) підписання договору гарантії; 14) реєстрація місцевої гарантії.

Законодавство України не передбачає випадків порушення вказаних стадій, кожна з яких відбувається по чергову. Однак, незважаючи на вагомість інституту місцевої гарантії та те, що в результаті їх надання територіальні громади приймають на себе ризики та несуть відповідальність за непогашення гарантованих міською владою зобов'язань суб'єктів комунального сектору економіки, стан правового регулювання сказаної сфери суспільних відносин є незадовільним. Тому визнаємо необхідність на рівні Бюджетного кодексу України чи спеціального закону більш детально врегулювати всі стадії та елементи змісту правовідносин у сфері надання місцевої гарантії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України від 28.06.1996 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року № 2456-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/print1443617528865648#n348>
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 року № 436-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
5. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 року № 280/97-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
6. Закон України «Про особливості здійснення правочинів з державним, гарантованим державою боргом та місцевим боргом» від 19.05.2015 року № 436-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-19>
7. Закон України «Про заходи, спрямовані на врегулювання заборгованості теплопостачальних та теплогенеруючих організацій та підприємств централізованого водопостачання і водовідведення за спожиті енергоносії» від 03.11.2016 року № 1730-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1730-19>
8. Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 1 липня 2014 року № 1555-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання місцевих гарантій» від 14.05.2012 року № 541. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/541-2012-п>
10. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру місцевих запозичень та місцевих гарантій» від 25.07.2012 року № 866. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1375-12>

11. Порядок залучення запозичень (кредитів) комунальними підприємствами міста для реалізації інвестиційних проектів, затверджений рішенням виконавчого комітету Вінницької міської ради від 21.02.2014 року № 409. URL: <http://www.vmr.gov.ua/Docs/ExecutiveCommitteeDecisions/2014/№409%2021-02-2014%20Про%20затвердження.pdf>

12. Ухвала Львівської міської ради "Про надання місцевої гарантії для забезпечення виконання ЛМКП «Львівтеплоенерго» зобов'язань за кредитом Європейського банку реконструкції та розвитку на інвестицію у проект модернізації інфраструктури теплопостачання у м. Львові» від 27.12.2012 року № 2019. URL: <https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/9315c344519dd559c2256bb50042bc5c/8512b70c078b4027c2257ae9005069f6?OpenDocument>

13. Рішення Івано-Франківської міської ради «Про надання згоди комунальному підприємству «Електроавтотранс» Івано-Франківської міської ради на укладення кредитного договору з Європейським банком

реконструкції та розвитку під гарантію Івано-Франківської міської ради» від 22.12.2016 року № 338. URL: <http://www.namvk.if.ua/dt/70691/>

14. Конституція Автономної Республіки Крим: Закон України від 23.12.1998 року № 350-XIV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/350-14/print1516010050074768>

15. Рішення Чернівецької міської ради «Про надання гарантії Чернівецької міської ради для забезпечення виконання боргових зобов'язань міському комунальному підприємству «Чернівцітеплокомуненерго» за кредитом Північної Екологічної Фінансової Корпорації (НЕФКО)» від 28.04.2016 року. URL: chernivtsy.eu/portal/f/mrp/ses2016006-06.doc

16. Рішення Вінницької міської ради «Про надання дозволу комунальному підприємству «Вінницякартсервіс» на укладення кредитного договору з Європейським банком реконструкції та розвитку під гарантію Вінницької міської ради» від 30.09.2016 року № 394. URL: www.vmr.gov.ua/Docs/.../2016/№394%2030-09-2016%20Про%20надання.pdf

Буряк І.В. РІШЕННЯ ПРО НАДАННЯ МІСЦЕВОЇ ГАРАНТІЇ: ПИТАННЯ ЗМІСТУ ТА ПОРЯДКУ ПРИЙНЯТТЯ

У статті висвітлено результати аналізу питань правового регулювання порядку прийняття міськими радами та Верховною радою Автономної Республіки Крим рішення про надання місцевої гарантії. Висвітлено основні вимоги законодавства щодо змісту рішення про надання місцевої гарантії та визначено основні стадії процесу прийняття такого рішення, а також підписання договору надання місцевої гарантії.

Ключові слова: місцева гарантія, рішення про надання місцевої гарантії, стадії процесу надання місцевої гарантії, договір місцевої гарантії, реєстр місцевих гарантій.

Буряк И.В. РЕШЕНИЕ О ПРЕДОСТАВЛЕНИИ МЕСТНОЙ ГАРАНТИИ: ВОПРОСЫ СОДЕРЖАНИЯ И ПОРЯДКА ПРИНЯТИЯ

В статье отражены результаты анализа вопросов правового регулирования порядка принятия городскими советами и Верховной Радой Автономной Республики Крым решения о предоставлении местной гарантии. Освещены основные требования законодательства относительно содержания решения о предоставлении местной гарантии и определены основные стадии процесса принятия такого решения, а также подписание договора оказания местной гарантии.

Ключевые слова: местная гарантия, решение о предоставлении местной гарантии, стадии процесса предоставления местной гарантии, договор местной гарантии, реестр местных гарантий.

Burjak I.V. DECISION ON THE PROVISION OF LOCAL GUARANTEES: ISSUES OF CONTENT AND PROCEDURE FOR ADOPTION

In the article the results of the analysis of issues of legal regulation of the procedure for the adoption by the city councils and the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea of the decision on the provision of the local guarantee and a number of proposals for the improvement of the budget legislation are proposed.

The main stages of the decision-making process for providing a local guarantee are as follows: 1) initiation of the process of obtaining loans (loans) and making a preliminary decision; 2) Approval of the forecast of the local budget for the next two planned budget periods; 3) drafting a decision on the provision of a local guarantee; 4) preparation and approval of the conclusion of the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea or the executive body of the city council regarding the expediency of attracting a loan (loan) under a guarantee for the implementation (realization) of the investment project; 5) the approval by the Ministry of Finance of the amount and conditions for attracting a loan (loan) under a local guarantee for the implementation (realization) of the investment project; 6) preparation of the draft decision on the local budget; 7) consideration and approval of the decision on the local budget or amendments thereto, which contain provisions on the limit of local guarantees; 8) consideration and decision on the provision of a local guarantee; 9) signing of an agreement on repayment of the debtor's debt to the ARC or the territorial community of the city; 10) signature of the decision on the provision of local guarantee; 11) promulgation of a decision on the provision of a local guarantee; 12) signing of a loan agreement; 13) signing the guarantee agreement; 14) registration of local guarantee.

The main requirements of the legislation concerning the contents of the decision on the provision of a local guarantee, the subject of regulation of which are the conditions and authority for the conclusion of three types of contracts: 1) a loan agreement, according to which the borrower is a communal enterprise (entity of the communal sector of the economy); 2) an agreement on repayment of the debtor's debt to the ARC or the territorial community of the city; 3) local guarantee agreement. Public relations on the signing of such contracts fall under the regulation of

both the rules of private law and the rules of public, primarily financial law. The basic stages of the decision-making process, as well as the signing of a local guarantee agreement, are determined. It is clarified that the legislation of Ukraine does not provide for violations of these stages, each of which occurs in turn. However, despite the importance of the local guarantee institution and the fact that, as a result of their provision, the territorial communities assume risks and bear the responsibility for non-repayment of the obligations guaranteed by the municipal authorities of the communal sector of the economy, the state of legal regulation of the said sphere of public relations is unsatisfactory.

Key words: local guarantee, decision to provide a local guarantee, stage of the process of providing the local guarantee, local guarantee agreement, register of local guarantees

Запотоцька О.В.,
кандидат технічних наук,
старший викладач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Київського національного торговельно-економічного університету

УДК 342.7

ЗАКОНОДАВЧІ ПІДХОДИ ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

Постановка проблеми. Для підтримання життєвих сил та людських потреб людина будь якого віку, статі, освіти, характеру, соціального статусу вимагає протягом всього свого життєвого циклу споживання товарів та послуг, якість яких впливає на життя особи та відповідно суспільства, але саме вона не завжди відповідає природнім стандартам споживання, що впливає на здоров'я, енергетичний потенціал, добробут нації. Захист суспільства від неякісної продукції є невід'ємною складовою частиною захисту людини державою. Саме споживач є рушійною силою ринку та впливає на його розвиток. Економічно розвинуті країни велику увагу приділяють споживачу та його правам і потребам.

Метою статті є дослідження поняття та особливостей харчових продуктів.

Стан дослідження. Окремі питання безпечності та якості харчових продуктів були предметом наукових досліджень Вовк Т.О., Скакун О.Ф., Кузьменко О.В., Колпакова В.К., Комзюка А.Т., Бевзенко В.М., Мельника Р.С., Ярмак Х.П. та інших.

Виклад основного матеріалу. В українському законодавстві сфера використання харчових добавок регулюється відповідно до закону «Про безпечність та якість харчових продуктів», а контроль над виробництвом та застосуванням харчових добавок покладено на Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів завдання і функції з реалізації державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та зі здійснення контролю (нагляду) за дотриманням вимог санітарного законодавства (крім функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій зі здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників) [1].

Варто констатувати, що на сьогодні в Україні не створено дієвого механізму всебічного контролю над виробництвом та використанням харчових добавок. Чинна система дозволяє проводити лише вибіркові перевірки деяких виробників, що не дозволяє скласти повноцінне уявлення про об'єми використання харчових добавок в Україні. Саме тому харчова добавка, на наше стале переконання, не може буди харчовим продуктом, вона є речовиною, що має своє навантаження щодо смакових якостей продукту і не забезпечує фізіологічні потреби людини в енергії та будівельному матеріалі, як харчові продукти. Потреба людини в харчових продуктах виражається енергією, що міститься в компонентах їхніх складників, і вимі-

рюється в кілокалоріях (ккал), що відсутнє в харчових добавках. Одна кілокалорія відповідає кількості теплової енергії, необхідної для нагрівання 1 кг води на 1 °C (від 15° до 16°).

Тому пропонуємо: *харчові добавки вилучити із поняття «харчові продукти», що міститься в законі України «Про безпечність та якість харчових продуктів»; прийняти закон України «Про харчові добавки», в якому сформулювати поняття та закріпити види харчових добавок, їхнє призначення, контроль за їх використанням, додаванням до харчових продуктів; установити систему суб'єктів контролю публічної адміністрації; визначити систему відповідальності за порушення норм додавання до харчових продуктів харчових добавок або використання в процесі виготовлення харчових продуктів заборонених харчових добавок.*

Біологічні добавки (дієтичні добавки) – це різновид харчових добавок. У «Тимчасових гігієнічних нормативах вмісту контамінантів хімічної і біологічної природи у біологічно активних добавках» ГН 4.4.8.073-2001, встановлено, що парафармацевтики – це біологічно активні добавки, які вживаються для профілактики і допоміжної терапії та підтримки в межах фізіологічних норм функціональної активності органів і систем організму в кількості, що не перевищує добової терапевтичної дози, визначеної в разі застосування цих речовин як лікарських засобів, за умови прийому біологічно активних добавок не менше двох разів на добу [2]. Згідно із Законом України від 06 серпня 2005 р. № 2809-IV «Про внесення змін до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини» було змінено термін «біологічно активна добавка до їжі» та його визначення «спеціальні харчові продукти» на нові терміни «дієтична добавка», «функціональний харчовий продукт» та «харчові продукти для спеціального дієтичного споживання» [3]. Таким чином, відповідно до положень цього Закону різноманітні парафармацевтичні товари віднесено до дієтичних добавок.

Законом України «Про безпечність та якість харчових продуктів» (нова назва «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів») встановлено, що:

– дієтична добавка – вітамінні, вітамінно-мінеральні або трав'яні добавки окремо та/або в поєднанні у формі пігулок, таблеток, порошків, що вживаються перорально разом з їжею або додаються до їжі в межах фізіологічних норм, для додаткового, порівняно зі звичайним харчуванням, споживання цих речовин;

дієтичні добавки також містять або включають різні речовини або суміші речовин, у тому числі протеїн, вуглеводи, амінокислоти, їстівні масла та екстракти рослинних і тваринних матеріалів, що вважаються необхідними або корисними для харчування та загального здоров'я людини;

– функціональний харчовий продукт – харчовий продукт, що містить компонент лікарських засобів та/або пропонується для профілактики або пом'якшення перебігу хвороби людини.

З приводу наведеного у законі визначення «дієтичні добавки» хотілось би зауважити наступне: законодавець вносить хаос у зазначене поняття, не встановлюючи чіткий перелік речовин, що можуть міститися в даному продукті. Це може привести до зловживання можливістю ввести на ринок неякісний продукт, що не буде мати профілактичного ефекту, можна ввести на ринок ліки у статусі дієтичної добавки. Водночас введена дефініція в правове використання приводить до невизначеностей в операторів ринку, оскільки в більшості випадків дієтичні добавки містять у своєму складі продукти рослинного чи тваринного походження. Разом з тим такі продукти не включено в дефініцію «дієтичні добавки», що може призвести до неможливості віднесення добавок, виготовлених з використанням такої продукції, до цієї категорії.

Також у зазначеному нормативному акті не згадується термін «спеціальні харчові продукти», тобто ці продукти отримали статус загально продовольчих, що не потребують дозволу на продаж. Звужено поняття «харчові продукти для спеціальних медичних цілей», встановлено, що це виключно харчові продукти для ентерального (зондового) харчування, тобто для харчування пацієнтів у критичних станах. Усі інші продукти, які потребують медичного нагляду, не врегульовуються в законодавстві.

Законодавством також не врегульована проблема харчування під час різних функціональних станів (період вагітності, підвищені фізичні навантаження), захворювань (діабет тощо), а також харчування для хворих з непереносимістю окремих харчових інгредієнтів (фенілкетонурія, целіакія тощо). Незрозумілим є те, через яку мережу будуть реалізовуватися продукти харчування під час різних функціональних станів, та чи потрібні дозволи на реалізацію зазначених продуктів у роздрібну мережу.

Треба зазначити, що закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» (нова назва «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів») не регулює таку категорію харчових продуктів, як дитяче харчування. Однак завдяки тому, що воно підпадає під дію Закону України «Про дитяче харчування» [4], виробники такої продукції на сьогодні мають право отримувати від спеціального органу виконавчої влади висновки санітарно-епідеміологічної експертизи на харчові продукти для дитячого харчування. Що стосується дієтичних добавок, продуктів для спеціальних медичних цілей та для контролю маси тіла, то законом передбачено отримання протоколу досліджень у будь-якій акредитованій лабораторії в системі Національного агентства з акре-

дитації України, тому, на нашу думку, в перехідний період, коли одну систему контролю скасовано, а інша ще не працює, і без документа про безпеку продукту, операторам ринку працювати неможливо, необхідно проводити такі дослідження й отримувати протоколи досліджень. Це можна назвати добровільною сертифікацією або добровільним періодичним контролем. На перехідний період без цього не обійтися [5].

Також законодавцем передбачено, що дієтичні добавки в разі вивезення з України повинні супроводжуватися міжнародним сертифікатом або іншим документом, виданим компетентним органом, разом з тим у законі не вказано, які вимоги ставляться перед таким документом. Відповідно, міжнародний сертифікат – це документ, форма і зміст якого відповідають рекомендаціям відповідних міжнародних організацій, який видається компетентним органом країни походження і підтверджує придатність харчового продукту для вживання. Як правило, це сертифікати на тваринну, рослинну продукцію тощо, які видаються органами ветеринарної та фітосанітарної служби. Саме тому на сьогодні необхідно розробити Методичні рекомендації щодо отримання міжнародного сертифікату на дієтичні добавки в разі вивезення їх з України.

Зараз в Україні уповноваженим органом на видачу таких сертифікатів є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, але вона ще не почала виконувати покладені на неї функції, тому отримати даний сертифікат на сьогодні є проблематичним.

Підводячи підсумок, вважаємо, що **дієтичні добавки** – це концентроване джерело поживних речовин (амінокислоти, протеїни, ліпіди, рослинні олії, вуглеводи або продукти тваринного чи рослинного походження), які споживаються перорально чи додаються в їжу додатково до звичайного харчового раціону в невеликих визначених кількостях і вважаються необхідними для людини. Відповідно до зазначеного пропонуємо внести доповнення щодо дефініції «дієтичні добавки» до ст. 1 закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів».

Одночасно, до Ст. 32¹⁾ «**Функціональний харчовий продукт**» зазначеного закону необхідно внести такі доповнення.

«Функціональний харчовий продукт – різновид харчових продуктів, що направлений на профілактику та лікування хвороби людини та містить певні компоненти лікарських засобів.

Функціональне харчування – це систематичне щоденне вживання певних продуктів спеціального призначення, походження яких може бути як природним, так і штучним, а властивістю їх є заповнення дефіциту харчових субстанцій, що створюються в організмі в результаті вагітності, захворювань, у тому числі й хронічних, спортивних тренувань. Такі продукти регулюють в організмі людини біохімічні реакції та фізіологічні функції, тим самим впливаючи і на психосоціальну поведінку. В результаті вони покращують загальний фізичний стан і зменшують ризик появи патологій.

Харчовий продукт для спеціального дієтичного споживання – спеціально перероблений чи розроблений продукт, направлений на дієтичне харчування особи, що має конкретний фізичний чи фізіологічний стан чи специфічну хворобу або розлад, у тому числі продукти дитячого харчування, харчування спортсменів та осіб похилого віку. Склад таких продуктів відрізняється від складу звичайних продуктів, але вони не є заміниками лікарських засобів».

До ст. 1 закону України «Про дитяче харчування» внести такі зміни: «**Дитяче харчування** – це спеціальний харчовий продукт для забезпечення задоволення дієтичних потреб дітей грудного та раннього віку».

Не всі продукти харчування містять харчові добавки, сьогодні вони не використовуються в дитячому харчуванні, відсутні у фруктах, яйцях, молоці.

Харчова добавка є складовою частиною продуктів харчування і тому, на нашу думку, не повинна входити до характеристики даного поняття.

Розглядаючи специфіку поняття «харчовий продукт», неможливо уникнути поняття «жувальна гумка», яка є видом кулінарного виробу, що складається з неїстівної еластичної основи й різних ароматичних добавок. З початку історії жувальної гумки її хімічний склад змінювався неодноразово, поки виробники не знайшли «ідеальну формулу», суть якої в тому, що гумова основа становить 20% гуми, а 60% відводиться цукру. Ще 5% – це добавки, що додають смак, колір і запах. Більшість із цих інгредієнтів є комерційною таємницею, так само, як і компоненти кожного окремого аромату і смаку. Виходить, що ми перебуваємо в невіданні того, що вживаємо! Головна родзинка жувальної гумки – її гумова основа. Спочатку передбачалося, що складатиметься така основа повинна із соку каучуконосних дерев, який у процесі обробки кислотою або під час випаровування стає м'якою і пружною масою. Але такої кількості каучукової сировини, що задовольнить масове виробництво, добути неможливо. Саме тому виробники через дефіцит соку каучуконосних дерев стали замінювати його синтетичною основою. Сьогодні жувальна гумка виготовляється з гліцерину або емульгатору природного походження (лецитин, камедь, можуть додаватися антиоксиданти), синтетичного ментолу, цукрозамінників. Ще один ефект жувальної гумки – проносний. Більшість жуйок містить сорбіт – замітник цукру. Цей компонент відноситься до спиртів, поліолів, відомих як солодкістю, так і своїми проносними властивостями. Для досягнення даного ефекту треба зжувати 10 г. Підсилює проносну дію ще один компонент –

ксиліт. Всі протикарієсні жувальні гумки здатні стати причиною діареї. Ще один згубним впливом гумки є вироблення психологічної залежності [6]. Постійне жування гумки може призвести до перевантаження навколозубних тканин. Спочатку природою закладена користь від жування. Тиск, який передається від зубів в ясна, робить так званий масаж ясен, покращує кровообіг. Але перевантаження цих тканин набагато небезпечніше недовантаження. Постійне жування призводить до здавлювання кровоносних судин в яснах, погіршення кровообігу. Це загрожує розвитком запальних процесів – пародонтиту і гингвиту.

Саме тому вважаємо, що жувальну гумку як вид харчової продукції добавлено законодавцем на підставі лобіювання інтересів виробника. Відповідно, жувальна гумка – це кулінарний виріб, що має активний вплив на психічний стан особи і не може бути віднесений до поняття «харчовий продукт».

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, вважаємо, що харчовий продукт – це натуральний чи перероблений продукт, що вживається в їжу людиною та має харчову цінність, до них відносяться також продукти дитячого харчування, дієтичні продукти, безалкогольні та алкогольні напої. Харчова цінність – це сукупність властивостей харчових продуктів, що забезпечують фізіологічні потреби людини в енергії та будівельному матеріалі. Вона визначається, насамперед, своїм хімічним складом та ступенем засвоюваності нашим організмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 348. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-%D0%BF>
- Тимчасові гігієнічні нормативи вмісту контамінантів хімічної і біологічної природи в біологічно активних добавках ГН 4.4.8.073-2001: Постанова Головного санітарного лікаря України від 20.04.2001. Офіційний вісник України. 2001. № 131. С. 316–332.
- Про внесення змін до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини»: Закон України від 06 серпня 2005 р. № 2809-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 50. Ст. 533.
- Про дитяче харчування: Закон України від 14.09.2006 р. № 142-V. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 44. Ст. 433.
- Проходорок Е. Регулювання галузі дієтичних добавок: які наслідки її реформування? Аптека.ua № 46 (1017). 30 листопада 2015 г.
- Вся правда про жувальну гумку. URL: <https://www.centmed.com/news/detail.php?ID=7415>

Запотоцька О.В. ЗАКОНОДАВЧІ ПІДХОДИ ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

У даній науковій статті розкрито поняття «харчовий продукт». Здійснено розмежування понять «функціональний харчовий продукт» та «харчовий продукт для спеціального дієтичного споживання». Визначено поняття «дитяче харчування». Акцентовано увагу на прогалинах та колізіях у законодавстві щодо харчових продуктів. Запропоновано зміни та доповнення до Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів».

Ключові слова: харчові продукти, публічне адміністрування, імплементація, харчова добавка, Державна служба з питань безпечності та захисту споживачів України.

Запотоцкая Е.В. ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЮ И ОСОБЕННОСТЯМ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ

В данной научной статье раскрыто понятие «пищевой продукт». Осуществлено разграничение понятий «функциональный пищевой продукт» и «пищевой продукт для специального диетического потребления». Определено понятие «детское питание». Акцентировано внимание на пробелах и коллизиях в законодательстве в отношении пищевых продуктов. Предложены изменения и дополнения в Закон Украины «Об основных принципах и требованиях к безопасности и качеству пищевых продуктов».

Ключевые слова: пищевые продукты, публичное администрирование, имплементация, пищевая добавка, Государственная служба по вопросам безопасности и защиты потребителей Украины.

Zapototskaya O.V. LEGISLATIVE APPROACHES ON THE CONCEPT AND FEATURES OF FOODSTUFFS

Annotation: in this scientific article the concept of a food product is disclosed. A distinction is made between the functional food product and the food product for special dietary intake. The concept of baby food is defined. Attention is drawn to the gaps and collisions in the food law. Proposed changes and additions to the Law of Ukraine "On Basic Principles and Requirements for the Safety and Quality of Food Products".

It is proposed to remove nutritional supplements from the notion of food products contained in the law of Ukraine "On the safety and quality of food products". But to pass the Law of Ukraine "On Food Additives", in which to formulate the concept and fix the types of dietary supplements, their purpose. Control over their use, addition to food products. Establish a system of subjects of control of public administration. Determine the system of liability for violating the norms of the addition of food additives to food products, or use in the process of manufacturing food products forbidden nutritional supplements.

We believe that dietary supplements are a concentrated source of nutrients (amino acids, proteins, lipids, vegetable oils, carbohydrates or products of animal or plant origin) that are consumed orally or added to food in addition to the usual diet in small quantities and are considered necessary for a man Accordingly, we propose to make amendments to the definition of "dietary supplements" to Art. 1 of the Law of Ukraine "On Basic Principles and Requirements for the Safety and Quality of Food Products".

At the same time, to Art. 321 "Functional food product" of the said law, the following additions are to be made.

"Functional food product is a type of food intended for the prevention and treatment of human disease and contains certain components of medicines.

Functional nutrition is a systematic daily use of certain products of special purpose, the origin of which can be both natural and artificial, and their property is to fill the deficiency of nutritional substances created in the body as a result of pregnancy, diseases, including chronic, sports workouts Such products regulate the biochemical reactions and physiological functions in the human body, thus influencing and psychosocial behavior. As a result, they improve the overall physical condition and reduce the risk of pathology.

A food product for special dietary use is a specially processed or developed product aimed at a dietary person of a person with a specific physical or physiological state or specific illness or disorder, including infant food, nutrition athletes and the elderly. The composition of these products is different from the composition of conventional products, but is not a substitute for medicinal products. "Art. 1 of the Law of Ukraine "On Infant Nutrition", make the following changes: "Baby food is a special food product to meet the dietary needs of infants and young children".

Key words: food products, public administration, implementation, food additive, State Service for Safety and Consumer Protection of Ukraine.

УДК 342.9

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР

Постановка проблеми. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р «Деякі питання реформування державного управління України» затверджено Стратегію реформування державного управління України на 2016–2020 роки, метою якої є вдосконалення системи державного управління і, відповідно, підвищення рівня конкурентоспроможності країни [1].

Крім того, визначення напрямів удосконалення організації місцевого самоврядування здійснюється відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333 [2], Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 [3].

Проте результативність діяльності органів публічної адміністрації залежить, у першу чергу, від наслідків виконання функцій публічного адміністрування, в тому числі й у сфері використання та охорони надр.

Адміністративно-правовий механізм публічного адміністрування вищезазначеною галуззю визначає саме зв'язок, рівень взаємодії його елементів, з метою ефективного виконання покладених обов'язків та досягнення мети щодо вагомого результату. Отже, дослідження такого механізму та встановлення його складників має комплексно визначити напрямки проведення подальших реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання адміністративно-правового механізму публічного адміністрування та його елементів, у тому числі в галузі використання та охорони надр займалися та продовжують займатись такі вчені, як Ю.П. Битяк, В.К. Колпаков, Н.В. Матюхіна, С.І. Чернов та інші.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є встановлення найбільш ефективного дієвого адміністративно-правового механізму публічного адміністрування у сфері використання та охорони надр. Завданням при цьому є аналіз різних наукових підходів та концепцій різних авторів, надання наукового визначення поняття.

Результати дослідження. У науках, присвячених теорії управління, питанням механізму публічного адміністрування приділяється значна увага. Науковці-представники управлінської науки, приміром, наступним чином визначають механізм публічного адміністрування – це спеціальні засоби, що забез-

печують здійснення регулюючого впливу публічних адміністрацій на соціально-економічні територіальні системи різних рівнів (села, селища, райони в містах, міста, райони, області, Автономна республіка Крим, уся країна) з метою забезпечення гідних умов життєдіяльності людей, що проживають у державі, та громадян України, що тимчасово проживають за її межами [4].

Гоголев О.М. у поняття механізму публічного адміністрування включає систему правових важелів і організаційних заходів, що спрямовані на реалізацію поставлених завдань перед публічною адміністрацією [5]. Зустрічається і підхід, за яким механізм публічного адміністрування уявляється авторам чітко вибудованими послідовностями дій, реалізація яких забезпечує здійснення публічного адміністрування відповідними органами або їх посадовими особами шляхом поступових перетворень у стані об'єктів публічного адміністрування [6]. Є підхід, за яким механізм публічного адміністрування визначений як організаційний вплив правових засобів, що дозволяє в тому чи іншому ступені досягати поставлених цілей, тобто результативності та ефективності [7].

У попередніх розділах ми дійшли висновку, що за своєю природою публічне адміністрування є сучасною формою публічного управління. Виходячи з даної логіки, визначення поняття механізму публічного управління мають цілкомити підходити і до поняття механізму публічного адміністрування як окремої форми публічного управління.

У теорії управлінських наук механізм публічного адміністрування і публічного управління уявляється науковцями і як сукупність методів, і сукупність засобів та цілей, і як певна послідовність дій тощо. Як бачимо, єдиного, методологічно прийнятного підходу не існує, й у різних авторів досить полярні тлумачення даної категорії, які не піддаються їх приведенню до спільного знаменника. При цьому різними авторами вказується на наявність різних механізмів публічного адміністрування – організаційних, правових, соціальних, інституційних, політичних, економічних, інформаційних та інших.

На наш погляд, наука адміністративного права в цій частині, на відміну від інших соціальних наук, оперує унікальною категорією «правовий механізм», поняття якого має відносно стабільне визначення в теоретичній юриспруденції і належним чином досліджене. А враховуючи, що відносини публічного адміністрування в переважній більшості

випадків носять правовий характер і є правовідносинами, то поняття правового механізму цілковито слушно може характеризувати публічне адміністрування і бути екстрапольованим на нього. Щоправда, слід зазначити, що поняття «правового механізму» чи «механізму правового регулювання» здебільшого притаманне пострадянській теоретичній юриспруденції і в західній правовій традиції зустрічається рідко, а отже, майже не досліджується [8].

При цьому різні автори в складові елементи правового механізму включають і правові норми, і сукупність органів, і правові режими, правовідносини, права та обов'язки, методи регулювання тощо. Різні підходи авторів різняться в кількості та видовій характеристиці основних елементів правового механізму. Але при цьому, при всій різниці суб'єктивних інтерпретацій незмінними елементами правового механізму залишаються нормативно-правове регулювання та організаційно-інституційне забезпечення відповідних правовідносин (сукупність органів).

Враховуючи наведене, для цілей конкретизації нашого дослідження будемо виходити з гіпотези про те, що обов'язковими елементами правового механізму є нормативно-правове та організаційне забезпечення (тобто відповідна сукупність норм та органів, на які покладається забезпечення відповідної правової мети).

Адміністративно-правова наука, деталізуючи досягнення теоретичної юриспруденції, сформулювала низку підходів щодо поняття правового механізму управління.

Механізм управлінської діяльності в теорії адміністративного права визначається як система елементів або частин елементів, за допомогою яких забезпечується організація процесу управління та результативний управлінський вплив на процес функціонування системи, тобто забезпечується необхідна динаміка системи [9]. Хоча при цьому адміністративістика здебільшого проводить свої пошуки в царині дослідження механізмів саме державного управління.

Так, В.Б. Авер'янов це поняття визначає наступним чином: механізм державного управління – це сукупність відповідних державних органів, організованих у систему для виконання цілей (завдань) державного управління відповідно до їхнього правового статусу, та масив правових норм, що регламентують організаційні засади та процес реалізації вказаними органами свого функціонального призначення. Звідси складниками зазначеного механізму виступають: 1) система органів виконавчої влади; 2) сукупність правових норм, що регламентують як організаційну структуру системи органів виконавчої влади, так і процеси її функціонування та розвитку [10].

Бакуменко В.Д., Князев В.М. зазначають, що механізми державного управління – це практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей. Схема реального ме-

ханізму державного управління містить цілі, рішення, впливи, дії, результати. Комплексний механізм державного управління вони визначають як систему політичних, економічних, соціальних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу органів державного управління [11].

Федорчук О.В. вважає, що механізми державного управління – це складна система, призначена для практичного здійснення державного управління та досягнення поставлених цілей, яка має визначену структуру, методи, важелі, інструменти впливу на об'єкт управління з відповідним правовим, нормативним та інформаційним забезпеченням [12].

Атаманчук Г. стверджує, що механізми управління – це складова частина системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта. Механізми державного управління, на його думку, – це складна система державних органів, організованих відповідно до визначених принципів для здійснення завдань державного управління; це інструмент реалізації виконавчої влади держави. Механізми формування та реалізації державного управління – це сукупність і логічний взаємозв'язок соціальних елементів, процесів та закономірностей, через які суб'єкт державного управління «схоплює» потреби, інтереси і цілі суспільства в управляючих впливах, закріплює їх у своїх управлінських рішеннях та діях і практично втілює в життя, зважаючи на державну владу [13].

Вищезазначений нами підхід, який розглядає публічне адміністрування як форму публічного управління, яке, у свою чергу, включає в себе державне управління та інші види публічної управлінської діяльності, дозволяє екстрапольовати наведені вище підходи державного управління і до публічного адміністрування, уточнюючи лише суб'єктний склад цих правовідносин.

Шатило О.А. надає таке визначення механізму публічного адміністрування – це спеціальні засоби, що забезпечують здійснення регулюючого впливу публічних адміністрацій на соціально-економічні територіальні системи різних рівнів з метою забезпечення гідних умов життєдіяльності людей [14].

Звичайно, що це визначення не відображає юридичної специфіки механізму публічного адміністрування, оскільки розроблялося в галузі управлінських наук.

Волков А.М. сформулював, на наш погляд, перехідне визначення механізму публічного адміністрування, проміжне між суто юридичним та управлінським, яке так визначає механізм публічного адміністрування: це система різноманітних за своєю природою та функціями юридичних засобів, які дозволяють досягати його цілей [15].

На нашу думку, унікальність юридичного підходу полягає в тому, що правознавство розглядає будь-яке явище соціального буття виключно крізь призму правовідносин, його ролі та місця в системі правових зв'язків. А специфіка публічного адміністрування в суспільстві, особливо тієї його частини,

яка є державним управлінням, полягає в тому, що державне управління не існує поза межами правовідносин. Якщо державне управління за своєю природою пов'язане зі здійсненням державно-владного впливу державних органів на суспільство і конкретних суб'єктів (виконавців, підлеглих тощо), то такий вплив завжди здійснюється в правовій формі або у формі нормативних актів, або у формі реалізації владних повноважень індивідуальної дії, актів управлінського характеру, але які знову ж таки передбачені в повноваженнях (компетенції) органу управління, що закріплюється у відповідних нормативних актах адміністративно-правової спрямованості. Виключення хіба що може становити той сегмент публічного адміністрування, який не є державним чи самоврядним, а саме громадський сектор. Державні органи й органи місцевого самоврядування як суб'єкти владних повноважень і учасники публічного адміністрування здійснюють свій вплив (реалізують владну компетенцію) виключно правовим шляхом. Громадськість має можливість здійснювати громадські впливи і поза межами правового регулювання, діючи не тільки у сфері права, але й моралі, суспільної думки, громадського осуду, публічного інформування. Так, приміром, ради громадського контролю, які створюються зараз при різноманітних державних інституціях, за своїми повноваженнями можуть зупинити прийняття чи неприйняття певного рішення державною адміністрацією певного органу, що подекуди передбачено в статутних повноваженнях таких органів громадського контролю при державних органах. При цьому якщо статутні повноваження певного дорадчого громадського органу не передбачають імперативного права блокування владного рішення державного органу, то громадськість має можливість справити позанормативно-правовий вплив на прийняття владного рішення шляхом привернення уваги, медійного висвітлення проблеми, проведення різноманітних акцій висловлення думок, протестів, поширення інформації через соціальні мережі. Подекуди такі впливи за своєю дієвістю і результативністю є більш ефективними, аніж реалізація нормативно передбачених повноважень, особливо в тих суспільствах, де громадська активність є високою.

Враховуючи все вищезазначене та виходячи із презумпції правового опосередкування соціально-управлінських правовідносин, вважаємо за правильне визначити поняття «правовий механізм публічного адміністрування» як сукупність організаційно-інституційних засобів та нормативно-правового забезпечення, що спрямовані на реалізацію мети і завдань публічного адміністрування у відповідній сфері.

При цьому механізм публічного адміністрування у сфері використання і охорони надр є конкретно-галузевим проявом загального поняття механізму публічного адміністрування в цілому.

Якщо виходити із загальних положень гірничого законодавства і визначення публічного адміністрування в галузі використання і охорони надр, яке нами

було сформульовано в попередніх розділах, що сфера використання і охорони надр включає в себе сфери геологічного вивчення надр, видобутку корисних копалин, будівництва підземних і наземних споруд, не пов'язаних з видобутком корисних копалин, охорону надр і навколишнього природного середовища, то цілковито обґрунтованим підходом буде визначити *правовий механізм публічного адміністрування в галузі використання і охорони надр як сукупність організаційно-інституційних, функціонально-правових засобів та нормативно-правового забезпечення, що спрямовані на забезпечення взаємодії суб'єкта та об'єкта публічного управління, дискретності, взаємної відповідальності, самокерованості, децентралізації під час надання публічних послуг та забезпечення публічних сервісів у галузі геологічного вивчення надр, видобутку корисних копалин, будівництва підземних і наземних споруд, не пов'язаних з видобутком корисних копалин, охорону надр і навколишнього природного середовища.*

Реалізація дії механізму публічного адміністрування в галузі використання та охорони надр як форми управлінської діяльності, що має організуючий, виконавчо-розпорядчий характер суб'єктів адміністрування щодо практичної реалізації функцій та завдань держави у сфері регулювання відносин, пов'язаних з використанням та охороною надр, здійснюється за певними базовими правилами (закономірностями), які є характерними як для будь-якої управлінської діяльності, так і характерними виключно для публічного адміністрування в досліджуваній галузі. Такі правила за їх юридичним змістом можна охарактеризувати як принципи.

Висновки. Проаналізувавши поняття адміністративно-правового механізму публічного адміністрування в галузі використання та охорони надр, можливо зробити висновок, що надане наукове визначення має не тільки академічне, науково-теоретичне значення, але воно наповнене і практичним змістом, оскільки дає можливість говорити про комплексний характер взаємодії суб'єктів та об'єктів, дозволяє більш чітко та в нерозривному зв'язку визначити напрями подальшого реформування органів публічної адміністрації в цій сфері, з метою досягнення найбільш ефективного результату суспільного блага.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р: «Деякі питання реформування державного управління України», яким затверджено Стратегію реформування державного управління України на 2016–2020 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249175778>
2. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333. Офіційний вісник України. 2014 р. № 30. Ст. 831.
3. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. Офіційний вісник України. 2014 р. № 70. Ст. 1966.

4. Оболенський О.Ю., Борисевич С.О., Коник С.М. Опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни – Публічне управління: наукова розробка. К.: НАДУ, 2011. С. 12.
5. Гоголев А.М. Публичное администрирование как правовая категория. Экономика, налоги, право. 2015. № 3. С. 143.
6. Чернов С.І., Гайдученко С.О. Текст лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування» (для студентів усіх форм навчання за спеціальністю 7.03060101, 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)»; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Х.: ХНУМГ, 2014. С. 66. 97 с.
7. Волков А.М. Административное право в вопросах и ответах: учебное пособие. М.: «Проспект», 2017. С. 36.
8. Матвеева Е.В. Правовой механизм реализации экологических прав граждан в России и Германии: вопросы терминологии. Экологическое право. 2010. № 2. С. 24.
9. Управління в митній службі: підручник / Ю.Д. Кунев, І.М. Коросташова, А.В. Мазур, С.П. Шапошник; за ред. Ю.Д. Кунева; Державна митна служба України, Академія митної служби України. К.: ЦНЛ, 2006. 408 с.
10. Державне управління в Україні: навчальний посібник / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Видавництво ТОВ Сонмі, 1999. С. 36.
11. Державне управління: словник-довідник / за заг. ред. В.М. Князева, В.Д. Бакуменка. К.: Вид-во УАДУ, 2002. С. 125.
12. Федорчак О.В. Класифікація механізмів державного управління. Демократичне врядування. Електронне наукове фахове видання. 2008. № 1. URL: <http://www.nbu.gov.ua>
13. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций. М.: Юридическая литература, 1997. С. 86.
14. Шатило О.А. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування» (для студентів спеціальностей «Менеджмент організацій і адміністрування» та «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності»); Житомирський державний технологічний університет. Житомир: Кафедра менеджменту організацій і адміністрування ЖДТУ, 2014. С. 35.
15. Волков А.М. Административное право в вопросах и ответах: учебное пособие. М.: «Проспект», 2017. С. 36.

Максименцева Н.О. ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР

У статті автором аналізується поняття адміністративно-правового механізму публічного адміністрування, складники такого механізму, визначені різними вченими. Враховуючи ступінь новизни та розроблення поняття публічного адміністрування в науці адміністративного права, автором вивчено наукові підходи визначення поняття механізму державного та публічного управління та їхніх складових, а також запропоновано власне визначення такого поняття. При цьому основними елементами його визначається сукупність організаційно-інституціональних, функціонально-правових засобів, їх нормативно-правове забезпечення. Досліджено автором комплексність характеру взаємодії суб'єктів та об'єктів адміністративно-правового механізму публічного адміністрування у сфері використання та охорони надр. Така концепція дозволяє більш чітко та в нерозривному зв'язку визначити напрями подальшого реформування органів публічної адміністрації в цій сфері.

Ключові слова: публічне адміністрування, адміністративно-правовий механізм, механізм публічного адміністрування, публічне управління, використання та охорона надр, правовідносини публічного адміністрування у сфері використання і охорони надр.

Максименцева Н.А. ПОНЯТИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНИЗМА ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В ОТРАСЛИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНЫ НЕДР

В данной статье автором анализируется понятие административно-правового механизма публичного администрирования, составляющих такого механизма, изложенные разными учеными. Учитывая степень новизны та разработку понятия публичного администрирования в науке административного права, автором изучены научные подходы определения понятия механизма государственного и публичного управления, их составляющих. Проанализировал содержание концепций, данных разными исследователями относительно элементов административно-правового механизма публичного администрирования в отрасли охраны недр, автор приводит собственное определение такого понятия. При этом основными элементами его называются совокупность организационно-институциональных, функционально-правовых средств и их нормативно-правового обеспечения. Исследована автором комплексность характера взаимодействия субъектов и объектов административно-правового механизма публичного администрирования в сфере использования и охраны недр. Такая концепция дает возможность более четко и целостно определить направления дальнейшего реформирования органов публичной администрации в этой сфере.

Ключевые слова: публичное администрирование, административно-правовой механизм, механизм публичного администрирования, публичное управление, использование и охрана недр, правоотношения публичного администрирования в сфере использования и охраны недр.

Maksimentseva N.O. LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF SUBSOIL USE AND PROTECTION

The issue of public administration in subsoil use and protection is of high importance for Ukraine since it is strongly linked to energy security of the state as well as it shall facilitate the people of Ukraine to efficiently implement its proprietary rights towards natural resources and redistribution of national wealth.

This article is devoted to the analysis of the legal mechanism of public administration in the area of subsoil use and protection in Ukraine. The main approaches to studying the essence of legal mechanism of public administration in the named area as well as its tasks, functions and methods are analyzed in the article. It is concluded in this article that legal relationship in the field of public administration of subsoil use and protection is characterized by specifics of its subject (development of natural resources) and its subjects (bodies of public administrations).

The author suggests that the legal mechanism of public administration in the area of public administration of subsoil use and protection directs to interactions between public administration subjects and objects.

So the subjects who administer the sphere of subsoil use and protection are:

- state executive bodies;
- local self-government bodies;
- other bodies who execute the delegated functions (by public authorities).

As it is stipulated in the Article 11 of the Subsoil Code of Ukraine the authorities that administer the industry are limited to executive bodies and local governments. In particular it is stipulated in the Code that public administration in geological exploration, production and protection of subsoil is carried out by the Ukraine's Cabinet of Ministers; central public authority responsible for state environmental protection policies; central public authority in charge of implementation of state geological exploration and efficient subsoil use policies; central authority in charge of state health and safety control policies; public authorities in the Autonomous Republic of Crimea; local executive bodies and other state authorities and local self-government authorities in compliance with laws of Ukraine.

It is also emphasized that the essence of legal mechanism of public administration in subsoil use and protection is reflected in the scope of powers and authorities, which are exercised by means of official functions that are aimed at designated targets.

Key words: public administration, legal administrative mechanism, mechanism of public administration, subsoil use and protection, administrative legal relations, legal mechanism of public administration, legal relations in the area of public administration in the field of subsoil use.

Москаленко С.І.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри менеджменту, економіки, права та туризму

Льотної академії Національного авіаційного університету

УДК 342.95:343.137.5 (043.2)

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПОРЯДКУ ВИКОРИСТАННЯ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес сприяє розвитку транспортної галузі, особливо авіаційної. На сьогодні важливим є правове регулювання науково-технічних випробувань в авіації. Нормативне регулювання будь-яких досліджень необхідне, перш за все, для забезпечення безпеки людства. Крім того, потрібно завчасно передбачати можливі наслідки та ризики.

Огляд основних досліджень та публікацій. Окремі проблеми розвитку науки вивчали науковці, а саме М. Бесчастний, А. Васіна, Т. Желюк, А. Конверський, О. Крушельницька, М. Мацелик, А. Мельник, Т. Попович, В. Пригоцький, І. Рассоха, Г. Цехмістрова.

Особливості правового регулювання діяльності авіаційного транспорту аналізують у своїх дослідженнях В.К. Колпаков, В.М. Малишко, Г.М. Грабовська.

Проблему нормативно-правового забезпечення застосування БпЛА у практичній діяльності частково охарактеризували А.В. Арешонков, Ю.Ю. Орлов, О.М. Стрільців та інші науковці.

Окремі питання законодавчого регулювання наукової сфери, знайшли своє відображення в працях відомих учених-адміністративістів: С.С. Алексеєва, В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Є.В. Додіна, В.К. Колпакова, Т.О. Коломієць, Р.Н. Нижник та інших видатних науковців. Потрібно зазначити, що відносини в науковій сфері регулюються Конституцією України, Законами України: «Про наукову і науково-технічну діяльність» [1], «Про наукову і науково-технічну експертизу» [2], «Про інноваційну діяльність» [3] та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють наукові дослідження в Україні.

Завдання дослідження. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку у сфері наукової і науково-технічної діяльності, створює умови для провадження наукової і науково-технічної діяльності, задоволення потреб суспільства і держави в технологічному розвитку шляхом взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади [1]. Законом визначено, що рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової частини

національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб. Зрозуміло, що ефективність розвитку науки та техніки також неможлива без відповідного правового регулювання, що здійснюється на основі окремого підзаконного нормативно-правового акта. Тому слід визначити основні проблеми національного законодавства щодо державного регулювання повітряного простору України.

Виклад основного матеріалу. Держава також регулює науково-технічну діяльність, застосовуючи систему державного нагляду за дотриманням стандартів, норм, правил, діяльності відповідних наукових та технічних органів. Характерною рисою такого правового регулювання є те, що воно здійснюється різноманітними державними органами та відомствами, що також визначається на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Основним завданням підзаконних нормативно-правових актів, як ми вже визначили, є безпосередня реалізація державної політики в науковій сфері. Так, на сьогодні прийнято ряд цільових програм, що визначають пріоритетні напрями реалізації політики у сфері науки в життя. На рівні підзаконного нормативно-правового акту затверджується відповідний план роботи органів влади для реалізації державної наукової політики. Авіаційна діяльність завжди пов'язана з ризиком для особи, навколишнього середовища. Тому правовому регулюванню підлягають наступні групи правовідносин: 1) наукова діяльність цивільної авіації; 2) розвиток технічної діяльності авіації; 3) освітня діяльність у галузі цивільної авіації; 3) забезпечення безпеки для інших осіб, навколишнього середовища, в процесі освітньої, наукової, науково-технічної діяльності в галузі цивільної авіації.

Випробування в цивільній авіації відбуваються згідно з «Правилами сертифікації наземних засобів радіотехнічного забезпечення в цивільній авіації України», затверджених Наказом Мінінфраструктури № 121 від 25.05.2011 р. [4].

Повітряні судна в Україні поділяють на державні, цивільні, експериментальні. Таким чином, Повітряним кодексом, авіаційними правилами, іншими нормативними актами регламентується випробувальна діяльність в цивільній авіації України.

Варто зазначити, що Повітряним кодексом України на сьогодні не врегульовано питання дослідження в галузі цивільної авіації. Аналіз авіаційних правил України довів, що врегульовуються лише окремі аспекти здійснення випробування. Так, на сьогодні врегульовуються питання сертифікації нових типів повітряних суден та експериментальних судів. Статтею 1 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» визначено, що наукова (науково-технічна) робота – наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки, проведені з метою одержання наукового, науково-технічного (прикладного) результату. Основними видами наукової (науково-технічної) роботи є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, дослідно-технологічні, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням нових наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання [1].

Отже, можна дійти висновку, що в даній частині Закон розповсюджується й на авіаційну діяльність. Варто відмітити, що випробувальна, наукова діяльність має важливе значення та потребує державного контролю. Проведення досліджень дозволяє підняти рівень ефективності авіації. Відповідно до положення «Про державну авіаційну службу України» до завдань Державіаслужби відноситься: організація розроблення нормативно-правової бази для регулювання діяльності в галузі цивільної авіації; розроблення і впровадження порядку виконання випробувальних польотів цивільних повітряних суден; розроблення та впровадження правил сертифікації організацій, що здійснюють розроблення цивільної авіаційної техніки.

Порядок отримання права на винаходи і корисні моделі регламентується Законом України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [5].

Саме тому особливо важливим на сьогодні постає питання правового регулювання розвитку науки в галузі цивільної авіації. Необхідно зазначити, що на сьогодні багато видів авіаційної діяльності залишаються недостатньо дослідженими. Так, аналіз національного законодавства довів, що залишається неврегульованою сфера морської авіації. Хоча на даний час все більше досліджень, фотографувань може відбуватися саме за допомогою морської авіації. Тому слід розширити перелік видів авіації, визначений Повітряним кодексом України, з метою адміністративно-правового регулювання зазначеного питання. Так, на сьогодні можна виділити морську авіацію, санітарну авіацію тощо. Однак на законодавчому рівні зазначені види авіації не визначені.

На підставі зазначеного важливою є систематизація наукових досліджень у галузі цивільної авіації. Актуальним на сьогодні є визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень в авіаційній галузі. При цьому слід враховувати, що зазначені дослідження необхідні для розвитку авіаційної галузі загалом.

Для якісного виконання польотів, роботи авіаційної галузі необхідною є належна підготовка авіаційних спеціалістів. Варто зазначити, що підготовка авіаційних фахівців на сьогодні відбувається на двох рівнях: 1) вищими навчальними закладами в галузі цивільної авіації; 2) авіаційними навчальними закладами цивільної авіації з підготовки льотного складу в Україні.

Законодавче підґрунтя підготовки авіаційних фахівців закладами вищої освіти забезпечують Закони України «Про вищу освіту», «Про освіту» [6–7].

Водночас регулювання авіаційних навчальних закладів цивільної авіації має свої особливості.

Наказом № 601 від 17.08.2005 р. Державної служби з нагляду за забезпеченням цивільної авіації «Про затвердження Правил сертифікації авіаційних навчальних закладів цивільної авіації з підготовки льотного складу в Україні» визначено порядок отримання права на функціонування льотних навчальних центрів [8]. Дані правила визначають вимоги до організацій з підготовки льотного складу ЦА в Україні, процедури отримання та продовження терміну дії сертифіката авіаційного навчального закладу з підготовки, сертифікації льотного складу та контролю за їхньою роботою. Водночас аналіз національного законодавства призвів до висновку, що Законодавчими актами України дане питання не врегульоване.

Варто відмітити, що Наказ Міністерства інфраструктури Про затвердження Стратегічного плану розвитку авіаційного транспорту до 2020 року» від 21.12.2015 р. № 546 не містить даних щодо забезпечення підготовки авіаційного персоналу [9].

До I групи відносяться державні вищі навчальні заклади.

До II групи відносять льотні центри суб'єктів авіаційної діяльності.

Слід зазначити, що в Україні відсутній нормативно-правовий акт, який комплексно регулював би питання проведення досліджень у галузі цивільної авіації. Так, аналіз Повітряного кодексу України показав, що питання проведення досліджень у галузі цивільної авіації України ним практично не регулюються, і це є причиною виникнення прогалин діючого законодавства. Необхідним є виокремлення основних напрямів розвитку науки в авіаційній галузі. Потрібно зазначити, що захист прав та інтересів людини є завжди основоположним за будь-яких дослідженнях. Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Потрібно враховувати, що переважна більшість дослідницьких робіт потребує необхідності отримання дозволу. Крім того, ознакою наукових досліджень в авіації є державний контроль. Таким чином, до ознак наукових досліджень у галузі цивільної авіації можна віднести: 1) привіліювання інтересів особи; 2) дозвільність; 3) державний контроль.

Науково-технічний прогрес досить часто призводить до непередбачуваних ризиків. Аналіз національного законодавства призвів до висновку, що в останні

роки істотною проблемою є розгалужена система безпілотних літальних апаратів (далі – БПЛА). Є. Кузьменко пропонує поділяти нормативно-правові акти, що регулюють діяльність БПЛА, на:

1) такі, що визначають загальні принципи і засади використання технічних засобів, а також встановлюють певні обмеження стосовно них;

2) ті, які регламентують застосування БПЛА як одного з різновидів літальних апаратів.

Поряд з їх існуванням є ряд проблем, серед яких можна виділити такі. Так, досить важливою є проблема забезпечення безпеки інших осіб, держави від зазначених польотів. Аналіз практики безпеки польотів і національного законодавства призвів до висновку, що забезпечення безпеки під час виконання польотів БПЛА є практично неможливим. Варто зазначити, що безпілотні повітряні судна, як їх визначає Повітряний кодекс України, слід розглядати саме як повітряні судна, польоти яких мають бути чітко врегульовані, оскільки безконтрольне або недостатньо відповідальне використання повітряного простору України може становити загрозу безпеці польотів цивільної авіації та людей на землі. Іншою проблемою є неможливість забезпечення втручання в приватне життя. Так, зазначені апарати можна використовувати в різних цілях, в тому числі для слідкування за домоволодіннями, а тому важливим є здійснення законодавчого контролю за ними. Крім того, потрібно відмітити, що міжнародна група експертів працює над розробкою стандартів для БПЛА, включаючи безпечну інтеграцію малих і великих БПЛА в повітряний простір і аеропорти. Хоча Україна і не є членом цієї організації, вона як частина міжнародного повітряного простору зобов'язана забезпечувати безпечні умови для цивільної авіації. Більш того, як майбутній член спільного європейського неба Україна повинна ввести нове законодавство відповідно до європейських стандартів [10].

Крім того, на сьогодні є актуальною проблема перельоту за допомогою безпілотних апаратів державного кордону України. Фактично визначення власника або належне здійснення контролю за даним перельотом фактично неможливе. Крім того, слід враховувати, що за допомогою даних апаратів можливим є перевезення заборонених вантажів. Таким чином, істотною проблемою є встановлення права власності на БПЛА та порушення державного кордону. Істотною проблемою на сьогодні є відсутність сертифікованих та підготовлених фахівців з управління безпілотними апаратами. Потрібно зазначити, що дана підготовка є необхідною, оскільки мова йде про забезпечення безпеки. Дійсно, це може призвести до загрози виникнення безпеки польотів. Водночас варто зазначити, що використання БПЛА в Україні з кожним роком зростає. Слід погодитись з думкою Кузьменко Є.В., що відсутність відповідної освіти та допуску в особи, яка забезпечує польоти безпілотника, а також нездійснення сертифікації БПЛА може призвести до прийняття на озброєння відповідних підрозділів Національної поліції України безпілотників, які не відповідають вимогам

безпеки. Експлуатація таких БПЛА може створити небезпеку для життя людей, спричинити настання інших тяжких наслідків або ж може чинити загрозу безпеці повітряних польотів, що утворює склад злочину, передбаченого ст. 281 «Порушення правил повітряних польотів» або ст. 282 «Порушення правил використання повітряного простору» Кримінального кодексу України [11, с. 87].

На сьогодні відсутні статистичні дані про загальну кількість зазначених апаратів, власників, кількості осіб, що ними управляють. Крім того, залишається актуальною проблема ухилення від сплати податків. Неврегульованою залишається питання термінологічного тлумачення БПЛА. Фактично відсутність нормативного закріплення унеможливорює відповідальність за порушення в галузі цивільної авіації за використання безпілотників та порушення повітряного простору України. Отже, спеціальних регуляторних документів щодо виконання польотів безпілотними повітряними суднами в Україні на цей час немає. Відсутня повноцінна правова база щодо сертифікації таких суден, ліцензування екіпажів, які ними керують, та щодо безпеки польотів безпілотників навіть у тимчасово зарезервованому повітряному просторі. Національна нормативна база не містить положень щодо інтеграції безпілотних повітряних суден у середовище організації повітряного руху [12].

Таким чином, для вирішення зазначених проблем необхідним є забезпечення належного адміністративно-правового забезпечення діяльності безпілотних літальних апаратів в Україні. Крім того, аналіз зарубіжного законодавства країн Євросоюзу, міжнародних актів у галузі цивільної авіації призводить до висновку, що дане питання в переважній більшості країн регулюється національними авіаційними актами.

Саме тому на сьогодні в Україні існує необхідність розробки та ухвалення нового, нормативного акту, який повинен комплексно регулювати виконання польотів безпілотних літальних апаратів.

Варто зазначити, що нормативно-правовий акт не повинен суперечити нормам повітряного кодексу. Тому понятійний апарат, основні положення повинні співвідноситися з Повітряним Кодексом України.

Висновки. Науково-технічний прогрес сприяє розвитку транспортної галузі, особливо авіаційної. На сьогодні важливим є правове регулювання науково-технічних випробувань в авіації. Наголошено, що нормативне регулювання будь-яких досліджень необхідне, перш за все, для забезпечення безпеки людства. Зазначено, що необхідно завчасно передбачати можливі наслідки та ризики.

Наголошено, що в Україні відсутній нормативно-правовий акт, який комплексно регулював би питання проведення досліджень у галузі цивільної авіації. Так, аналіз Повітряного кодексу України призвів до висновку, що питання проведення досліджень у галузі цивільної авіації України ним практично не регулюються. Це є причиною виникнення прогалин діючого законодавства. Науково-технічний прогрес досить часто призводить до непередбачуваних

ризиків. Аналіз національного законодавства довів, що в останні роки істотною проблемою є розгалужена система безпілотних літальних апаратів.

Фактично відсутність нормативного закріплення унеможливує відповідальність за порушення в галузі цивільної авіації за використання безпілотників та порушення повітряного простору України. Національна нормативна база не містить положень щодо інтеграції безпілотних повітряних суден у середовище організації повітряного руху [193].

Таким чином, для вирішення зазначених проблем необхідним є забезпечення належного адміністративно-правового забезпечення діяльності безпілотних літальних апаратів в Україні. Крім того, аналіз зарубіжного законодавства країн Євросоюзу міжнародних актів у галузі цивільної авіації призводить до висновку, що дане питання в переважній більшості країн регулюється національними авіаційними актами.

Саме тому на сьогодні в Україні існує необхідність розробки та ухвалення нормативного акту, який повинен комплексно регулювати виконання польотів БПЛА. Зазначений нормативно-правовий акт не повинен суперечити нормам повітряного кодексу. Тому понятійний апарат, основні положення повинні співвідноситися з Повітряним Кодексом України.

Запропоновано теоретичне підґрунтя регулювання безпілотних літальних апаратів в Україні, з урахуванням вимог міжнародних актів, авіаційного законодавства України, європейського досвіду регулювання БПЛА.

Прийняття даного нормативно-правового акту є своєрідним доповненням до основних положень оновленого Повітряного Кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України № 848-19 від 26.11.2015 р. зі змінами станом на 03.10.2017 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 3. Ст. 25.

2. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України № 51/95-ВР. Зі змінами станом на 16.10.2012 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 9. Ст. 56.

3. Про Інноваційну діяльність: Закон України № № 40-IV від 05.12.2012 р. Зі змінами станом на 16.10.2012 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 36. Ст. 266.

4. Правила сертифікації наземних засобів радіотехнічного забезпечення в цивільній авіації України, затверджені Наказом Мінінфраструктури № 121 від 25.05.2011 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0701-11>

5. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України № 3687-XII зі змінами станом на 05.12.2012 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 7. Ст. 32.

6. Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII. Зі змінами станом на 01.01.2018 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37–38. Ст. 2004.

7. Про освіту: Закон України № 2145-VIII в редакції від 05.09.2017 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38–39. Ст. 380.

8. Наказ № 601 від 17.08.2005 р. Державної служби з нагляду за забезпеченням цивільної авіації «Про затвердження Правил сертифікації авіаційних навчальних закладів цивільної авіації з підготовки льотного складу в Україні». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0701-11>

9. Про затвердження Стратегічного плану розвитку авіаційного транспорту до 2020 року. Наказ Міністерства інфраструктури № 546 від 21.12.2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0701-11>

10. Українські дрони в небесах: проблеми використання безпілотників в Україні. Доповідь І. Чайка від 21.10.2017 р. URL: <http://uksatse.ua/index.php?>

11. Кузьменко С.В. Проблеми правового регулювання застосування безпілотних літальних апаратів у правоохоронній діяльності Національної поліції України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 1. С. 82–89.

12. Сьогодні в Украерорусі обговорили проблему законодавчого врегулювання польотів безпілотних повітряних суден в Україні. Доповідь А. Ачкасової від 18 травня 2015 р. URL: <http://uksatse.ua/index.php?s=e4dfc02bb78ef51cfefbc3e751801ea2f>.

Москаленко С.І. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПОРЯДКУ ВИКОРИСТАННЯ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз правового забезпечення наукових досліджень у галузі цивільної авіації в Україні. Науково-технічний прогрес сприяє розвитку транспортної галузі, особливо авіаційної. На сьогодні важливим є правове регулювання науково-технічних випробувань в авіації. Проаналізовано стратегічні напрями розвитку адміністративно-правового забезпечення здійснення державного контролю за дотриманням порядку використання повітряного простору України. Важливою є систематизація наукових досліджень у галузі цивільної авіації.

Ключові слова: цивільна авіація, безпека, безпілотні літальні апарати, наукові дослідження, державний контроль, повітряний простір.

Москаленко С.И. СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ПОРЯДКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗДУШНОГО ПРОСТРАНСТВА УКРАИНЫ

В статье осуществлен анализ правового обеспечения научных исследований в области гражданской авиации в Украине. Научно-технический прогресс способствует развитию транспортной отрасли, особенно авиационной. На сегодня важным является правовое регулирование научно-технических испытаний в авиации. Проанализированы стратегические направления развития административно-правового обеспечения государственного контроля за соблюдением порядка использования воздушного пространства Украины. Важно систематизировать научные исследования в области гражданской авиации.

Ключевые слова: гражданская авиация, безопасность, беспилотные летательные аппараты, научные исследования, государственный контроль, воздушное пространство.

Moskalenko S.I. STRATEGIC DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL SUPPORT FOR STATE SUPERVISION OVER THE OBSERVANCE OF THE ORDER OF AIRSPACE MANAGEMENT IN UKRAINE

Scientific and technological progress contributes to the development of the transport industry, and especially aviation. Today, the legal regulation of scientific and technical tests in aviation is important. It is emphasized that the normative regulation of any research is necessary, first of all, to ensure the safety of mankind. It is noted that it is necessary to anticipate possible consequences and risks in advance.

It is stressed that there is no normative legal act in Ukraine that would comprehensively regulate the issue of conducting research in the field of civil aviation. Thus, the analysis of the Air Code of Ukraine, led to the conclusion that the issue of conducting research in the field of civil aviation in Ukraine, it is practically not regulated. Actual is the reason for the gaps in the current legislation. Scientific and technological progress often leads to unpredictable risks. The analysis of national legislation, led to the conclusion that in recent years a significant problem is the ramped system of unmanned aerial vehicles.

In fact, the lack of normative secrecy makes it impossible to hold responsible for violations in civil aviation for the use of unmanned aerial vehicles, and the violation of Ukraine's airspace. Today, in Ukraine, there is a need to develop and adopt a normative act that should regulate complex flight operations of unmanned aerial vehicles. The specified legal act should not be in conflict with the air code. Therefore, the conceptual apparatus, the main provisions should be correlated with the Air Code of Ukraine.

The theoretical basis of the regulation of unmanned aerial vehicles in Ukraine is proposed, taking into account the requirements of international acts, aviation legislation of Ukraine, European experience in the management of unmanned aerial vehicles

Key words: civil aviation, safety, unmanned aerial vehicles, scientific researches, state control, airspace.

Припутень Д.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін і адміністрування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.9

СЛУЖБОВЕ ПРАВО ТА ЙОГО ГЕНЕЗА В ХІХ ТА ХХ СТОЛІТТІ

Вступ. Формування положень сучасної вітчизняної адміністративно-правової науки безпосередньо пов'язане з урахуванням тих положень, які були історично сформовані й слугують базою для оновлених положень. Водночас урахування таких положень не має бути тотальним, а з урахуванням тих реалій, в яких вони формувалися. Урахування тенденцій формування підґрунтя для сучасної галузевої правової доктрини сприяє визначенню пріоритетів її подальшого розвитку, що й дозволяє, з одного боку, врахувати наявні напрацювання, а з іншого боку, узгодити їх із реаліями, потребами сучасного етапу розвитку правової науки, нормотворчості та правозастосування.

Мета дослідження. Формування сучасної теорії службового права неможливе без урахування історичних напрацювань, які можуть слугувати базою для такої теорії, все це й актуалізує мету роботи. Мета полягає в аналізі витоків та генези службового права, виокремленні пріоритетів кожного з етапів та у визначенні пріоритетів розвитку подальшого розвитку службового права. Безпосередньо комплексних тематичних робіт досить мало, а наявні підготовлені з акцентом на формування службового права зарубіжних країн, робіт з вітчизняною специфікою наукового дослідження цього питання, на жаль, немає.

Основний зміст. Незважаючи на появу за останні роки значної кількості наукових робіт, безпосередньо присвячених службовому праву, питання витоків його формування та генези і до цього часу залишаються малодослідженими, що й викликає, у свою чергу, чимало питань і щодо його історичного аспекту. Узагальнений аналіз наявних джерел дозволяє навіть умовно виокремити два базові підходи у вирішенні відповідного питання. Перший – службове право «є новим явищем у правовій науці» [1, с. 201]. Другий – «службове право – це добре забуте старе право» [2, с. 42]. Однозначно підтримати прихильників будь-якого з напрямків немає можливості, оскільки аналіз наявних джерел свідчить про достатньо суперечливі факти, безпосередньо присвячені історії службового права. Так, наприклад, І.С. Гриценко в роботі «Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права» зазначає, що у ХІХ столітті вчені «в межах своїх досліджень з адміністративного (поліцейського) права питанням державної служби уваги взагалі не приділяли» [3, с. 110]. При цьому навіть перераховуються прізвиська тих вчених, які вважаються «яскравими представниками» нау-

ки того періоду, і в роботах яких взагалі немає положень із проблематики службового права (в тому числі, й державної служби). Серед таких згадується і робота І.Т. Тарасова й робиться посилання на його роботу, а саме «Лекції з поліцейського (адміністративного) права». Водночас О.О. Гришковець, ґрунтовно досліджуючи проблематику службового права, в тому числі й питання його формування, зазначає, що в дореволюційний період у правовій науці порушувалися питання службового права, і пропонує аналіз положень роботи І.Т. Тарасова, а саме: «Згадуючи заходи щодо осіб, які перебувають на державній службі, й визнаючи, що ці заходи є за змістом аналогічними тим, які забезпечують правильність і закономірність у діяльності органів поліцейської влади, ці заходи також використовуються і для забезпечення правильності та закономірності й у всіх сферах державної служби, завдяки чому ці заходи й регламентуються правом державної служби» [4, с. 341]. Щоправда, посилання зроблено на іншу роботу І.Т. Тарасова, а саме «Підручник науки поліцейського права». Щоправда, О.О. Гришковець додає, що в іншій роботі І.Т. Тарасова «Нарис науки поліцейського права (тобто мова йде вже про третю роботу автора) відповідного положення про право державної служби вже не міститься. Отже, навіть у роботах одного і того ж вченого в певний період розвитку науки адміністративного (поліцейського) права відсутня стабільність позицій щодо службового права, що, як справедливо зазначає Л. Штейн, і його тезу знову ж таки продублював у своїй роботі О.О. Гришковець, свідчить про «досить слабкий розвиток цього права не тільки у законодавстві, а й у науці (теорії)» [2, с. 43]. Тим не менш, детальний аналіз наукових робіт вчених-юристів періоду ХІХ століття свідчить про те, що саме в цей період з'являються в правовій науці перші згадування про «право службове», «вчення про державну службу», «право державної служби». Дійсно, вони асоціювалися зі службою государю, а не публічною службою в цілому, тим не менш, перші положення, безпосередньо присвячені виокремленню сукупності норм права, які регулюють певну специфічну діяльність, зорієнтовану на служіння «інтересам особи (государя, самодержавця)», з'являються саме в наукових роботах вчених-юристів ХІХ століття. Це, у свою чергу, і створює підстави для умовної періодизації генези службового права, починаючи саме з ХІХ століття, перший етап якої можна знову ж таки умовно назвати дореволюційним (середина ХІХ – початок ХХ століття). Саме у цей період з'являються робо-

ти В.М. Гессена, І.Т. Тарасова, В.В. Івановського, М.Х. Бунге, Ф.Ф. Кокошкіна та інших, в яких у різній ступені деталізації (від мінімальної до максимально можливої) аналізуються питання «права державної служби», концентрується увага в діапазоні від «відсутності більш-менш змістовного інтересу до теоретичної розробки «права державної служби» до формулювання достатньо змістовних положень» [2, с. 43]. Зокрема, Ф.Ф. Кокошкін, аналізуючи питання розподілу публічного права, виокремлює «право службовце» або «вчення про державну службу», яке покликане врегулювати відносини «держави та підданих з метою забезпечити постійні послуги для виконання різних державних завдань» [5, с. 137–138; 2, с. 43]. Тим не менш, навіть наявні наукові положення свідчать про переважну узагальнюючу позицію вчених того періоду до проблематики службового права, що зумовлене більш-менш узагальненим аналізом положень чинного на той час законодавства і розглядом проблематики служби в контексті державного внутрішнього управління. Так, наприклад, І.С. Гриценко зазначає, що невід'ємною частиною вчення про державне управління (внутрішнє державне управління) значною кількістю вчених того періоду вважалася служба державна (служба государю). Посилаючись на роботи М.М. Сперанського, І.С. Гриценко вказує, що саме М.М. Сперанський обґрунтував потребу розгляду інституту державної служби як «складової норми про внутрішнє державне управління» [3, с. 111]. І саме сформульовані ним тематичні положення слугували базисом для всіх подальших наукових розробок, безпосередньо присвячених проблематиці службового права, хоча правильно все ж таки говорити про право державної служби, яке на той момент асоціювалося зі службовим правом загалом.

Так, зокрема, положення, сформульовані М.М. Сперанським щодо розуміння державної служби, лягли в основу положень про нерозривний зв'язок державної служби і державного управління. І.Є. Андреевський, формулюючи авторське визначення державної служби як базової правової категорії, зазначає, що вона представляє собою «особливе ставлення (відносини) посадових осіб до уряду і держави, особливу державну діяльність цих посадових осіб (при цьому автор навіть робить уточнення щодо такої діяльності, називаючи її службовою діяльністю), особливий правовий статус посадових осіб» [6, с. 412], тим самим виокремлюючи організаційний, процедурний аспекти державної служби, її державно-правову природу та особливо виокремлюючи нерозривний зв'язок служби з державою. Положення М.М. Сперанського деталізуються в роботах І.Є. Андреевського в частині прив'язки державної служби до вчення про суб'єктів державного управління, що фактично було сприйнято в подальшому багатьма представниками адміністративно-правової науки й зумовило розгляд державних службовців в якості одного із суб'єктів адміністративного права.

Тісний зв'язок державної служби і державного управління детально аналізується в наукових ро-

ботах М.К. Нелідова, при цьому вчений навіть не виокремлював її з державного управління, обґрунтовуючи «ідеєю державності у суспільстві» [7, с. 65; 3, с. 112–113]. Дещо змістовнішими є дослідження М.М. Коркунова, який, хоча і не виокремлював державну службу як окремий різновид публічної служби, окремий інститут права, все ж таки зміг запропонувати низку її ознак, серед яких: « а) її зміст завжди є юридичним обов'язком службовця; б) передбачається обов'язкова підпорядкованість службовця монарху; в) вона завжди має публічно-правовий характер; г) має представницький характер, здійснюється від імені держави (монарха); д) цілеспрямованість на реалізацію завдань держави» [Коркунов, с. 281; Гриценко, с. 114]. При цьому головною особливістю цього етапу генези службового права є його тісний зв'язок з наукою державного права і віднесенням положень про державну службу саме до результатів досліджень представників цієї галузі правової науки. Щоправда, поодинокі випадки виокремлення положень з питань державної служби, права державної служби у вченнях представників адміністративного (поліцейського) права вже з'являються в першій декаді ХХ століття. Підтвердженням слугують деякі роботи М.І. Лазаревського, в яких подаються вже фрагментарні положення про державну службу в розрізі розмежування державного правління і державного управління [3, с. 114–115; Лазаревський, Антологія, с. 416]. Т.О. Коломоєць, досліджуючи наукову спадщину М.Й. Куплеваського, зазначає, що він зміг сформулювати деякі положення про відповідальність службовців за порушення «дисципліни та порядку служби», запропонувати своє розуміння стягнень за порушення службовцями цих вимог, які застосовувалися з метою «приведення державних службовців до доброго порядку, або в крайньому випадку до видалення їх із державної служби» [10, с. 432; 11, с. 43]. Цікавими є й положення, сформульовані вченим стосовно формування кадрів державних установ з проведенням «спеціального іспиту» задля того, щоб розмежувати «достойних осіб від куртизанів» [10, с. 432; 11, с. 43–44]. Вченим використовується термін «государев службовець», формулюються положення, які згодом відіграють роль складової частини теорії службового права щодо вступу на службу та відповідальності за порушення вимог службовцями.

Цей етап у розвитку службового права характеризується відсутністю сформованих положень про службове право (право публічної служби), асоціюванням службового права винятково із правом державної служби під час її дослідження в межах державно-правових наукових робіт, з аналізом її проблемних питань у контексті відсутності розмежування вчень про державне правління та державне управління, відсутністю комплексних тематичних наукових робіт.

Другий етап генези службового права (початок ХХ століття – 20-х років ХХ століття) можна фактично вважати «знаковим» для нього, оскільки на тлі реалізації ідеї втілення правової державності

проблематика державної (поки що і залишається саме державної) служби досліджувалася вченими-юристами з поступовим посиленням спеціалізації наукових досліджень та формуванням бази для єдиної теорії права державної служби. У цей період з'являються роботи М.М. Коркунова, А.І. Єлістратова, В.Л. Кобалевського, О.Ф. Євтихієва та інших, в яких формулюються положення щодо «посадових осіб» та правового статусу тих осіб, які «підпадають під зазначене словосполучення» [3, с. 116]. Аналіз робіт того часу свідчить про те, що звертається увага на розширення змісту поняття «посадова особа», яке пов'язувалося не тільки з державними інституціями, а і з цивільними установами, приватними особами, які виконували «особливу суспільно значущу роботу» [12, с. 123]. Саме в цей період було сформульовано базові положення науки щодо розуміння посадової особи, серед яких: а) ототожнення їх з чиновниками; б) їх розмежування та визнання посадовими особами лише тих, які призначалися «главою держави або центральною владою»; в) визнання такими всіх осіб, які утримувалися за рахунок державних (казенних) коштів [3, с. 117]. Аналіз цих положень свідчить про те, що з'явилися перші передумови для розмежування державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, враховуючи критерій призначення під час формування положень вчення про державну службу та її види. В. Ігнат'єв, досліджуючи державну службу, визначає її як «певну сферу відносин саме в рамках окремого галузевого регулювання» [13, с. 27], а М.П. Карадже-Іскров у монографії «Новітня еволюція адміністративного права», яка вийшла друком у 1927 році, намагається простежити генезу засад регулювання державної служби в аспекті дослідження історії предмету адміністративного права [14, с. 21, 22], щоправда, ці положення на той час достатньо фрагментарно були сприйняті науковою спільнотою. Цікавими виглядають наукові роботи А.І. Єлістратова, в яких він вважає посадових осіб такими, що відрізняються від чиновників, діяльність яких регулюється «виключно правовими нормами, і їхнє призначення полягає в соціальному служінні громадянам» [12, с. 107]. Більше того, можна стверджувати, що саме в цей історичний період розвитку права служби було сформовано положення про розмежування права державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, про соціальне призначення службової діяльності, цільову спрямованість служби посадових осіб на виконання суспільно-необхідних та обов'язкових робіт, визнання як постійної, так і тимчасової ознаки службової діяльності. Цей період був достатньо результативним у розвитку службового права, хоча його напрацювання і не були в повному обсязі ураховані, запозичені в подальшому вченими-адміністративістами.

Третій етап (20-ті роки – початок 40-х років ХХ століття) ознаменував відсутність поглиблених тематичних наукових досліджень і формування положень теорії публічної служби, що зумовлювалося загальними соціально-політичними процесами

в державі. В основному спостерігалися поодинокі дослідження призначення державної служби, ототожнення положень про «посадових осіб» та «службовців» (наприклад, роботи В.Л. Кобалевського), а також максимальна концентрація уваги вчених-юристів на дослідженні питань державної служби в аспекті їх розгляду як предмету регулювання трудового права («службово-трудова правовідносина») й ігноруванням досліджень проблем адміністративного права в цілому.

Четвертий етап (40–80-ті роки ХХ століття) генези службового права є достатньо змістовним, характеризується появою значної кількості робіт з положеннями, які сформували декілька розгалужених теорій права державної служби, ускладнили тематичний термінологічний ряд, залишивши невирішеними багато проблемних питань, у тому числі й щодо природи державної служби, та в основному не порушуючи питання про існування публічної служби та права публічної служби.

Так, зокрема, саме в цей період розробляються положення про «державних службовців» (саме цей термін вважається базовим, що й зумовлює панування «права державної служби», а не «права публічної служби»), серед яких: а) визнання такими осіб, які перебувають на посадах у державних органах (наприклад, роботи С.С. Студенікіна); б) осіб, які не тільки займають посади в державних органах, а й осіб, які виконують завдання, пов'язані з функціями держави (наприклад, роботи І.І. Євтихієва, С.С. Студенікіна); в) осіб, які займають посади в державних органах, виконують завдання, пов'язані з функціями держави й отримують заробітну плату із бюджету; г) осіб, які займають посади не тільки в органах держави, а й в інших інституціях і практично забезпечують реалізацію завдань держави (наприклад, роботи В.М. Манохіна); д) осіб, які займають посади не тільки в органах держави, а й у громадських організаціях, на підприємствах, установах (наприклад, роботи Ю.А. Петрова). Це, у свою чергу, зумовило появу положень про широке та вузьке розуміння державного службовця (із прив'язкою до державного органу, або ж і до інших державних інституцій) і появу двох термінів для їх позначення – «державний службовець» та «службовець» [3, с. 125].

Саме в цей історичний період розвитку службового права, точніше все ж таки права державної служби, з'являються вчення про класифікацію державних службовців (наприклад, роботи І.І. Євтихієва, В.О. Власова, Ц.А. Ямпольської та інших). Так, зокрема, І.І. Євтихієв та В.О. Власов запропонували поділити всіх державних службовців на дві групи залежно від значущості дій, які вони виконують: а) тих, які виконують суто «господарсько-технічну роботу або ж функцію підсобного господарського обслуговування»; б) посадових осіб (керівників державних установ, організацій, начальницький склад, покликаний здійснювати «комплекс повноважень у межах окремих адміністративних ланок службового персоналу» [3, с. 126]. Класифікацію державних

службовців за іншим критерієм – юридичними наслідками дій – пропонував С.С. Студенікін і виокремлював допоміжний або підсобний персонал та посадових осіб [15, с. 86–89]. Фактично простежується тотожність положень, хоча і дещо інше формулювання критерію поділу (щоправда, зміст критерію залишається тим самим). Дещо розширені варіанти класифікаційного розподілу державних службовців пропонували І.М. Пахомов та В.Г. Вишняков, перш за все, за допомогою внутрішнього поділу видів на підвиди. Зокрема, І.М. Пахомов, виокремлюючи традиційні групи державних службовців – посадових осіб та допоміжний персонал, першу групу розподіляє додатково на: «керівний склад, оперативний склад, представників адміністративної влади» [16, с. 20–21; 3, с. 129], а до другої групи відносив тих, хто «виконував суто канцелярські функції, технічні функції» [16, с. 20–21]. У свою чергу В.Г. Вишняков запропонував уже розширену класифікацію з виокремленням самостійних чотирьох груп, серед яких: «адміністратори, оперативні працівники, допоміжні працівники, технічні виконавці» [17, с. 43–50]. Саме ці положення вчення про види державних службовців було розвинуто в подальшому в працях М.М. Коніна, О.І. Щербини та інших.

Хоча вчення про види державних службовців дійсно було розроблене, все ж таки службове право не перебувало в періоді свого «розквіту, сформованості», оскільки чимало важливих питань так і залишилися невирішеними, перш за все, правова природа публічної (в даному випадку державної) служби. Окрім того, решта різновидів публічної служби взагалі не виокремлювалися, а отже, й не досліджувалися. Фактично, хоча і були певні наукові результати, службове право цього періоду асоціювалося виключно з правом державної служби. І лише поодинокі згадування про публічну службу можна знайти в роботах Ю.Л. Панейка, який розглядав публічну службу (і саме цей термін він використовував), виходячи з погляду на неї як на «корпорацію публічних служб» [18, с. 113]. Він неодноразово наголошував на тому, що для публічного службовця «важливо бути високоосвіченим стосовно своєї професійної діяльності, а також етичним, оскільки неетичні фахівці представляють для керівництва та оточуючих істотну шкоду, тому що його негативні якості характеру превалюють» [18, с. 19; 19, с. 58]. Не тільки звертається увага на публічний характер діяльності, а і на її професійний та етичний складники. Однак такі роботи були поодинокими, маловідомими серед вчених-юристів, що й зумовило сплеск уваги до них у подальші періоди, коли вітчизняна наукова спільнота в ХХІ столітті отримала доступ до них (зокрема, мова йде про перевидання роботи Ю.Л. Панейка «Наука адміністрації та адміністративне право. Загальна частина» та її презентацію в другій декаді ХХІ століття [18; 19, с. 54]. В цілому ж у цей період 40–80-х років ХХ століття відповідні положення, на жаль, не вплинули на формування вітчизняного службового права.

Наступний етап формування службового права, який умовно можна назвати новим, що розпочався

на початку 90-х років ХХ століття і тривав до початку ХХІ століття, характеризується фактично дублюванням положень правової науки, сформульованих у попередній період, з поступовим (щоправда, в більшості своїй поодинокі випадки) посиленням спеціалізації дослідження окремих питань саме публічної служби й службового права. При домінуванні положень щодо державної служби та служби в органах місцевого самоврядування з'являються окремі наукові положення, присвячені публічній службі загалом, в яких зазначається про по потребу чіткого розмежування її та її окремих різновидів. Це дозволяє сформулювати припущення, що саме публічна служба розглядається, хоча і поодиноким, як базова категорія для формування наукових положень про сутність правових норм, які регулюють відносини різних (а не тільки державної чи в органах місцевого самоврядування) видів служби, зорієнтованої на забезпечення реалізації та захист публічних (спільних) інтересів, що узгоджується з новими пріоритетами розвитку вітчизняної адміністративно-правової науки, обраними на початку 90-х років ХХ століття.

Так, зокрема, Л.В. Коваль у першому за часів незалежної України курсі лекцій з адміністративного права, який вийшов друком у 1996 році, під час характеристики суб'єктів адміністративного права зазначає про існування певної групи осіб, які на професійній основі, як в органах державної влади, так і в інших інституціях, перебуваючи на посадах за призначенням, конкурсом, обранням, контрактом, виконують завдання щодо реалізації та захисту прав, свобод та інтересів цих формувань [20, с. 48]. Безперечно, в роботі не згадується службове право безпосередньо, однак вже робиться акцент не на державну, а на професійну службу, яка здійснюється в різних публічних органах, організаціях, установах. Ця діяльність є предметом регулювання адміністративного права, а точніше – його структурного елементу, яким, напевно, є така сукупність, яка зорієнтована на регулювання відносин професійної служби в публічних інституціях. Тобто можна зробити припущення про те, що саме про службове право Л.В. Коваль і вів розмову, висвітлюючи це у своїй роботі в підрозділі під назвою «Професійна служба в організаціях» [20, с. 47–66]. Зацікавленість викликає і робота О.В. Петришина, в якій він виокремлює ознаки публічної служби (цікавим є те, що саме цей термін і використовує вчений-юрист), серед яких: «1) зайняття посади у відповідних органах та організаціях незалежно від форми власності та організаційної структури; 2) службова спрямованість діяльності, яка полягає не в роботі на себе, а на «обслуговування» інтересів інших осіб, чужих інтересів; 3) професійність службової діяльності, яка знаходить прояв у постійній основі, що, у свою чергу, передбачає наявність певних знань і наступність, а отже, і зумовлює визнання такої роботи основним джерелом матеріального забезпечення особи» [21, с. 139–140]. Це й дозволило вченому-юристу сформулювати висновок про те, що публічна служба є узагальнюючою категорією, яка фактично

охоплює «державну, муніципальну і службу в недержавних організаціях (громадських організаціях, політичних партіях, навіть приватних підприємствах)» [21, с. 139–140]. Натомість більша частина наукових робіт, підготовлених у 90-х роках ХХ століття, все ж таки була присвячена проблематиці державної служби як інституту адміністративного права, з висвітленням правового статусу саме державних службовців, службової кар'єри, відповідальності державних службовців. Превалюючим було саме концентрування уваги вчених-адміністративістів на проблематиці саме державної служби як «спадщини» положень, сформованих за часів радянського етапу розвитку адміністративного права, лише з поодинокими випадками згадування про «ширшу сферу» прояву відповідної служби, службу в органах місцевого самоврядування, яка не є різновидом державної служби, а також специфікою «служіння» педагогічних, медичних, інших працівників під час виконання своїх обов'язків. Прийняття нового Закону України «Про державну службу» певним чином стимулювало вчених-юристів до дослідження проблематики питань, безпосередньо пов'язаних з державною службою (мова йде про Закон України від 16.12.1993 р.), однак саме цей вид публічної служби і надалі залишався пріоритетним предметом галузевих наукових правових досліджень. Отже, в період 90-х років ХХ століття проблематика службового права досліджувалася в аспекті «права державної служби» й інколи – «права служби в органах місцевого самоврядування», без узагальненого наукового пошуку розв'язання проблем службового права загалом.

Окрім запозичення досвіду «радянського етапу розвитку адміністративного права», акцент уваги вчених-адміністративістів було зроблено на вузькоспеціалізованих дослідженнях (вступ, умови доступу до служби, службова кар'єра, окремі види юридичної відповідальності державних службовців, заохочення, служба в окремих підрозділах тощо). Надмірна звуженість дослідження окремих питань кількох видів публічної служби сприяла формуванню достатньо змістовного наукового базису для нормотворчості з окремих видів службової діяльності й відсутності єдиного наукового фундаменту для уніфікації нормотворчості щодо публічно-службової діяльності в цілому, що, у свою чергу, свідчить про формування теорії державної служби, частково теорії муніципальної служби як лише частин теорії службового права за відсутності використання як самого терміна «службове право», так і єдності підходів вчених-юристів до розуміння публічної служби – служби, зорієнтованої на задоволення публічних інтересів, а не суто державних. Саме в цей період з'являються комплексні роботи з питань проблематики державної служби, а саме: роботи О.В. Петришина «Правовий статус державної служби: питання загальної теорії» [22], С.Д. Дубенко «Державна служба і державні службовці в Україні» [23], що певним чином стимулює подальше існування наукової дискусії в середовищі вчених-адміністративістів

та фахівців у галузі трудового права, яка існувала і раніше, щодо безпосереднього предмету галузевого регулювання й обґрунтування існування публічно-службових та службово-трудова правовідносин. Це певним чином узгоджувалося з тим станом справ, який існував на період 90-х років ХХ століття у вітчизняній адміністративно-правовій науці, коли були проголошені новітні орієнтири розвитку галузі науки, галузі законодавства з акцентом на пріоритетність інтересів приватної особи в її відносинах з публічними інституціями публічно-владного характеру, хоча загального розуміння щодо їх практичної реалізації та будь-яких напрацювань нормативного та наукового змісту ще не було. Отже, новий етап розвитку службового права (90-ті роки ХХ століття) характеризується переважним дублюванням пріоритетів дослідження проблематики державної служби і частково служби в органах місцевого самоврядування, відсутністю загальноновизнаного розуміння службового права, його змісту, призначення, використання відповідного терміна в наукових роботах, хоча й появою поодиноких фрагментарних положень, безпосередньо присвячених професійній службі в публічно-владних інституціях, що і сприяло формуванню окремих підвалин появи фундаменту теорії публічної служби, теорії службового права, розширення сфери тематичних наукових досліджень, розробки та прийняття законодавчих актів з різних видів публічної служби.

Висновки. Отже, фактично в генезі службового права можна умовно виокремити певну кількість етапів, які, на жаль, не дозволяють говорити про наступність дослідження феномена службового права, формування теорії службового права, теорії публічної служби. Умовно можна виокремити кілька етапів, кожен з яких характеризується не лише своєрідними часовими межами, але й особливостями змісту. Загалом, генеза службового права досить своєрідна, «маятникова» (від формування положень службового права щодо окремих питань до ігнорування існування його взагалі, ототожнення з правом державної служби, поступовим виокремленням підстав для різних видів публічної служби і складників службового права, посилення засад спеціалізації у формуванні сучасної теорії службового права. Урахування історичних напрацювань дозволяє простежити специфіку формування службового права, відносну наступність, сприйняття історичних вихідних положень, модифікувати їх з урахуванням на потреби та реалії сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Старілов Ю.Н. Государственная служба и служебное право в России: спорные вопросы и дискуссия. Административное право і процес. 2014. № 3 (9). С. 301–324.
2. Гришковец А.А. Служебное право: итоги дискуссии. Государство и право. 2016. № 12. С. 41–53.
3. Грищенко І.С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права: монографія. К.: ВПУ «Київський університет», 2007. 335 с.

4. Тарасов И.Т. Учебник науки полицейского права. М., 1891. Вып. 1.
5. Кокошкин Ф.Ф. Лекции по общему государственному праву. М., 2004.
6. Андреевский И.Е. Русское государственное право: учебник. СПб., М., 1866. Т. 1. О правительстве.
7. Нелидов Н.К. Юридические и политические основания государственной службы. Ярославль, 1874.
8. Коркунов Н.М. Русское государственное право: учебник. СПб., 1901. Т. 1. Введение и общая часть.
9. Лазаревский М.И. Лекции по русскому государственному праву. Антологія української юридичної думки: в 6-ти т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. К.: ВД «Юридична книга», 2003. Т. 5: Поліцейське та адміністративне право / упорядники: Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко; відп. ред. Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов. С. 416–451.
10. Куплеваский Н.О. Автобиография. Юридический факультет Императорского Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). Х., 1908. С. 236–238.
11. Коломоєц Т.А. Н.О. Куплеваский – ученый-административист, педагог, общественный, политический деятель и роль его творческого наследия для современной украинской административно-правовой науки и нормотворчества. Административное право и процесс. 2015. № 12. С. 40–45.
12. Елистратов А.И. Основные начала административного права. 1914.
13. Игнатъев В. Административный кодекс. Власть Советов. 1923. № 1–2. С. 27–33.
14. Караджи-Искров Н.П. Новейшая эволюция административного права. Иркутск: Изд. Бюро Иркутского гос. ун-та, 1927. 328 с.
15. Студеникин С.С. Советское административное право. 1949.
16. Пахомов И.Н. Основные вопросы государственной службы в советском административном праве: автореф. дис. ... док. юр. наук. М., 1964.
17. Вишняков В.Г. ОЛ классификации служащих органов государственного управления. Известия вузов. Правоведение. 1970. № 3. С. 43–50.
18. Наука адміністрації й адміністративне право. Загальна частина (за викладачами професора Юрія Панейка) / укладачі: В.М. Бевзенко, І.Б. Коліушко, О.Р. Радишевська, І.С. Гриценко, П.Б. Стецюк. К.: ВД «Дакор», 2016. 464 с.
19. Коломоєц Т.А. Юрий Лукич Панейко и его роль в развитии украинской административно-правовой науки и юридического образования. Административное право и процесс. 2017. № 7. С. 53–60.
20. Коваль Л.В. Адміністративне право. Курс лекцій. К.: Вентурі, 1996. 208 с.
21. Петришин А.В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ: монография. Х.: Факт, 1998. 168.
22. Петришин О.В. Правовой режим державної служби: питання загальної теорії: автореф. дис. ... док. юр. наук. Х., 1999.
23. Дубенко С.Д. Державна служба і державні службовці в Україні: навчально-методичний посібник. К., 1999.

Припутень Д.С. СЛУЖБОВЕ ПРАВО ТА ЙОГО ГЕНЕЗА У ХІХ ТА ХХ СТОЛІТТЯХ

У статті подається аналіз генези службового права з кінця ХІХ і впродовж ХХ століть. Автором аналізуються основні наукові праці, підготовлені вченими-юристами в цей період, положення яких присвячені проблемним питанням службового права. Автор зазначає, що генеза службового права характеризується етапністю, відсутністю сформованого вчення про службове право, комплексних монографічних досліджень. У роботі умовно виділяється кілька етапів генези службового права і зазначається, що витoki його фактично були в більшості своїй закладені в наукових роботах вчених-юристів ще у ХІХ столітті, хоча деякі поодинокі положення можна зустріти і раніше. Кожен з етапів визначається часовими рамками та його специфікою в порівнянні з іншими. Перший етап (сер. ХІХ століття – поч. ХХ століття) характеризується ототожненням публічної служби з державною службою, службового права виключно з правом державної служби (службою государю, монарху), а саме державна служба в її тісному зв'язку з внутрішнім державним управлінням досліджується в межах державно-правової проблематики. У роботах І.Т. Тарасова, І.Є. Андреевського, М.М. Кокунова, В.В. Ивановського та інших аналізуються переважно узагальнені положення тематичного змісту й формулюється висновок про фрагментарну (на рівні окремих питань) увагу наукової спільноти того часу до феномену публічної служби, службового права. Другий етап (поч. ХХ століття – 20-ті роки ХХ століття) ознаменувався формуванням положень про посадову особу, її відмежування від чиновника, закладенням основ для розмежування державної та муніципальної служби, визнанням постійної та тимчасової ознаки служби, обґрунтуванням (хоча й узагальненим) потреби дослідження проблем державної служби в рамках поліцейського (адміністративного) права (наприклад, роботи А.І. Єлистратова, М.П. Карадже-Искрова, М.Й. Куплеваського, В.Л. Кобалевського, О.Ф. Євтихієва та інших). Третій етап (20–40 роки ХХ століття) – етап відсутності поглиблених тематичних наукових досліджень, максимальної концентрації дослідження проблем державної служби в аспекті предмету трудового права на тлі поодиноких публічно-правових робіт з проблем правового статусу службовців (наприклад, роботи В. Ігнат'єва, В.Л. Кобалевського). Четвертий етап (40–80 роки ХХ століття) характеризується появою значної кількості наукових робіт, які можна розглядати як складники положення теорії права державної служби, класифікації державних службовців, ускладненням тематичного термінологічного ряду, появою комплексних наукових робіт, щоправда, із залишенням поза науковим дослідженням проблем правової природи державної служби й інших видів публічної служби (наприклад, роботи С.С. Студенікіна, І.І. Євтихієва, В.М. Манохіна, Ц.А. Ямпольської тощо), асоціюванням публічної служби з державною службою, а службового права – з правом державної служби. П'ятий етап (90-ті роки ХХ століття) характеризується, поряд з дублюванням положень теорії права державної служби, посиленням спеціалізації наукових досліджень різних видів публічної служби. У цей період формулюються положення теорії державної служби та муніципальної служби, й поодинокі зазначається про можливість порушення питань про службове право, право публічної служби. Формулюється висновок про те, що хоча витoki службового права були сформовані ще в ХІХ столітті, все ж таки лише наприкінці ХХ століття фактично можна було говорити про його реальне позиціонування.

Ключові слова: генеза, службове право, етапи, право державної служби, витoki.

Припутень Д.С. ДЕЛОВОЕ ПРАВО И ЕГО ГЕНЕЗИС В XIX И XX ВЕКАХ

В статье дается анализ генезиса служебного права с конца XIX и на протяжении XX века. Автором анализируются основные научные труды, подготовленные учеными-юристами в этот период, положения которых посвящены проблемным вопросам служебного права. Автор отмечает, что генезис служебного права характеризуется поэтапностью, отсутствием сформированного учения о служебном праве и комплексных монографических исследований. В работе условно выделяется несколько этапов генезиса служебного права и отмечается, что его истоки фактически были заложены в научных работах ученых-юристов еще в XIX веке, хотя некоторые отдельные положения можно встретить и ранее. Каждый из этапов определяется временными рамками и его спецификой в его сравнении с другими. Первый этап (сер. XIX века – нач. XX века) характеризуется отождествлением публичной службы с государственной службой, служебного права – исключительно с правом государственной службы (службы государю, монарху), а именно государственная служба в ее тесной связи с внутренним государственным управлением исследуется в рамках государственно-правовой проблематики. В работах И.Т. Тарасова, И.Е. Андреевского, М.М. Кокунова, В.В. Ивановского и других анализируются преимущественно обобщенные положения тематического содержания, и формулируется вывод о фрагментарном (на уровне отдельных вопросов) внимании научного сообщества того времени к феномену публичной службы, служебного права. Второй этап (нач. XX века – 20-е годы XX века) ознаменовался формированием положений о должностном лице, его отграничении от чиновника, закладыванием основ для разграничения государственной и муниципальной службы, признанием постоянных и временных признаков службы, обоснованием (хотя и обобщенным) потребности исследования проблем государственной службы в рамках полицейского (административного) права (например, работы А.И. Елистратова, М.П. Карадже-Искровой, М.И. Куплеваского, В.Л. Кобалевского, А.Ф. Евтихеева и др.). Третий этап (20–40 годы XX века) – этап отсутствия углубленных тематических научных исследований, максимальной концентрации исследования проблем государственной службы в аспекте предмета трудового права на фоне редких публично-правовых работ по проблемам правового статуса служащих (например, работы В. Игнатьева, В.Л. Кобалевского). Четвертый этап (40–80 годы XX века) характеризуется появлением значительного количества научных работ, которые можно рассматривать как составляющие положения теории права государственной службы, классификации государственных служащих, осложнением тематического терминологического ряда, появлением комплексных научных работ, правда, с оставлением вне научного исследования проблем правовой природы государственной службы и других видов публичной службы (например, работы С.С. Студеникина, И.И. Евтихьева, В.М. Манохина, Ц.А. Ямпольской и других), ассоциирование публичной службы с государственной службой, а служебного права – с правом государственной службы. Пятый этап (90-е годы XX века) характеризуется, наряду с дублированием положений теории права государственной службы, усилением специализации научных исследований различных видов публичной службы. В этот период формулируются положения теории государственной службы и муниципальной службы, одиночно отмечается о возможности рассмотрения вопросов о служебном праве, праве публичной службы. Формулируется вывод о том, что хотя истоки служебного права были сформированы еще в XIX веке, все же только в конце XX века можно было говорить о его реальном позиционировании.

Ключевые слова: генезис, служебное право, этапы, право государственной службы, истоки.

Pryputen D.S. PUBLIC SERVICE LAW AND ITS GENESIS IN THE XIX AND XX CENTURIES

The article analyzes the genesis of service law from the end of the nineteenth century and during the twentieth century. The author analyzes the main scientific works, prepared by lawyers in this period, the provisions of which are devoted to problematic issues of service law. The author notes that the genesis of service law is characterized by a phased approach, the lack of a prevailing doctrine of professional law, and complex monographic research. In the work conditionally distinguished several stages of the genesis of service law and it is noted that its origins were in fact largely laid in the scientific work of lawyers in the nineteenth century, although some of the single provisions can be found before. Each stage is determined by the timeframe and its specificity in its comparison with others. The first stage (the middle of the nineteenth century - the beginning of the twentieth century) is characterized by the identification of the public service with the civil service, the service law exclusively with the right of civil service (the service of the sovereign, the monarch), namely the civil service in its close connection with the internal state administration is investigated within the framework of state-legal issues. In the works of I.T. Tarasova, I.E. Andreevsky, M.M. Kokunova, V.V. Ivanovsky and others are analyzed mainly generalized provisions of the thematic content and formulated a conclusion on the fragmentary (at the level of individual issues) the attention of the scientific community of the time to the phenomenon of public service, service law. The second stage (the beginning of the twentieth century - the twenties of the twentieth century) was marked by the formation of the regulations on the official, its separation from the official, laying the foundations for the distinction between the state and municipal service, the recognition of the permanent and temporary service, the justification (albeit generalized) of the needs studying the problems of the civil service within the framework of police (administrative) law (for example, the work of A.I. Elistratov, M.P. Karadzhe-Iskrava, M.Yu. Kuplevasky, V.L. Kobalovsky, O.F. Yevtyhiev and others). The third stage (20–40 years of the twentieth century) is the phase of the absence of in-depth thematic research, the maximum concentration of research on the problems of civil service in the aspect of the subject of

labor law against the background of individual public-law works on the legal status of employees (for example, the work of V. Ignatiev, V L. Kobalevsky). The fourth stage (40-80 years of the twentieth century) is characterized by the emergence of a significant number of scientific works that can be considered as components of the theory of civil service law, the classification of civil servants, the complication of thematic terminology series, the emergence of complex scientific works, but with the abandonment of scientific research legal issues the nature of the civil service and, in general, other types of public service (for example, the work of SS Studenikin, II Yevtikhiyev, V.M Manokhin, TsA Yampolskaya and others), the association of public services The fifth stage (90s of the twentieth century) is characterized, along with the duplication of the provisions of the theory of civil service law, with the intensification of the specialization of scientific research of various types of public service. During this period, the provisions of the theory of civil service and municipal service are formulated, and it is singled out about the possibility of violating the issues of employment law and the right of public service. The conclusion is drawn that, although the origins of the service law were formed back in the nineteenth century, only at the end of the twentieth century, in fact, one can actually speak of its real positioning.

Key words: genesis, service law, stages, civil service law, origins.

УДК 342.9

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ШЛЯХОМ АДМІНІСТРУВАННЯ МЕДІАОСВІТИ

Постановка проблеми. Прийдешнє покоління легко і природно оволодіває роботою з усілякого роду гаджетами, які стали невіддільною частиною молодіжної комунікації, нерідко й складником молодіжної субкультури. Проте цей процес доволі часто відбувається безконтрольно, внаслідок чого молода людина з неусталеною психікою замість приєднання до світової скарбниці знань наражається на небезпеку. Розв'язання проблеми може і має відбуватися не лише психолого-педагогічними засобами, а й через адміністрування медіаосвіти.

Аналіз публікацій. Медіаосвіта є принципово новим напрямом освітньої діяльності, який став своєрідною відповіддю на бурхливий розвиток інформаційно-комунікативних технологій та їх стрімке проникнення у повсякденне життя людей. Концептуальні засади, методологія, методика медіаосвіти здебільшого перебувають у площині педагогіки і психології. Науковому осмисленню проблем у зазначеній сфері сприяли праці таких вчених, як Т.Ф. Алексеєнко, О.О. Анищенко, В.С. Бакіров, Г.П. Васянович, О.В. Волошенюк, О.О. Дем'яненко, В.Ф. Іванов, Н.О. Ілляк, А.І. Лучанкіна, О.П. Мокрогуз, Л.А. Найдьонова, Л.Н. Овдієнко, Г.В. Онкович, А.В. Петрунко, М.М. Слюсаревський, О.В. Федоров, Н.І. Череповської та інші. Завдяки їх науковим розвідкам стало можливим формування Концепції провадження медіаосвіти в Україні, схваленої постановою Президії Національної академії педагогічних наук [1], становлення окремої підгалузі педагогічної науки – медіапедагогіки, а в її межах і медіадидактики, розробка перших навчальних посібників в цій галузі.

У зв'язку із широкою семантикою терміну «адміністрування» його наукові засади активно досліджуються за двома напрямками: 1) в контексті безперервної та безпечної діяльності комп'ютерних мереж; 2) в контексті адміністративного права. Серед публікацій останніх років у другому напрямі особливо широко представлені такі автори, як О.Ф. Адамчук, О.В. Золотоноша, Ю.Б. Іванов, М.О. Лиськов, Б.О. Логвиненко, С.В. Пархоменко-Цироцианц, Р.М. Плющ, Н.Ю. Подольчак, Т.О. Проценко, Ю.М. Роганов, О.П. Угровецький, І.П. Яковлев та інші, проте насамперед адміністрування у цих працях представлено у зв'язку з правовими засадами економіки підприємств, діяльності фіскальної служби, органів контролю та нагляду.

Не зважаючи на значний інтерес до різних аспектів впровадження в Україні медіаосвіти, питання забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх (ІБН) шляхом адміністрування даної галузі діяльності в контексті права не знайшло належного відо-

браження в наукових розвідках, а тому потребує поглибленого дослідження й відображення результатів у публікаціях.

Отже, **метою статті** є постановка наукової проблеми забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх шляхом адміністрування медіаосвіти на підставі аналізу наявної практики та її нормативно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Медіаосвіта, про яку в Україні почали говорити відносно недавно, відома західним країнам ще з 70-80-х років минулого століття. Найбільш суттєвими нормативними підставами методології її запровадження й поширення стали наступні: Грюнвальдська декларація з медіаосвіти, прийнята на Міжнародному симпозиумі під егідою ЮНЕСКО у 1982 р. [2], резолюція ЮНЕСКО щодо розвитку критичної медіаосвіти 1999 р. [3], комюніке «Європейський підхід до медіаграмотності у світі цифрових технологій», прийняте Європейською комісією у 2008 р. [4]. У ключових документах ООН, ЮНЕСКО, Європарламенту в цій галузі медіаосвіта на сучасному рівні є складником національної та міжнародної безпеки та розглядається у нерозривному зв'язку із інформаційною політикою в контексті прав людини [5, 6].

Інчхонська декларація «Освіта 2030», прийнята ЮНЕСКО спільно з ЮНІСЕФ на Всесвітньому освітньому форумі в Кореї у травні 2015 р., репрезентуючи новий погляд на освіту, акцентує увагу на суттєвому зростанні ролі інформаційних ресурсів, зокрема інтерактивних технологій навчання, а позаяк – на можливостях запровадження медіаосвіти за умови забезпечення інформаційної безпеки тих, хто навчається [7].

Аналіз міжнародних документів останніх тридцяти років дозволив побачити динаміку у значенні ключового терміну. Так, на перших етапах, коли про широке застосування інформаційних технологій ще не йшлося, під медіаосвітою розумілося навчання неповнолітніх осмисленим підходам до сприйняття інформації, яка міститься у друкованих виданнях та на телебаченні, обачливому ставленню до перегляду відеопродукції. Основною розвивальною метою визначалося формування критичного мислення особи як головного знаряддя забезпечення її інформаційної безпеки.

Кінець 90-х років ХХ ст. – початок ХХІ ст. ознаменувався розширенням семантики поняття медіаосвіти із включенням до нього інформаційної сфери як складника процесів цифровізації, запровадження й поширеного розповсюдження комп'ютерних технологій. У такий спосіб до завдань медіаосвіти увійшло навчання безпечного для психіки особисто-

сті (особливо на етапі її становлення) користування всіма масивами інформації, доступ до яких відкриває Інтернет.

Нормативна дефініція ключового поняття у вітчизняній науці представлена в «Концепції впровадження медіаосвіти в Україні», в якій медіаосвіта трактується як «частина освітнього процесу, спрямована на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютерно-опосередковане спілкування, інтернет, мобільна телефонія) медіа з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій» [1]. Конкретизація значення терміну є дуже важливою, оскільки до прийняття Концепції, за спостереженнями В.Ф. Іванова, домінувало розуміння, згідно з яким медіаосвіта у багатьох людей асоціювалася лише з вміннями користуватися комп'ютерною технікою та застосовувати під час занять відповідну апаратуру [8, с. 42]. Запропоноване Академією педагогічних наук визначення абсолютно чітко корелюється із поняттями медіаосвіти та інформаційної безпеки неповнолітніх, демонструючи, що для її забезпечення важливим є вироблення медіаімунітету. Під останнім розуміється здатність «протистояти агресивному медіасередовищу і деструктивним медіа-інформаційним впливам» [1].

Науковими підставами для встановлення тісних предметно-логічних зв'язків між медіаосвітою та забезпеченням ІБН є те, що серед багатьох функцій даного виду освіти виокремлюється й досліджується захисна. Широкий синонімічний ряд для номінації вказаної функції (ін'єкційна, протекціоністська, щеплення) є свідченням широкого діапазону авторських підходів до проблеми [8, с. 44].

Залишаючи поза увагою педагогічні аспекти проблеми, які не є предметом дослідження, зазначимо, що з позицій адміністративного права потребують з'ясування такі питання:

– Ким і яким чином здійснюється управління науковими дослідженнями в галузі медіаосвіти, зокрема щодо кореспондування даного виду освіти із інформаційною безпекою неповнолітніх?

– Хто виступає суб'єктами організації медіаосвіти в державі та забезпечує медіаінформаційну безпеку особистості?

– Яким чином між суб'єктами адміністрування розподіляються функції з організації медіаосвіти?

– Яким чином здійснюється концептуалізація та стандартизація медіаосвіти щодо формування у неповнолітніх медіаімунітету?

– Чи здійснюється в Україні підготовка медіапедагогів і координаторів з медіаосвіти? Чим вона регламентується?

– Яке місце в системі підготовки педагогічних та науково-педагогічних кадрів займають питання щодо інформаційної безпеки неповнолітніх?

– Яким чином і на підставі чого адміністрація закладів середньої освіти забезпечує інформаційну безпеку неповнолітніх під час освітнього процесу?

– На кого покладаються обов'язки поширення серед неповнолітніх медіаосвіти у позанавчальний час?

– Чи потрапляє під адміністрування неформальна медіаосвіта неповнолітніх?

– Чи залучені до впровадження медіаосвіти серед неповнолітніх представники мас-медіа? На яких засадах?

– Яким чином координується взаємодія закладів середньої освіти із державними установами, неурядовими організаціями, засобами масової інформації з метою забезпечення ІБН?

– Яким чином здійснюється моніторинг якості медіаосвіти неповнолітніх, за якими критеріями?

– У який спосіб і наскільки мобільно центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки відстежує забезпечення ІБН шляхом адміністрування медіаосвіти?

– Яким чином у реалізацію медіаосвіти в Україні в контексті ІБН імплементуються міжнародні стандарти?

Окреслене нами коло питань вже само по собі є окремим аспектом наукового дослідження. Їх кількість і діапазон свідчать про масштабність проблеми в контексті адміністративного права. Визначаючи суб'єктів реалізації даного виду діяльності, було б невірним акцентувати увагу лише на специфіці Міністерства освіти і науки, адже тут є чимало ключових моментів, які потребують взаємодії багатьох центральних органів виконавчої влади, зокрема Міністерства інформаційної політики, Міністерства закордонних справ, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства культури, Міністерства молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства фінансів, Міністерства юстиції України.

З іншого боку, сформульовані у вигляді питань наукові аспекти проблеми повною мірою кореспондуються із концепцією адміністрування медіаосвіти, представленою в документах науково-практичного семінару в Севільї у 2002 р., організованого ЮНЕ-СКО. Згідно з ними, передбачається, що організація медіаосвіти має здійснюватися за п'ятьма напрямками, зокрема: 1) дослідження; 2) навчання (тренінги); 3) співпраця між школами, ЗМІ, неурядовим сектором, державними установами; 4) консолідація та просування громадського сектору та його співпраця із засобами масової інформації [9, с. 7].

Беручи за основу наведену класифікацію, насамперед визначаємо, чим і як регламентується проведення наукових досліджень в галузі медіаосвіти, зокрема в контексті забезпечення ІБН.

З позицій права, дана тематика повністю відповідає «Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук на 2016–2020 рр.», в якій п. 8 підрозділу «Правове забезпечення інформаційної сфери України» охоплює актуальні проблеми забезпечення інформаційної безпеки України як однієї з основних функцій держави; правові засади протидії негативним інформаційним впливам та впливам інформаційних технологій на шкоду людині, суспільству та державі [10]. Суміжні наукові дослідження

в галузі педагогіки і психології проводяться під егідою Національної академії педагогічних наук у підпорядкованих їй Інституті соціальної та політичної психології (ІСПП НАПН України) та Інституті вищої освіти. З позицій соціальної комунікації, проблеми медіаосвіти, в тому числі з вкрапленням окремих розвідок щодо ІБН, розробляються Львівським інститутом екології масової інформації.

Особливо слід відзначити діяльність лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти ІСПП НАПН України, яка згідно з наказом МОН України від 18.08.2017 р. № 1199, у руслі всеукраїнського експерименту «Стандартизація наскрізної соціально-психологічної моделі масового впровадження медіаосвіти у вітчизняну педагогічну практику» на період 2017–2022 років започаткувала on-line тестування «Медіаграмотність та інформаційна безпека» [11]. До його проведення залучаються педагоги та учні старших класів закладів середньої освіти. Коло питань, підготовлених науковцями, охоплює не тільки медіапрактики (наявність в учнів певних пристроїв, витрати часу на перебування у віртуальному просторі), а й досвід нараження на Інтернет-небезпеки, прогнозування медіа травм від новин, фільмів, ігор, медіаспілкування, стани переддепресії тощо. Отримані результати становитимуть інтерес не тільки для педагогів і психологів, а й для правників, які займаються проблемами забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх.

Отже, можна констатувати, що дана проблематика досліджень є актуальною і не залишається поза увагою наукових установ. Водночас сторонньому досліднику вкрай важко встановити, яким чином Міністерство освіти і науки України скеровує такі дослідження, у який спосіб здійснює моніторинг за їх ходом та подальше своєчасне коригування діяльності закладів середньої освіти з урахуванням наукових результатів, оскільки цей напрям діяльності центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки не достатньо мірою висвітлюється у доступних джерелах.

З метою встановлення адміністративно-правового механізму організації та реалізації медіаосвіти був здійснений контент-аналіз Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 [12] і матеріалів, розміщених на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України [13]. Результати аналізу виявилися приголомшувачими, адже у новітньому, доволі прогресивному зазначеному Законі ключове поняття не застосовується жодного разу. На офіційному сайті Міністерства за пошуковими системами відображаються не накази МОН, а повідомлення від 29 січня 2016 р. про запрошення до проведення четвертої міжнародної науково-методичної конференції з медіаосвіти та медіаграмотності. До того ж у запропонованому переліку питань для обговорення є аспекти педагогічних інновацій, новий функціонал бібліотек, проте жодного слова про забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх. Водночас про втрату актуальності відображених на сайті МОН відомостей свідчить той факт, що 20–21 квітня 2018 р.

відбулася вже шоста міжнародна науково-методична конференція, а збірка її матеріалів опублікована на сайті Академії Української преси [14].

Поза сумнівом, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки реально здійснює адміністрування медіаосвіти, не залишає поза увагою питання забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх, проте через недбалість працівників, які відповідають за відображення відповідних матеріалів на офіційному сайті міністерства і у ЗМІ та систематичне оновлення цих матеріалів, отримати офіційні відомості про діяльність у зазначеному напрямі не представляється можливим.

Показовим є факт уповільненості МОН України в прийнятті управлінських рішень щодо впровадження й стандартизації медіаосвіти. Так, у 2013 р. міжнародний благодійний фонд «Академія української преси» (АУП) визнав переможцем конкурсу навчальну програму «Основи медіаграмотності для 8 (9) класу» за авторством О.В. Волошенюк, П.О. Коваленка, О.П. Мокрогуза. МОН України лише у вересні 2017 р. звернулося до АУП про надання примірників програми з метою проведення експертизи і лише у листопаді 2017 р. схвалило вказану програму до видання з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» [15].

Спостерігається й деяке порушення логіки стандартизації медіаосвіти. Зазвичай апробуються й затверджуються навчальні програми, а вже потім готуються підручники. У цьому разі вийшло дещо інакше. Так, у 2012 році виходить підручник з медіаосвіти та медіаграмотності для учнів [9], у 2014 видається перекладом з англійської підручник з медіаграмотності для вчителів [16], і лише через три роки МОН України схвалює відповідну навчальну програму.

До того ж методологія навчання медіаосвіти у більшості закладів загальної середньої освіти на сучасному етапі не передбачає виокремлення самостійної навчальної дисципліни, як це робиться у більшості країн Європи, у Канаді та США, а застосовує лише вкраплення фрагментарних проєкцій на заняттях з інформатики, літератури, історії, географії тощо. Запровадженню окремого курсу медіаграмотності у старших класах шкіл, за даними дослідження українського медійного проєкту (У-медіа), на думку 59% вчителів, перешкоджає брак навчальних годин, за баченням 17% опитуваних – недостатня кількість професійно-підготовлених вчителів [17, с. 7].

Доволі симптоматичним є той факт, що дослідження стану медіаосвіти з визначенням форм її провадження, функцій і діяльності координаторів на рівні обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, проведенням глибоких інтерв'ю з адміністрацією шкіл, фокус-групових дискусій з учнями різних класів, які вивчають курс медіаосвіти, здійснюється недержавними організаціями як громадська ініціатива.

Знову ж таки ідея щодо запровадження нової спеціальності «медіапедагог» озвучується не самім центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, а директорами підпорядкованих їм шкіл [18].

Слід зазначити, що в питаннях реалізації медіаосвіти МОН України як в контексті формальної, так і неформальної (інформальної) освіти в багатьох випадках намагається уникати класичного адміністрування, обираючи для себе лише підтримку певних недержавних (як правило, міжнародних) проєктів. Свідченням цьому є реалізація в Україні таких проєктів, як «Онляндія – безпечна веб-країна» [19]; «Безпека дітей в мобільному інтернеті» [20]; «Вивчай і розрізняй», організований Радою міжнародних досліджень та обмінів (IREX) спільно з Академією української преси, фінансований посольствами США та Великобританії [21]; запуск он-лайн ресурсу «Медіадрайвер» на порталі «Детектор-медіа» [22] та інші. Подібна практика взаємодії центрального органу виконавчої влади у сфері освіти та науки із недержавними установами, громадськими організаціями, міжнародними фондами не протирічить наявним міжнародним нормам. Так, за спостереженнями фахівців, у країнах ЄС протягом останніх п'яти років майже третина проєктів з медіаграмотності здійснювалася громадськими організаціями [23]. Проте на тій же конференції відзначалося, що на тлі зростання активності громадянського сектору Міністерство освіти і науки, Міністерство інформаційної політики, Міністерство молоді та спорту, Національна Рада з телебачення та радіомовлення «яскраво ілюструють брак комунікації й чіткого розуміння, які конкретно дії і з якими аудиторіями чи ресурсами здійснюють колеги» [23].

Проте було б невірним стверджувати, що не існує позитивних прикладів взаємодії МОН з іншими міністерствами та громадськими організаціями у пи-

таннях забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх. Так, у 2016 р. Інститут модернізації змісту освіти МОН України спільно з Національною поліцією, представниками організацій «Ла-Страда Україна», «Vision Zero», центру «Волонтер» підготував методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів за програмою «Школа і поліція», в яких з-поміж інших виокремлена тема «Безпечний інтернет для користувачів підліткового віку» [24]. Проте подібні приклади можна вважати поодинокими, оскільки адміністрування медіаосвіти з метою забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх ще не набуло системного характеру.

Висновки. У ході проведеного дослідження було встановлено, що Україна не стоїть осторонь світових процесів на вісі медіаосвіта – медіаграмотність – медіакультура. Особливе місце у них займають питання щодо формування у неповнолітніх медіаімунітету до сприйняття інформації, яка може бути шкідливою для молодшої людини. Проте сьогодні у наукових працях сталася певна диспропорція, оскільки здебільшого цими проблемами переймається педагогіка, а ось організаційно-правові аспекти проблеми, які, як з'ясувалося, мають доволі широкий діапазон, залишаються недостатньо обґрунтовані теоретично, що врешті-решт призводить до порушення принципів системності та всебічності діяльності у цьому напрямі. Його недооцінка як з позицій теорії адміністративного права, так і з позицій практичної діяльності центральних органів виконавчої влади може стати фактором загрози гуманітарній безпеці держави, що для країни є не припустимим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція), схвалена постановою Президії Національної академії педагогічних наук України від 21 квітня 2016 р. URL: http://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/.
2. Grunwald Declaration on media education. URL: http://www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/MEDIA_E.PDF.
3. UNESCO. Recommendations Addressed to the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization in Education for the Media and the Digital Age. Vienna: UNESCO, 1999. С. 273–274.
4. European Parliament resolution of 16 December 2008 on media literacy in a digital world (2008/2129(INI)) URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6- TA-2008-0598+0+DOC+XML+V0//EN>.
5. Singh, Jagtar, Kerr, Paulette; Hamburger, Ester. Media and Information literacy: reinforcing human rights, countering radicalization and extremism. Paris, UNESCO, 2016. 314 p.
6. Media coverage for the GMR 2015: Education 2000-2015: achievements and challenges. EFA Global Monitoring Report: press review, 2015. – Paris, UNESCO, 2015. 139 с.
7. Incheon Declaration «Education 2030». URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813m.pdf>.
8. Іванов В.Ф. Медіаосвіта та медіаграмотність: визначення термінів. В.Ф. Іванов, О.Я. Шкоба. Інформаційне суспільство. 2012. № 16. С. 41–52
9. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник. Ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк; За науковою редакцією В.В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
10. Стратегія розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки. URL: <http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/strategiya.pdf>.
11. Тестування «Медіаграмотність та інформаційна безпека». URL: <http://mediaosvita.org.ua/2018/05/01/mediagramotnist-ta-informatsijna-bezpeka/>
12. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/214519/page?text=%EC%E5%E4%B3%E0>
13. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.
14. Збірник статей Шостої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи». URL: <http://medialiteracy.org.ua/index.php/19-publikatsii/639-zbirnyk-statei-shostoї-mizhnarodnoї-naukovo-metodychnoї-konferentsii-praktychna-mediahramotnist-mizhnarodnyi-dosvid-ta-ukrainski-perspektivy.html>.
15. Навчальна програма «Основи медіаграмотності для 8 (9) класу» схвалена до видання з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України». URL: <http://medialiteracy.org.ua/index.php/26-prohramy-urokiv>

dliia-vchyteliv-serednikh-klasiv/622-navchalna-prohrama-osnovy-mediahramotnosti-dlia-8-9-klasu-skhvalena-do-vydannia-z-hryfom-rekomendovano-ministerstvom-osvity-i-nauky-ukrainy.html.

16. Шейбе С., Рогоу Ф. Медіаграмотність: Підручник для вчителя; Перекл. з англ. С. Дьома; за заг. ред. В.Ф. Іванова, О.В. Волошенюк. К.: Центр вільної преси, 2014. 319 с.

17. Впровадження медіа-освіти та медіа-грамотності в загальноосвітніх школах України: Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження 2014–2016 рр. на замовлення Українського медійного проекту («У-Медіа») Інтерньюз Нетворк. К., 2016. 42 с.

18. Нам потрібно у вишах вводити спеціальність медіапедагог, – директор школи ім. Багряного. URL: <https://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/nam-potribno-u-vyshah-vvodyty-specialnist-mediapedagog-dyrektor-shkoly-im-bagryanogo>.

19. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Лист №14/18-1886 від 14.06.2011 р. «Про інформаційно-просвітницьку роботу з питань безпеки в Інтернет».

20. Звернення МОНСМ щодо безпеки дітей в мобільному інтернеті. URL: <https://sites.google.com/site/openeuroland/bezpeka-v-interneti/zvernenna-monsm>.

21. Що готує вчителям та учням проект з медіаграмотності, який запускають у 50 школах України. URL: http://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/scho_gotue_vchitylam_ta_uchnyam_proekt_z_mediagramotnosti_yakiy_zapustyat_u_50_shkolakh_ukraini/.

22. Медіадрайвер: твій навігатор у світі медіа URL: <http://mediadriver.online/>.

23. Як розвивається медіаграмотність в Україні: вісім висновків зі щорічної конференції. URL: http://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/yak_rozvivaetsya_mediagramotnist_v_ukraini_visim_visnovkiv_zi_schorichnoi_konferentsii/.

24. Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів за програмою «Школа і поліція». Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист Державної наукової установи «Інституту модернізації змісту освіти» № 2.1/12-Г-159 від 18.04.2016). К., 2016. 195 с.

Топчій О.В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ШЛЯХОМ АДМІНІСТРУВАННЯ МЕДІАОСВІТИ

Беручи за основу тезу, що формування медіакультури у процесі медіаосвіти забезпечує спроможність неповнолітнього протистояти негативному впливу шкідливої інформації, автор з позицій адміністративного права досліджує, яким чином центральні органи виконавчої влади виконують покладені на них функції у зазначеному напрямі. Особлива увага приділяється координації діяльності та взаємодії із громадськими організаціями.

Ключові слова: неповнолітні, інформаційна безпека, медіаосвіта, медіакультура, медіаграмотність, медіаімунітет

Топчий О.В. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПУТЕМ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ МЕДИАОБРАЗОВАНИЯ

Принимая во внимание тезис, что формирование медиакультуры в процессе медиаобразования обеспечивает возможность несовершеннолетнему противостоять негативному влиянию вредной информации, автор с позиций административного права исследует, каким образом центральные органы исполнительной власти выполняют возложенные на них обязанности в указанном направлении. Особое внимание уделяется координации их деятельности и взаимодействию с общественными организациями.

Ключевые слова: несовершеннолетние, информационная безопасность, медиаобразование, медиакультура, медиаграмотность, медиаиммунитет.

Topchiy O.V. ENSURING INFORMATION SAFETY OF MINORS BY ADMINISTRATION OF MEDIA EDUCATION

The author of the article is based on the provision on the relationship between media education and ensuring the information security of minors. In Ukrainian science, this problem is actively explored from the standpoint of pedagogy, but not sufficiently studied in administrative law. The focus of the researcher is the legal aspects of the problem. The author of the article defines a wide range of issues that should be studied. Of particular interest is the problem of organizing scientific research in this direction, administering the educational process in the context of formal, non-formal, informational education, interaction of central executive authorities with public organizations, the implementation of international legislation in the laws of Ukraine. On specific examples, the author of the article demonstrates that the Ministry of Education and Science of Ukraine conducts certain work in this direction. At the same time, this work did not take on the scale of the system. The analysis revealed that there are a number of unresolved issues, namely: the standardization of media education, the coordination of scientific research in the field of media culture, the coverage of students on a national scale, preparation of media educators, timely coverage of activities on the Ministry's website. The author believes that only coordination of efforts of all state and non-state institutions will solve the problem of ensuring information security of minors in the context of media education.

Key words: minors, information safety, media education, media culture, media literacy, media immunity.

Шимон О.М.,
аспірант кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету

УДК 342: 340.134 (477)

ОБМЕЖЕННЯ ДЛЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ВИКОНАННЯМ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ, МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Одним із специфічних обмежень, що направлені на запобігання правопорушенням, пов'язаним із корупцією, є обмеження, що поширюються на державних службовців не лише під час перебування їх на державній службі, а й тоді, коли вони вже припинили свою діяльність. Так, відповідно до статті 26 Закону України від 14.10.2014 року «Про запобігання корупції» [1], особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, забороняється:

1) протягом року з дня припинення відповідної діяльності укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами – підприємцями, якщо особи, що звільнилися або іншим чином припинили діяльність, протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб – підприємців;

2) розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, встановлених законом;

3) протягом року з дня припинення відповідної діяльності представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності.

Ці обмеження поширюються на тих, хто займав посаду:

– Президента України, Голови Верховної Ради України, його Першого заступника та заступника, Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра України, віце-прем'єр-міністрів України, міністрів, інших керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступників, Голови Служби безпеки України, Генерального прокурора, Голови Національного банку України, Голови та інших членів Рахункової палати, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

– народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів;

– державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування;

– військових посадових осіб Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів, курсантів вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, курсантів факультетів, кафедр та відділень військової підготовки;

– суддів, суддів Конституційного Суду України, Голови, заступника Голови, членів, інспекторів Вищої ради правосуддя, посадових осіб секретаріату Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, членів, інспекторів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, посадових осіб секретаріату цієї Комісії, посадових осіб Державної судової адміністрації України, присяжних (під час виконання ними обов'язків у суді);

– осіб рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, податкової міліції, осіб начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України;

– посадових та службових осіб органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики та державної політики у сфері державної митної справи;

– членів Національного агентства з питань запобігання корупції;

– членів Центральної виборчої комісії;

– поліцейських;

– посадових та службових осіб інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим;

– членів державних колегіальних органів.

Таким чином, мова йде про тих осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які втратили цей статус. Формою втрати такого статусу визначено звільнення або припинення діяльності іншим чином. Це обмеження має певні правила визначення часових меж. Воно поширюється на вказану категорію осіб з наступного дня після припинення діяльності, пов'язаної з виконан-

ням функцій держави або місцевого самоврядування, і діє протягом року (щодо укладання трудових договорів (контрактів), вчинення правочинів у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами – підприємцями; представництва інтересів визначених осіб) або постійно (щодо розголошення або використання в інший спосіб у своїх інтересах інформації).

Аналізуючи зміст такого обмеження, слід звернутися до тих положень, які воно охоплює. По-перше, це укладання трудових договорів (контрактів) та вчинення правочинів у сфері підприємницької діяльності. Так, особливості укладання трудових договорів (контрактів) передбачено Кодексом законів про працю України [2]. Трудовим договором є угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін (ч. 1 ст. 21 Кодексу законів про працю України). Особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін. Сфера застосування контракту визначається законами України (ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України). Враховуючи, що обмеження поширюється і на вчинення правочинів у сфері підприємницької діяльності, слід зазначити, що правочин – це дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 Цивільного кодексу України [3]). Проте антикорупційним законодавством заборонено укладання не будь-яких правочинів, а лише тих, що стосуються підприємницької діяльності (як вже зазначалося, самостійної, ініціативної, систематичної, на власний ризик господарської діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку). Прикладом таких правочинів можуть бути договори купівлі-продажу, поставки, контракти, міни, лізингу тощо. Важливе значення має і суб'єктний склад таких трудових договорів (контрактів), правочинів у сфері підприємницької діяльності, адже законодавством заборонено укладати їх саме з юридичними особами приватного права або фізичними особами – підприємцями, якщо стосовно них здійснювалися повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень особами, що звільнилися або іншим чином припинили діяльність протягом року до дня такого припинення.

Другим аспектом прояву обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, є заборона розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, встановлених законом. Інформацією, відповідно до Закону України від 02.10.1992 року «Про інформацію» [4], є будь-які відомості та / або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. За порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Щодо способів застосування такої інформації (розголошення або використання), слід звернутися до позиції авторів Науково-практичного коментаря до Закону України «Про запобігання корупції», які зазначають, що «розголошення інформації» означає, що особа, якій інформація стала відома у зв'язку зі службовою діяльністю, протиправно передає її стороннім особам, ознайомлює з нею таких осіб або своєю поведінкою створює умови, які надають можливість стороннім особам ознайомитися з відповідними відомостями. «Використання інформації» – це її застосування самою особою, якій ця інформація стала відома, у господарській чи іншій діяльності для отримання вигоди, переваги, іншої користі, у тому числі шляхом розповсюдження, збуту, а також інші дії, які особа вчиняє за допомогою відповідної інформації або користуючись фактом наявності в неї такої інформації. Слова «у своїх інтересах» розуміються так, що відповідній особі заборонено використовувати інформацію як з корисливих мотивів, так і в інших особистих інтересах та інтересах третіх осіб [5, с. 222]. Враховуючи, що заборона розголошення інформації має застереження (крім випадків, встановлених законом), можна навести приклад такого винятку. Так, ч. 3 ст. 30 Закону України від 02.10.1992 року «Про інформацію» передбачено, що суб'єкти інформаційних відносин звільняються від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо суд встановить, що ця інформація є суспільно необхідною. До такої належить інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо.

І третій аспект прояву обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, пов'язаний із представництвом інтересів будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому особа працювала на

момент припинення діяльності. Представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє (ст. 237 Цивільного кодексу України). Тобто, особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка звільнилася або іншим чином припинила діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, заборонено бути представником перед тими особами, де особа працювала на момент припинення діяльності.

Щодо відповідальності за порушення вставленого обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, слід зазначити, що Національне агентство з питань запобігання корупції має звернутись до суду для припинення трудового договору (контракту), визнання правочину недійсним. Тобто, за наслідками виявлення порушення трудовий договір (контракт) має бути припинений, а правочини у сфері підприємницької діяльності можуть бути визнані недійсними. Розглядаючи питання відповідальності за розголошення або використання в інший спосіб інформації, увагу привертає стаття 172-8 Кодексу України про адміністративні правопорушення [6], що має назву «Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень», однак стосується вона саме «діючих» осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а не «колишніх», тому саме в цьому випадку застосовуватись не може.

Таким чином, обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, – це одне зі специ-

фічних обмежень, передбачених антикорупційним законодавством, що спрямоване на запобігання правопорушенням, пов'язаним із корупцією. Це обмеження поширюється на державних службовців не лише під час перебування їх на державній службі, а й тоді, коли вони звільнилися або іншим чином припинили свою діяльність. Полягає воно у забороні укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з підконтрольними під час державної служби юридичними особами приватного права або фізичними особами – підприємцями; розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень; представляти інтереси будь-якої особи у справах, в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якій державний службовець працював на момент припинення зазначеної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. №1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 3186.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. С. 356.
4. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 року. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650
5. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. К.: Ваіте, 2018. 472 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. (зі змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.

Шимон О.М. ОБМЕЖЕННЯ ДЛЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ВИКОНАННЯМ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ, МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті проаналізовано особливості і сутність встановленого законодавством обмеження для державних службовців після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування. З'ясовано коло осіб, на яких поширюється обмеження; сутність всіх трьох елементів такого обмеження (укладати договори, розголошувати інформацію, представляти інтереси).

Ключові слова: обмеження, державний службовець, припинення діяльності, інформація, представництво.

Шимон А.Н. ОГРАНИЧЕНИЯ ДЛЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ ПОСЛЕ ПРЕКРАЩЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, СВЯЗАННОЙ С ВЫПОЛНЕНИЕМ ФУНКЦИЙ ГОСУДАРСТВА, МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

В статье проанализированы особенности и сущность установленного законодательством ограничения для государственных служащих после прекращения деятельности, связанной с выполнением функций государства, местного самоуправления. Выяснен круг лиц, на которых распространяется ограничение, сущность всех трех элементов такого ограничения (заключать договора, разглашать информацию, представлять интересы).

Ключевые слова: ограничения, государственный служащий, прекращение деятельности, информация, представительство.

Shimon A.N. RESTRICTIONS FOR STATE EMPLOYEES AFTER THE TERMINATION OF ACTIVITIES RELATED TO THE IMPLEMENTATION OF STATE FUNCTIONS, LOCAL GOVERNMENT

The article analyzes the peculiarities and essence of the limitation established by the legislation for civil servants after the termination of activity connected with the fulfillment of the functions of the state and local self-government. This restriction is one of the specific limitations provided by anti-corruption legislation aimed at preventing corruption-related offenses. It applies to civil servants not only during their civil service, but also when they are released or otherwise ceased their activities. It is in the prohibition: 1) to conclude labor contracts (contracts) or to enter into transactions in the sphere of entrepreneurial activity with civil law entities controlled by private law or private entrepreneurs; 2) to disclose or otherwise use in their interests information which has become known to them in connection with the performance of official authority; 3) represent the interests of any person in cases in which the other party is a body, enterprise, institution, organization, or a civil servant at the time of the termination of the specified activity

The article clarifies the circle of persons to whom this restriction applies, as well as the essence of all three elements of such restriction (to conclude contracts, to disclose information, to represent interests).

Key words: restriction, civil servant, termination of activity, information, representation.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Гумін О.М.,

доктор юридичних наук,
професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Коваль М. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.14

ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Постановка проблеми. Одним із загальноприйнятих традиційних видів класифікації доказів у кримінальному судочинстві є їх поділ на прямі та непрямі (побічні). Необхідність такої класифікації сумнівів не викликає. Непрямі докази також можуть бути класифіковані за специфічними для них ознаками. Така класифікація надає широкі можливості для всебічного аналізу непрямих доказів, визначення їхньої ролі та значення, вибору оптимальних тактичних прийомів та методики їх збирання і перевірки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тільки за останні 10 років проблеми непрямих доказів у кримінальному процесі було розглянуто такими вченими: В.М. Тертишник, В.Г. Гончаренко, М.С. Строгович, А.І. Трусов, А.А. Хмиров, У. Уільз.

Мета статті – дослідити термін «докази» та провести їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає А.А. Хмиров, зміст класифікації доказів не в тому, щоб виділити серед них «кращі» та «гірші», а в тому, що вона дає змогу всебічно дослідити особливості формування, способи збирання та методи використання кожної групи доказів [13].

Протягом тривалого часу дослідники теорії доказів і доказування у кримінальному процесі звертали увагу на проблему класифікації непрямих доказів. Досить часто під час класифікації доказів загалом та непрямих доказів зокрема трапляється термін «уліка». Оскільки багато вчених-процесуалістів вживали його у значенні непрямих доказів, а отже, і зараховували до цієї класифікаційної групи, то вбачається потреба в з'ясуванні змісту цього терміна.

Проаналізувавши наявні в літературі погляди з цього приводу, простежуємо чотири різноманітні підходи до розуміння цього терміна:

Під терміном «уліка» розуміють усі без винятку непрямі докази. В такому значенні цей термін вживав В.М. Тертишник [1]. У такому ж значенні він траплявся і в старій дореволюційній процесуальній літературі [3].

Термін «уліка» вживають для позначення тих непрямих доказів, які мають обвинувальний характер, тобто він застосовувався у значенні непрямих доказів, зокрема В.Г. Гончаренко [2].

Під терміном «уліка» розуміють усі обвинувальні докази, незважаючи на те, прямі вони чи ні. В такому розумінні вживали цю конструкцію М.С. Строгович [10] та А.І. Трусов [11].

Під терміном «уліка» трактують проміжний факт, який встановлює наявність події злочину чи винність обвинуваченого. Її прихильником був А.А. Хмиров [13].

Незважаючи на різноманітні підходи до розуміння терміну, очевидно, що його змістовне навантаження має відношення до аналізу задекларованої проблеми класифікації непрямих доказів. А тому звернемо увагу на класифікації більшості авторів, які використовували зазначений термін.

Перші спроби класифікувати непрямі докази належать У. Уільзу [12]. Сам автор, вказуючи на умовність такого поділу, поділяв їх на моральні ознаки та зовнішні факти. При цьому як перші, так і другі він поділяв на ознаки винуватості та невинуватості. Моральні непрямі докази з погляду автора стосуються не безпосередньо вчинення злочину, а виникнення наміру його вчинити. Він зазначає, що одних цих доказів недостатньо для обґрунтування винуватості підозрюваного. До внутрішніх непрямих доказів У. Уільз відносить мотиви вчинення злочину, вчинки та заяви, що викривають злочинний намір чи визнання вини, приготування та очікування зручного випадку для вчинення злочину, нещодавнє володіння плодами злочину, підозрілий вигляд, неправдиві показання, приховування, знищення, підробку доказів, посилення на видумані докази, непряме визнання вини. До зовнішніх фактів належать визначення кількості та встановлення тотожності осіб, речей та «почерків» вчинення злочинів. При цьому він зазначає, що непрямі докази настільки різноманітні, що немає жодної можливості підвести їх під будь-які загальні формули та види.

Спробу класифікувати непрямі докази зробив також А.О. Ляш [5]. Цей автор поділяв непрямі до-

кази на обвинувальні та виправдовувальні, загальні та окремі, розрізняв їх залежно від форм зв'язку з предметом доказування чи за часом виникнення. Так, стосовно найближчих фактів він виокремлював непрямі докази на докази одного об'єктивного складу злочину, одного суб'єктивного складу, разом їх взяті, та обставини, які не входять до складу злочину, але утворюють його докази. Найважливішим А.О. Ляш вважав поділ непрямих доказів за характером зв'язків на п'ять видів, а саме коли ці докази є: причиною розслідуваного злочину, його наслідком, умовою, а також коли вони обумовлені його вчиненням [5]. Звичайно, така класифікація була важливою, оскільки давала змогу глибше досліджувати непрямі докази, виявляла деякі їхні особливості, проте не була позбавлена й недоліків, оскільки не завжди зрозумілим був критерій поділу, а також доцільність виділення певних об'єктів. Деякі вчені пропонували розрізняти непрямі докази залежно від того, чи встановлюють вони наявність події злочину або винність певної особи в його вчиненні [4]. Також були спроби класифікувати непрямі докази залежно від роду злочину, який вчинено, на: загальні, що належать до всіх типів злочинів; та спеціальні, що належать до деяких, окремих видів злочинів; на безсумнівні та ймовірні [14]. Як видно, в цьому випадку автор намагався класифікувати непрямі докази залежно від методики розслідування окремих видів злочинів.

Вагомий внесок у розвиток теорії непрямих доказів зробив А.А. Хмиров. У своїх працях він неодноразово звертав увагу на проблему класифікації непрямих доказів. Наприклад, він пропонує всі непрямі докази поділити за їх функціональним значенням на дві великі групи: предметні та допоміжні непрямі докази. Предметними є всі непрямі докази, які встановлюють проміжні факти, на основі яких згодом робляться висновки про наявність чи відсутність обставин предмета доказування. При цьому дана група непрямих доказів поділяється на менші групи, які характеризують: 1) подію злочину; 2) суб'єкта та суб'єктивну сторону злочину; 3) інші обставини злочину.

Перша група обставин встановлює факт наявності протиправного діяння, його об'єкт і об'єктивну сторону. Вона охоплює: поняття конкретного виду злочину; об'єкт злочину і предмет посягання; час, місце і спосіб вчинення злочину; безпосередні наслідки вчинення злочину (наявність, характер та розмір шкоди, спричиненої злочином); похідні наслідки вчинення злочину; відомості про особу потерпілого; спеціальну протиправність діяння; зовнішні обставини необхідної оборони та крайньої необхідності; заподіяння шкоди в разі затримання особи, яка вчинила злочин; фізичний чи психічний примус до вчинення злочину; виконання наказу чи розпорядження; наявність обґрунтованого ризику; обставини, які характеризують стадію вчинення злочину.

До другої групи автор зачислив обставини, які встановлюють: особу, котра вчинила злочин; досягнення цією особою віку, з якого вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності; осудність; наявність та форму вини; мотиви та цілі вчинення

злочину; обставини співучасті; ознаки спеціального суб'єкта злочину.

Третю групу сформували: обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання; обставини, які сприяли вчиненню злочину.

Допоміжні непрямі докази А. Хмиров поділив на дві групи: орієнтуючі та контрольні [13]. Звичайно, ця класифікація заслуговує на увагу. Більше того, побудована на зв'язках непрямих доказів із предметом доказування, вона виявляє своє практичне значення, яке полягає в тому, що дана класифікація дає змогу побудувати систему доказів у справі, а це має дуже велике значення під час доказування за допомогою непрямих доказів.

Деякі вчені взагалі виступали проти класифікації непрямих доказів. Так, зокрема В.Г. Гончаренко, заперечуючи можливість такої класифікації, зазначав: «Якщо і може йти мова про поділ непрямих доказів на групи, то лише в такому випадку, який визначається самою природою непрямих доказів як фактів, які допускають припущення про їх причинний зв'язок із розслідуваним злочином, а також поділ всіх фактів, які виступають непрямими доказами у справі на ті, які могли обумовити вчинення даного злочину, і ті, які могли виявитися наслідком вчинення цього злочину обвинуваченим» [2]. Вчений зазначав, що така класифікація не створена зі змісту непрямих доказів, суперечить їхній природі та функціям у кримінальній справі.

Навряд чи можна погодитися з такою позицією. Зазначимо, що класифікація непрямих доказів є важливою і необхідною умовою їхнього дослідження, сприяє найповнішому та всебічному аналізу їх місця та ролі під час доказування в кримінальному провадженні. Можливо, автор мав на увазі те, що зазначена класифікація є утопією, зважаючи на невичерпність непрямих доказів, а також їхній умовний характер. Звичайно, ці ознаки властиві непрямим доказам, проте це не унеможливило необхідності класифікації їх на групи з метою найглибшого їх дослідження. Безумовно, ніхто і ніколи не дасть вичерпного переліку непрямих доказів, проте, згрупувавши їх за певними критеріями (ознаками), вивчивши особливості кожної з груп, можна встановлювати все нові й нові правила їх використання у кримінальному судочинстві [8].

Для того, щоб класифікувати непрямі докази, потрібно з метою найглибшого розуміння їхньої суті та змісту з'ясувати, яким правилам ця класифікація має відповідати. За загальними правилами формальної логіки вона відповідає таким вимогам: бути вичерпною і виключною. Вичерпна класифікація охоплює всі об'єкти цієї сукупності. Виключність її полягає в тому, що кожний об'єкт має входити лише в одну ланку класифікаційної системи, тобто належати до одного виду, підвиду, групи. Третью вимогою класифікації є особлива її строгість до операцій поділу об'єктів, яка досягається дотриманням логічних правил, що стосуються цієї операції [7]. Наука кримінального процесу виробила багато критеріїв класифікації доказів. Деякі з них сприймає більшість вчених,

інші – підтримують лише деякі представники, проте, безумовно, незважаючи на всі недоліки у виборі класифікаційних ознак, усі напрацювання в цій сфері спрямовані на глибоке з'ясування суті доказів, на аналіз кожного з них з метою успішного розслідування. Деякі критерії класифікації доказів використовують і під час поділу непрямих доказів. Це, зокрема, поділ непрямих доказів на обвинувальні й виправдовувальні, особисті та речові, первинні та похідні. З приводу окремих критеріїв, зокрема поділу непрямих доказів на речові та особисті, в літературі протягом тривалого часу точились дискусії. Пов'язані вони були з тим, чи можуть бути речові докази як прямі, чи вони існують лише як непрямі докази, а також ставилась під сумнів сама можливість протиставлення особистих та речових доказів. Так, Р.Д. Рахунов свого часу вважав, що речові докази є винятково непрямими доказами [9]. А.Я. Вишинський з цього приводу писав: «Речові докази – це предмети, які можуть <...> слугувати «уліками» вчиненого злочину, «уліками», які викривають особу, яка вчинила злочин, чи слугують для її виправдання, для встановлення, наприклад, її алібі. Тому речові докази в таких випадках називаються також непрямими доказами чи непрямими «уліками», речовими «уліками» [1]. Звичайно, більшість речових доказів виступають як непрямі, проте це не унеможливило використання їх як прямих доказів у кримінальній справі. Так, зокрема, прямим речовим доказом може слугувати відеозапис, зроблений камерою спостереження супермаркету під час викрадення майна особою, яка не вчиняє жодних дій для приховування цього факту. Цей погляд обстоюють також деякі вчені-процесуалісти [6].

Отож, використовуючи напрацювання вчених-процесуалістів та беручи до уваги вказані вище вимоги, можна дати таку класифікацію непрямих доказів:

1. Залежно від елементів предмета доказування, непрямі докази поділяються на ті, які встановлюють:

а) подію злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);

б) винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину;

в) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують чи обтяжують покарання;

г) характер і розмір шкоди, завданої злочинцем, а також розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

У цьому випадку важливо розуміти те, що за допомогою непрямих доказів не безпосередньо визначають вказані елементи предмета доказування, а певні проміжні факти, які дають змогу встановити ці елементи.

2. Залежно від характеру фактів, які встановлюються:

а) непрямі докази, які встановлюють позитивні факти (наявність тієї чи іншої суттєвої для кримінальної справи обставини);

б) непрямі докази, які встановлюють негативні (заперечувальні) факти (відсутність певної обставини,

існування якої припускалось). При цьому негативний факт замінюють у ході доказування позитивним фактом. Обвинувачений, стверджуючи, що він не був у момент вчинення злочину на місці його вчинення, доводить тим самим, де він знаходився в цей момент, і це вже носить характер доказування позитивного факту.

3. Залежно від структури доказування проміжного факту:

- а) двохступеневі;
- б) трьохступеневі;
- в) багатоступеневі.

4. Залежно від виду системи непрямі докази поділяють на:

а) послідовні. Сюди входять непрямі докази, які встановлюють ланцюг висновків, що будуються шляхом встановлення одного проміжного факту, згодом іншого, та забезпечують взаємозв'язок проміжного факту з предметом доказування.

б) підкріплювальні. Їх формують докази, що взаємно підкріплюють один одного та утворюють певну сукупність, що забезпечує одержання достовірного висновку.

в) субсидіарні. Йдеться про ті непрямі докази, що посилюють чи послаблюють значення того чи іншого побічного (проміжного) факту за певних умов у конкретній кримінальній справі.

г) виключення несумісних фактів. Сюди належать непрямі докази, які спростовують несумісні, конкурентні версії, унеможливаючи неправильні висновки під час доказування в кримінальній справі.

Отож, підсумовуючи вищевикладене, потрібно акцентувати на важливій ролі класифікації непрямих доказів у зв'язку з подальшим дослідженням їх змісту та значення під час доказування в кримінальній справі. Звичайно, дати вичерпний перелік непрямих доказів неможливо, зважаючи на їхню численність та різноманіття, а також на те, що залежно від конкретної кримінальної справи непрямі докази можуть слугувати як прямі, і навпаки. Тим не менше, запропонована класифікація непрямих доказів дає змогу глибше з'ясувати їхню суть, зміст та функції з метою встановлення об'єктивної істини в кримінальній справі та винесення у ній законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Теорія доказів: підручник / К.В. Антонов, О.В. Сачко, В.М. Тертишник, В.Г. Уваров; за заг. ред. В.М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. 294 с.

2. Гончаренко В.Г. Доказування в кримінальному провадженні: науково-практичний посібник. К.: Прецедент, 2014. 42 с.

3. Гмирко В.П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація. Дніпропетровськ, 2002. 63 с.

4. Давидова В.Д. Докази та їх джерела: окремі питання теоретичного та легального визначення. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2014. № 4. С. 107–116.

5. Ляш А.О., Ліщенко В.М. Поняття доказів у кримінальному процесі. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 2 (6).

6. Шумило М.С. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. Вісник Верховного Суду України. 2013. № 2. С. 40–48.

7. Шумило М.С. Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення. Право України. 2013. № 11. С. 206–215.

8. Рогатинська Н.З., Олійник Ю.І. Деякі аспекти визнання доказів недопустимими під час судового розгляду. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Випуск 3. Т. 3. С. 137–140.

9. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: підручник. К.: Істина, 2014. 432 с.

10. Кримінальний процес: підручник. / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.

11. Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств (краткий очерк). М., 2001. 169 с.

12. Уильз У. Опыт теории косвенных улик, объясненной примерами. М., 2002. 345 с.

13. Хмыров А.А. Косвенные доказательства в уголовных делах. СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. 263 с.

14. Юридические основания достоверности доказательств / сост. Н.А. Терновский; под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. М.: Зерцало, 2007. 327 с.

Гумін О.М., Коваль М.М. ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Однією із загальноприйнятих традиційних груп класифікації доказів у кримінальному судочинстві є їх поділ на прямі і непрямі (побічні). Необхідність такої класифікації сумнівів не викликає. У даній статті акцентовано увагу на важливій ролі класифікації непрямих доказів у зв'язку з подальшим дослідженням їхнього змісту та значенням під час доказування у кримінальному процесі. Розглянуто дві великі групи непрямих доказів: предметні та допоміжні. Перша група обставин встановлює факт наявності протиправного діяння, його об'єкт і об'єктивну сторону. До другої групи зачислено обставини, які встановлюють: особу, котра вчинила злочин; досягнення цією особою віку, з якого вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності; осудність та ін. Запропонована класифікація непрямих доказів дає змогу глибше з'ясувати їхню суть, зміст та функції з метою встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні та постановлення законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

Ключові слова: докази, непрямі докази, класифікація, допоміжні непрямі докази.

Гумин А.М., Коваль М.М. ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ: ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ

Одной из общепринятых традиционных групп классификации доказательств в уголовном судопроизводстве является их разделение на прямые и косвенные (побочные). Необходимость такой классификации сомнений не вызывает. В данной статье акцентировано внимание на важной роли классификации косвенных доказательств в связи с последующим исследованием их содержания и значимости при доказывании в уголовном процессе. Рассмотрены две большие группы косвенных доказательств: предметные и вспомогательные. Первая группа обстоятельств устанавливает факт наличия противоправного деяния, его объект и объективную сторону. Ко второй группе причислены обстоятельства, которые устанавливают: лицо, совершившее преступление; достижение этим лицом возраста, с которого оно может быть привлечено к уголовной ответственности; вменяемость и др. Предложенная классификация косвенных доказательств позволяет глубже выяснить их суть, содержание и функции с целью установления объективной истины в уголовном производстве и вынесения законного, обоснованного и справедливого решения.

Ключевые слова: доказательства, косвенные доказательства, классификация, вспомогательные косвенные доказательства.

Humin O.M., Koval M.M. EVIDENCE IN UKRAINE'S CRIMINAL PROCEDURE: CONCEPT AND CLASSIFICATION

One of the commonly accepted traditional classification groups for evidence in criminal justice is their division into direct and indirect (by-passing). The need for such a classification does not call into question. This article focuses on the important role of the classification of indirect evidence in connection with the further study of their content and significance in proving the criminal process. Two large groups of indirect evidence are considered: substantive and auxiliary. The first group of circumstances establishes the presence of an unlawful act, its object and the objective side. The second group includes the circumstances which are established: the person who committed the crime; the achievement of this person by the age from which it may be prosecuted; dignity and so on. Offered classification of indirect evidence allows them to find out more deeply their essence, content and functions in order to establish objective truth in criminal proceedings and to make a lawful, substantiated and fair decision. Indicative evidence can also be classified according to specific characteristics. Such a classification provides ample opportunity for a comprehensive analysis of indirect evidence, determination of their role and meaning, selection of optimal tactical methods and methods for their collection and verification.

Classification of indirect evidence is an important and necessary condition for their research, contributing to the most complete and comprehensive analysis of their place and role in proving a criminal proceeding. This classification is a utopia, given the inexhaustibility of indirect evidence, as well as their conditional nature. Of course, these features are inherent indirect evidence, but this does not preclude the need to classify them into groups in order to thoroughly explore them. Of course, nobody will ever give an exhaustive list of indirect evidence, but grouping them according to certain criteria (signs), having studied the features of each group, it is possible to establish more and more rules of their use in criminal proceedings.

Key words: evidence, indirect evidence, classification, auxiliary indirect evidence.

Коломієць Ю.Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.01

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Історичний досвід України свідчить про те, що ідеологія може відігравати в державі як позитивну, так і негативну роль. З метою захисту від негативних проявів ідеологічного впливу Україна прийняла ряд нормативно-правових актів (Закон України «Про боротьбу з тероризмом», Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» та ін.). Проте для забезпечення соціальної згуртованості та гармонізації суспільства цього недостатньо. Процес впровадження соціально-значущих ідеалів та цінностей настільки складний, що тільки держава має можливість зробити його більш або менш контрольованим. Правові цілі розвитку, правові засади законодавчого поля, обґрунтування та оцінку правових відносин визначає правова ідеологія, яка ґрунтується на філософсько-світоглядному осмисленні навколишньої дійсності. Складовою частиною правової ідеології є кримінально-правова ідеологія, яка визначає мету, задачі та принципи законотворчості та реалізації кримінального права. Проте в юридичній літературі функції кримінально-правової ідеології не досліджуються.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є з'ясування сутності та змісту функцій кримінально-правової ідеології, співвідношення їх з функціями кримінального права.

Стан дослідження. На загальнотеоретичному рівні вважається, що ідеологія виконує наступні функції: гносеологічну, онтологічну, аксіологічну (оціночну), інформаційну, герменевтичну, прогностичну (футурологічну), орієнтаційну, регулятивну, захисну, інтегративну (мобілізаційну і консолідує), когнітивну функції. Правова ідеологія, окрім того, що вона виконує всі перераховані функції, виступаючи різновидом державної ідеології, виконує функцію легітимності влади.

Питання про функції кримінально-правової ідеології тісно пов'язане з питанням про функції кримінального права, стосовно якого в юридичній літературі немає єдиної думки. Серед усього різноманіття точок зору можна виділити три основні наукові позиції:

1) перша група вчених вважає основною функцією кримінального права охоронну функцію (В.О. Гуторова [4, с. 31–32], В.С. Ковальський [9, с. 22], В.О. Навроцький [19, с. 27–28], А.С. Оцяця

[12, с. 118], Є.Л. Стрельцов [15, с. 365], В.Я. Тацій [10, с. 14–15], В.Д. Філімонов [20, с. 48] та ін.);

2) друга група вчених пише про дуалізм функцій кримінального права – рівнозначність охоронної та регулятивної функцій (правова охорона – регулює, а правове регулювання – охороняє) (А.Е. Жалінський [5, с. 210], В.В. Шаблістий [22] та ін.);

3) третя група вчених не вважає охоронну функцію функцією кримінального права. Серед основних функцій кримінального права вони називають:

– упорядкування суспільних відносин, які становлять предмет регулювання кримінального права (регулятивна функція); загальне та спеціальне попередження злочинів (попереджувальна функція); відновлення порушеного злочином суспільного відношення (відновлювальна функція) (І.Е. Звечаровський [7, с. 23]);

– загальне та спеціальне попередження, здійснюване за допомогою застереження, залякування, позбавлення фізичної можливості вчиняти злочин, виправлення і перевиховання (соціально-превентивна функція); встановлюючи заборони та передбачаючи покарання за їх порушення, кримінальне право дає в специфічній, негативній формі оцінку суспільним відносинам, які беруться під охорону (ціннісно-орієнтаційна функція); визначаючи сферу злочинного, засуджуючи злочин від імені держави, кримінальний закон «і своїм змістом, і практикою застосування об'єднує людей на основі ідеалів добра і справедливості» (соціально-інтегративна функція); кримінальне право замикає собою систему права, що діє в цілому, охороняючи від найбільш серйозних порушень норми всіх його галузей (системно-правова функція); спрямованість норм кримінального права на охорону основ існуючого суспільного і державного строю, життя, здоров'я, честі й гідності, політичних і трудових, майнових прав громадян й інших найважливіших соціальних цінностей підкреслює роль і значення державної влади, яка створює кримінальний закон і проводить його в життя (функція підтримання і закріплення престижу державної влади) (Г.А. Злобін [8, с. 122–124]);

– конкретизація в диспозиціях кримінально-правових норм окремих правил поведінки (не вбий, не вкради та інше), які встановлені в різних сферах життя людей (регулятивна функція); інформування про злочини та покарання (інформаційна функція); виховання правової свідомості громадян (виховна функція) (А.А. Тер-Акопов [16, с. 23]);

– регулятивно-зобов'язуючий вплив системи кримінально-правових норм на фізичних осіб, які відповідають певним вимогам, для досягнення завдань, що стоять перед кримінальним правом (регулятивно-зобов'язуюча функція) (Б.Т. Разгільдієв [14, с. 17]).

Виклад основного матеріалу. Існуючі позиції з приводу функцій кримінального права розкривають різні грані його буття. Не випадково деякі вчені виділяють основні (юридичні) та соціальні функції кримінального права (Т.Н. Радько [13, с. 14], Є.Л. Стрельцов [15, с. 365–366], В.О. Туляков [17, с. 75–83] та інші). А.С. Оцяця, досліджуючи охоронну функцію кримінального права України, звернула увагу на те, що в науковій літературі виділяють також такі функції кримінального права, як: ідеологічну, політичну, культурно-історичну, контролюючу, інформаційну та екологічну [12, с. 112]. Можна погодитись із тим, що кримінальне право одночасно є і політичним інструментом, й ідеологічним засобом, і способом охорони суспільних відносин, але не можна говорити про самостійне існування ідеологічної функції кримінального права. Кримінально-правова ідеологія як дух кримінального права реалізується через усі функції кримінального права, відображається в усіх його принципах та нормах. Під час дослідження кримінального права як галузі права на рівні правозастосовувачів особливе значення мають юридичні функції. Під час дослідження питань про те, яким має бути кримінальне право, як воно має сприйматися, як воно впливає на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість, актуальним стає обговорення соціальних функцій кримінального права.

Соціальні функції кримінального права, які виділяються в науковій літературі, майже повністю співпадають з функціями загальнолюдської та правової ідеології. На загальнолюдському рівні кримінально-правова ідеологія виконує наступні функції: 1) гносеологічну функцію – через кримінально-правову ідеологію пізнається кримінальний закон і практика його реалізації; 2) онтологічну функцію – кримінально-правова ідеологія відображає фундаментальні цілі, завдання, функції та принципи, що визначають існування і розвиток кримінального права; 3) інформаційну функцію – кримінально-правова ідеологія інформує суспільство про злочини і покарання, встановлені державою; 4) герменевтичну функцію – кримінально-правова ідеологія полегшує процес розуміння і тлумачення тексту кримінального закону; 5) прогностичну функцію – за допомогою кримінально-правової ідеології можна обґрунтувати уявлення про можливе втілення в майбутньому певних правових ідеалів; 6) аксіологічну функцію – кримінально-правова ідеологія, з одного боку, відображає, з іншого боку, – створює систему цінностей, що мають значення для особистості, суспільства, держави, міжнародної громадськості та всього людства; 7) орієнтаційну функцію – кри-

мінально-правова ідеологія орієнтує на досягнення високих ідеалів, здатних забезпечити безпеку особистості, суспільства, держави; 8) регулятивну функцію – виступаючи основою взаємовідносин різних суб'єктів ідеологічного впливу, кримінально-правова ідеологія передбачає зміни та розвиток відповідної системи; 9) інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу) функцію – кримінально-правова ідеологія, об'єднуючи суспільство навколо ідеї про нетерпимість вчинення злочинів, викликає прагнення до мобілізації і консолідації суспільства проти злочинного світу; 10) когнітивну функцію – впливаючи на візуально-просторове сприйняття навколишньої дійсності, кримінально-правова ідеологія сприяє самоідентифікації людини з певною соціальною групою, суспільством взагалі та державою.

На загальноправовому рівні кримінально-правова ідеологія має виконувати функцію легітимності влади. Жодна держава не може існувати без ідеології, яка б відображала процеси, засоби, методи та техніку виправдання існування державної влади, основних її форм та параметрів функціонування. Здійснюючи охоронну функцію, кримінальне право допомагає державі виконувати її найважливіші функції та обов'язки – захищати суверенітет і територіальну цілісність України, забезпечувати її економічну та інформаційну безпеку (ст. 17 Конституції України), підтверджувати те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

Легітимність державної влади залежить від авторитету кримінального права, авторитет кримінального права – від якісних характеристик державної ідеології, яка у сфері кримінального права діє через кримінально-правову ідеологію. Обґрунтованою вважається точка зору вчених стосовно того, що тільки тоді, коли держава зможе дати чітку відповідь на питання, що саме вона хоче отримати від своєї діяльності з протидії злочинності, можна буде говорити про ефективність кримінально-правового впливу [1, с. 6]. Справедливими видаються висновки вченого, згідно з якими цілком природно, що кримінальне законодавство завжди розвивалося в тому ж напрямку, що і держава, виступаючи в ролі дзеркального відображення змін, які в ньому відбуваються [1].

Для того, щоб кримінально-правова ідеологія стала частиною єдиного механізму дій, спрямованих на самозбереження людства, держава має формувати її з урахуванням двох основних рівнів свідомості – буденного, емпіричного і теоретичного, систематизованого, які залежать від вродженого розуму й совісті, від історичних традицій суспільства, від громадської пам'яті про минуле і від очікувань у майбутньому.

Усі перераховані функції кримінально-правової ідеології є похідними від загальнолюдської та правової ідеологій, отже, виникає питання: в чому

полягає особливість функцій саме кримінально-правової ідеології? Якщо основною функцією кримінального права є охоронна функція, то, можливо, основна функція кримінально-правової ідеології теж пов'язана з охороною людини, суспільства, держави, людства?

Фахівці у сфері віктимології звертають увагу на те, що страх перед злочинністю може існувати в таких основних його формах, як: загальний стан страху перед злочинністю; патологічний страх перед злочинністю; культурні стани страху перед злочинністю; детерміновані досвідом віктимізації особистісні віктимні фобії; гострі стани страху в критичній ситуації [17, с. 193]. Грунтуючись на інстинкті самозбереження, страх має захисний характер, мобілізує людину до певної поведінки, але тривале його існування може викликати почуття самотності, знедоленості, пригніченості, може викликати необдумані, несвідомі вчинки, які впливають на захисну реакцію людини та спричиняють стан аномії. Під впливом страху людина може стати як злочинцем, так і жертвою. Процес перетворення людини на жертву, як правило, одночасно відбувається на різних рівнях міжлюдської комунікації. Ще за радянських часів вчені виділяли чотири рівня віктимізації: 1) безпосередні жертви, тобто фізичні особи; 2) сім'ї; 3) колективи, організації; 4) населення районів, регіонів [21, с. 109]. В умовах мережевої комунікації рівні віктимізації розширюються до рівня держави, міжнародної спільноти та людства загалом.

Кримінально-правова ідеологія здатна впливати на всі перераховані рівні. Реалізуючись на рівні конкретної фізичної особи, вона переходить на рівень сім'ї, відповідної соціальної групи, населення відповідного регіону, а потім – на загальнодержавний рівень. Створюючись на державному рівні, вона поступово переходить на рівень конкретної фізичної особи.

Ядром кримінально-правової ідеології будь-якої держави, незалежно від рівня політичного, економічного, соціального розвитку, є порядок і основні права, свободи та інтереси людини, справедливість і невідворотність відповідальності. Створюючи уявлення про охоронну функцію кримінального права, ідеологія пропагує ідею про нетерпимість до різного роду злочинів, про справедливість та ефективність кримінального закону. Тим самим вона впливає на почуття безпеки людей, допомагає усвідомити, як можна скористатися кримінальним законом з метою захисту власних інтересів. Допомагаючи долати страх перед злочинністю, кримінально-правова ідеологія виконує захисну функцію.

В юридичній літературі існує три підходи щодо співвідношення понять «захист» та «охорона» прав: перший підхід – поняття «захист» та «охорона» прав є тотожними, їх можна вживати як синонімічні; другий підхід полягає у включенні одного досліджуваного поняття до складу іншого (проблемою вказаного підходу є те, що навіть серед прихильників цієї позиції існують розбіжності щодо того, яке поняття є родовим, а яке – видовим); третій підхід однознач-

но розрізняє та розмежує між собою поняття «захист» та «охорона» прав, наголошуючи на тому, що це є різні за своїм змістом поняття та явища [3, с. 45].

С.Я. Вавженчук, досліджуючи законодавство України щодо охорони та захисту певних об'єктів (Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», Закон України «Про охорону культурної спадщини», Закон України «Про захист прав споживачів»), дійшов наступних висновків: «Закони, що регламентують порядок охорони певних об'єктів, містять як норми, що встановлюють правила поведінки суб'єктів по відношенню до охоронюваного об'єкту, так і порядок захисту цих об'єктів від протиправної поведінки та посягань. Водночас закони, що регулюють питання захисту (прав споживачів, економічної конкуренції, населення від інфекційних хвороб тощо), за своїм змістом спрямовані на регламентацію порядку дій суб'єктів права з метою недопущення порушення гарантованих прав, максимального усунення можливостей такого порушення або порядку відновлення порушених прав шляхом закріплення відповідних прав, повноважень цих суб'єктів та органів державної влади, громадських організацій тощо» [3, с. 45–46].

Погоджуючись взагалі з вказаними висновками, на підставі дослідження Конституції України, КЦЗУ, ЦК України, КК України, Закону України «Про охоронну діяльність», Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», можна зробити наступні уточнення: термін «захист» використовується тоді, коли певній особі надаються можливості для поновлення своїх порушених прав («кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» (ст. 55 Конституції України), визнання невизнаних законних прав, свобод та інтересів («нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом» (ст. 18 ЦК України) чи присудження оспорюваного законного права («суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках» (ст. 16 ЦК України), термін «охорона» використовується тоді, коли на певних суб'єктів покладається обов'язок забезпечувати безпеку інших осіб («охоронна діяльність – надання послуг з охорони власності та громадян» (ст. 1 Закон України «Про охоронну діяльність»)).

Фахівці у сфері політології, теорії держави та права часто пишуть, що правоохоронну функцію сучасної української держави можна впевнено віднести до головних, основних функцій. Такої думки дотримуються: Р.Г. Ботвінов [2, с. 27–35], Ю.О. Загуменна [6, с. 187–194], П.В. Онопенко [11], Р.Я. Шай [23] та ін. Але аналіз Конституції України та інших нормативно-правових актів свідчить про те, що найважливішою функцією держави є захисна функція. Наприклад, у ст. 17 Конституції України передбачено,

що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, в ст. 4 КЦЗУ передбачено, що цивільний захист – це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їхніх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період.

Ознаки держави, що виділяються теоретиками права, наочно показують, що, захищаючи суверенітет та територіальну цілісність України, населення України, навколишнє природне середовище України, забезпечуючи її економічну та інформаційну безпеку, держава захищає свої власні права та інтереси, своє власне існування. З цією метою вона створює відповідні органи, наділяє їх певними повноваженнями щодо охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України. Враховуючи те, що наявність таких органів є обов'язковою ознакою держави, вона бере їхніх працівників під свій захист, прямим підтвердженням цього є Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Кримінально-правова ідеологія, яка є системою філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів, що впливають на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей, не може обмежуватися лише кримінальним законодавством, діяльністю якихось одних суб'єктів. Вона супроводжує існування кожної держави, тому можна припустити, що кримінально-правова ідеологія виконує саме захисну функцію, яка є найважливішою функцією держави.

Висновки. Функціями кримінально-правової ідеології є: на загальнолюдському рівні – гносеологічна, онтологічна, інформаційна, герменевтична, прогностична, аксіологічна, орієнтаційна, регулятивна, інтегративна (мобілізаційна і консолідуюча), когнітивна функції; на правовому рівні – функція легітимності влади; на кримінально-правовому рівні – захисна функція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бавсун М.В. Методологические основы уголовно-правового воздействия: монография. Москва, 2012. С. 6.
2. Ботвінов Р.Г. Правоохоронна функція держави: сутність та форми реалізації. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2016. Вип. 1. С. 27–35.
3. Вавженчук С.Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав у чинному законодавстві. Форум права. 2010. № 1. С. 45–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_1_9 (дата звернення: 9.06.2018).

4. Гуторова В.Н. Охоронна функція кримінального права. Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків 9–10 жовт. 2014. р.). Харків: Право, 2014. С. 31–35.

5. Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва, 2009. 400 с.

6. Загуменна Ю.О. Особливості реалізації правоохоронної функції держави органами внутрішніх справ України. Європейські перспективи. 2009. № 4. С. 187–194.

7. Звечаровский И.Э. Современное уголовное право России: понятие, принципы, политика. СПб., 2001. 98 с.

8. Злобин Г.А. О необходимости концептуального похода к совершенствованию законодательства. Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка. Москва, 1979. С. 122–124.

9. Ковальський В.С. Охоронна та регулятивна функції в кримінальному праві: проблема їх співвідношення та взаємозв'язку. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали між нар. наук.-практ. конф. (Одеса, 25 травня 2018 р.). Одеса: НУ «ОЮА», кафедра кримінального права, 2018. С. 20–24.

10. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. С. 14–15.

11. Онопенко П.В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 19 с.

12. Оцяця А.С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2014. С. 118.

13. Радько Т.Н. Теоретические и методологические проблемы функций социалистического права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. Москва, 1979. 40 с.

14. Разгильдиев Б.Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализация. Саратов, 1993. 150 с.

15. Стрельцов Є.Л. Сучасність і перспективи розвитку кримінального права України: 20 років потому. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. Т. XI. С. 365–373.

16. Тер-Акопов А.А. Безопасность человека. Теоретические основы социально-правовой концепции. Москва, 1998. 272 с.

17. Туляков В.О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса, 2000. 336 с.

18. Туляков В.О. Соціальна функція кримінального права. Юридичний журнал «Право України» (україномовна версія). 2017. Випуск 2/2017. С. 75–83.

19. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ, 2013. С. 27–28.

20. Филимонов В.Д. Охранительная функция уголовного права. СПб., 2003. С. 48.

21. Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы развития отечественной виктимологии. Душанбе, 1977. С. 109.

22. Шаблюстий В.В. Функціональне призначення кримінального права та кримінального законодавства: шляхи подолання дисгармонії. Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 1(4). С. 1–17.

23. Шай Р.Я. Правоохоронна функція правової держави: теоретико-практичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2012. 20 с.

Коломієць Ю.Ю. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

У статті досліджуються сутність та зміст функцій кримінально-правової ідеології. Виділяються їх види. Встановлюється співвідношення функцій кримінально-правової ідеології з функціями кримінального права. Надається загальна характеристика функцій кримінально-правової ідеології на загальнолюдському, загальноправовому та кримінально-правовому рівнях. Робиться акцент на тому, що особливістю кримінально-правової ідеології є здійснення захисної функції, яка є найважливішою функцією держави.

Ключові слова: функції кримінально-правової ідеології, функції кримінального права, охоронна функція кримінального права, охоронна функція держави, захисна функція держави.

Коломієць Ю.Ю. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ИДЕОЛОГИИ

В статье исследуется сущность и содержание функций уголовно-правовой идеологии. Выделяются их виды. Устанавливается соотношение функций уголовно-правовой идеологии с функциями уголовного права. Дается общая характеристика функций уголовно-правовой идеологии на общечеловеческом, общеправовом и уголовно-правовом уровнях. Делается акцент на том, что особенностью уголовно-правовой идеологии является осуществление защитной функции – важнейшей функции государства.

Ключевые слова: функции уголовно-правовой идеологии, функции уголовного права, охранительная функция уголовного права, охранительная функция государства, защитная функция государства.

Kolomiets Yu.Y. GENERAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL-LEGAL IDEOLOGY FUNCTIONS

Functions of criminal-legal ideology are: on the general human level – epistemological, ontological, informational, hermeneutical, prognostic, axiological, orientation, regulatory, integrative (mobilizing and consolidating), cognitive functions; at the legal level – the function of the legitimacy of power; at the criminal law level - a protective function.

Epistemological function means that due to the criminal-law ideology the criminal law and practice of its realization is known. An ontological function means that criminal-law ideology reflects the fundamental goals, tasks, functions and principles that determine the existence and development of criminal law. The information function means that the criminal-law ideology informs the public about the crimes and punishments imposed by the state. Hermeneutic function means that criminal-law ideology facilitates the process of understanding and interpreting the text of a criminal law. The prognostic function means that with the help of criminal-legal ideology, one can justify the idea of a possible embodiment of certain legal ideals in the future. Axiological function – the criminal-law ideology on the one hand reflects, on the other hand creates a system of values that matter to the individual, society, state, international community and all mankind; - orientation function – the criminal-law ideology is oriented towards the achievement of high ideals capable of ensuring the security of the individual, society, and the state; - regulatory function – acting as the basis of the relations between different subjects of ideological influence, criminal-law ideology involves changes and development of the system; - integrative (mobilization and consolidating) function – a criminal-legal ideology, uniting society around the idea of intolerance to commit crimes, causes the desire to mobilize and consolidate society against the criminal world; - cognitive function – influencing the visual and spatial perception of the surrounding reality criminal law ideology promotes self-identification of a person with a certain social group, society as a whole and the state.

The function of the legitimacy of power means that, while exercising a guard function, criminal law helps the state to fulfill its most important functions and responsibilities – to protect the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, to ensure its economic and informational security, to confirm that the person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value.

The protective function means that, by creating an idea of the guard function of criminal law, ideology propagates the idea of intolerance to various types of crimes, the justice and effectiveness of the criminal law. Thus, it affects the sense of security of people, helps to understand how to use the criminal law to protect their own interests. Helping to overcome fear of crime, the criminal-law ideology performs a protective function.

Key words: functions of criminal-legal ideology, functions of criminal law, guard function of criminal law, guard function of the state, protective function of the state.

УДК 343.9.01

ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА ДЕРЖАВНОМУ РІВНЯХ

Постановка проблеми. Катування є серйозним порушенням прав людини і заборонено як на державному, так і на міжнародному рівнях. Незважаючи на це, воно продовжує застосовуватися в більшості держав. У 2001 році у звіті Amnesty International було відзначено, що за період з 1997 по 2001 рік тортури застосовувалися в 140 державах; виявилось, що кожен рік тисячі правопорушників били, гвалтували і вбивали струмом. Це також підтверджується і статистичними даними щодо реєстрації даного виду злочину, а саме: за статистичними даними МВС України у 2009 році зареєстровано 63 таких злочини, у 2010 – 60 злочинів, у 2011 році – 64 злочини, у 2012 році – 47 злочинів, у 2013 році – 51 злочин. Ці дані свідчать, що показники залишилися на такому самому рівні після 2012 року (коли підслідність даного злочину перейшла до правоохоронних органів). Статистикою у 2013 році було зареєстровано 34 злочини, 2014 – 39, 2015 – 45, 2016 – 38, 2017 – 47, за першу половину 2018 р. – 37 [1, 2].

Мета статті. Дослідити норми законодавства України, а також різних країн у контексті захисту прав людини від катування.

Виклад основного матеріалу. Катування застосовується як покарання, з метою отримати відомості або змусити визнання, але головним чином для залякування, щоб утримувати в стані шоку і бездіяльності не тільки окремих людей, а й усе суспільство.

Застосування катування порушує фундаментальні громадянські та політичні свободи, тому це питання розглядалося Організацією Об'єднаних Націй під час розробки стандартів в області прав людини в першу чергу. Одним з початкових заходів була заборона тілесних покарань на колоніальних територіях у 1949 році. Заборона катування розглядалась як на міжнародному, так і на державному рівнях. Було прийнято багато документів, які доповнювали один одного і тим самим підтверджували, що катування у світі досі існує. Міжнародно-правові акти можна поділити на дві частини: на загальні, які захищають права людини і громадянина в різних сферах, і на спеціальні, які захищають людину від застосування щодо неї катування.

До загальних міжнародно-правових актів можна віднести: Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Загальну декларацію прав людини, Конституції різних держав.

До спеціальних ми відносим: Рекомендацію про захист затриманих від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; Конвенцію проти катувань

та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання; Декларацію про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання; Конвенцію про права дитини; Токійську декларацію Всесвітньої медичної асоціації; Декларацію про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів.

Рекомендація про захист затриманих від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

28 вересня 1983 року Консультативна асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію про захист затриманих від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У цьому документі Асамблея, зокрема, рекомендувала Комітету міністрів прийняти проект Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Дану конвенцію була прийнята в 1987 році і вступила в силу після ратифікації її сімома країнами в 1989 року. У 1993 році до Конвенції було прийнято два додаткових протоколи, які змінюють її і вступили в силу в 2002 році (після ратифікації всіма країнами-учасницями Конвенції) як невід'ємні частини Конвенції. Сторонами конвенції і обох протоколів на 2009 рік є всі 47 країн-учасниць Ради Європи. Конвенція передбачає позасудовий механізм щодо попередження жорстокого поводження з особами, позбавленими волі. Згідно зі статтею 1 Конвенції створюється Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Число членів Комітету дорівнює числу учасників Конвенції. Комітет шляхом здійснення інспекцій перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, в разі необхідності, захисту їх від катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [3].

У Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання тортури визначені як «будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або

третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні особи, чи з їхнього підбурювання, чи з їхнього відома або мовчазної згоди» (Стаття 1). У статті 1 Конвенції ООН проти катувань вони визначаються як будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні особи, чи з їхнього підбурювання, чи з їхнього відома або мовчазної згоди. До цього визначення не включається біль або страждання, які виникають лише в результаті законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково [3].

У Конвенції особливо обумовлюється, що ця стаття не завдає шкоди будь-якому міжнародному договору або національному законодавству, в якому є або можуть бути положення про більш широке застосування. У ст. 2 регламентуються умови протидії тортурам. По-перше, кожна держава-учасник вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для недопущення актів катувань на будь-якій території, що знаходиться під її юрисдикцією. По-друге, ніякі виняткові обставини, якими б вони не були – стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, не можуть служити виправданням катувань. По-третє, наказ вищого начальника або державної влади не може служити виправданням катувань. Кожна держава-учасниця забезпечує, щоб усі акти катування розглядалися згідно з її кримінальним законодавством як злочини. Те саме стосується спроби піддати тортурам і дій будь-якої особи, що представляє собою співучасть або участь у катуванні. Особливо підкреслюється, що участь в Конвенції передбачає встановлення відповідних покарань за такі злочини з урахуванням їхнього тяжкого характеру.

Згідно зі ст. 15 Конвенції, «кожна Держава-учасниця забезпечує, щоб будь-яка заява, котра, як встановлено, була зроблена під тортурами, не використовувалася як доказ у ході будь-якого судового розгляду, за винятком випадків, коли вона використовується проти особи, яка обвинувачується у вчиненні катувань, як доказ того, що ця заява була зроблена» [3]. Держави також зобов'язуються запобігати на будь-якій території, що перебуває під її юрисдикцією, інші акти жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, які не підпадають під визначення катування, коли вони відбуваються державними посадовими особами, іншою особою, що виступає як

офіційна особа, з їхнього підбурювання, з їхнього відома або мовчазної згоди.

Стаття 3 визначає, що держави не повинні висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо існують серйозні підстави вважати, що там їй може загрозувати застосування катувань. У ст. 4 Конвенція вимагає від держав розглядати всі акти тортур як злочин. Підлягають покаранню також спроби застосування тортур, співучасть або участь у них. Стаття 11 говорить, що кожна держава систематично розглядає правила, інструкції, методи і практику, що стосуються допиту, а також умови утримання під вартою і поведження з особами, підданими будь-якій формі арешту, затримання або тюремного ув'язнення, з тим, щоб не допускати яких-небудь випадків катувань. Стаття 12 містить припис для компетентних державних органів проводити швидке і неупереджене розслідування, коли є достатні підстави вважати, що катування було застосовано на території, що знаходиться під юрисдикцією держави. У статті 13 закріплено право будь-якої особи на пред'явлення скарги компетентним властям і на швидкий і неупереджений розгляд ними такої скарги. Держави зобов'язані вживати заходів для забезпечення захисту позивача і свідків від будь-яких форм поганого поводження чи залякування у зв'язку з його скаргою чи будь-якими свідченнями [5]. Відповідно до статті 20 Конвенції Комітет має право за згодою зацікавленої держави-учасниці ініціювати візит у таку державу. Всі процедури є конфіденційними, будь-які дії здійснюються у співпраці з цією державою. Конвенція дозволяє фізичним особам безпосередньо подавати скарги до Комітету на підставі статті 22, за умови, що всі інші засоби захисту їхніх прав на національному рівні було вичерпано.

Стаття 2 Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання передбачає створення експертного органу – підкомітету з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання при Комітеті проти катувань, який здійснює перевірки місць позбавлення волі і передачу конфіденційних звітів до відповідних органів, що регулюють попередження застосування катувань та жорстокого поводження. Протокол також передбачає створення національних органів, які здійснюють аналогічні перевірки місць позбавлення волі [4].

Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.

Стаття 2 Декларації про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, прийнятої ООН 9 грудня 1975 року, свідчить, що «катування становить особливо тяжку і навмисну форму жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання», в той час як стаття 3 особливо обумовлює неприпустимість ні

за яких обставин дозволу її якою-небудь державою або прояви нею терпимості до тортур.

Стаття 1 Декларації про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, містить визначення катування, під яким розуміється «... будь-яка дія, за допомогою якої людині навмисно заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи розумове, з боку офіційної особи або за її підбурювання з метою отримання від неї або від третьої особи інформації або зізнань, покарання її за дії, які вона скоїла або в скоєнні яких підозрюється, або залякування її чи інших осіб. Тортири – це посилені і навмисні види жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання». У ст. 2 зазначеної Декларації підкреслюється особлива шкідливість аналізованого діяння і його протиріччя Загальної декларації прав людини. «Будь-яка дія, що представляє собою тортури або інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поведження і покарання, є образою людської гідності і має бути засуджена як порушення прав людини і основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини». Згідно зі ст. 3 Декларації, ніяка держава не може дозволити або терпимо ставитися до катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження та покарання. Виняткові обставини, такі як стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, не можуть служити їх виправданням. Відповідальність за застосування тортур повинна поширюватися не тільки на безпосередніх виконавців, а й «ставитися до дій, які являють собою участь у тортурах, співучасть у них, підбурювання або намір піддати тортурам» [5].

Конвенція про права дитини (ухвалена 20 листопада 1989 р.; набрала чинності 2 вересня 1990 р.; ратифікована Україною у 1991 році)

У статті 37 Конвенції ООН про права дитини закріплено, що «жодна дитина не може бути піддана катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведження чи покарання». Держави-учасниці мають вживати всіх необхідних заходів для сприяння фізичному і психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини [6].

Токійська декларація Всесвітньої медичної асоціації 1975 р. містить заборону медичним працівникам брати участь або бути присутніми при катуваннях і жорстокому поведженні. Така ж заборона міститься і в Гавайській декларації, прийнятій Всесвітньою психіатричною асоціацією в 1977 році. Це правило забороняє користуватися психіатричними знаннями та досвідом з метою порушень прав людини відносно будь-якої особи чи групи осіб. Схоже положення міститься і в Кувейтській декларації,

прийнятій Міжнародною конференцією з ісламської медицини (1981 р.), в якій лікарям заборонили використовувати свої спеціальні знання для заподіяння шкоди, розладу чи ушкоджень тілу, розуму або духу людини як з воєнних, так і з політичних міркувань. Аналогічне положення щодо медичних сестер включено в директиву «Роль медичних сестер у наданні допомоги затриманим і ув'язненим» (прийнята Міжнародною радою медичних сестер у 1975 році) [7, с. 13].

Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 р. бере під захист осіб, які потребують особливого захисту. В ній містяться і загальні положення щодо заборони катувань. «Кожній особі належить право на повагу до його фізичної, духовної та моральної цілісності. З будь-якою особою, позбавленою волі, необхідно поводитися таким чином, щоб шанувалася гідність щодо людської особистості» [8]. Стаття 3 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини 1995 р. говорить: «Ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню. Ніхто не може бути підданий медичним або науковим дослідом без своєї вільної згоди» [9]. Модельний Кримінальний кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, прийнятий 17 лютого 1996 року на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД, містить модель норми-заборони, що відноситься до застосування тортур (ст. 126).

Висновки. Катування може бути потужним знаряддям у боротьбі проти демократії. Це засіб, до якого влада вдається для того, щоб зламати і знищити людей, які домагаються поліпшення життєвих умов і політичних змін у себе на батьківщині. Проблема катувань для різних держав не нова. Протягом багатьох років вони були основним засобом отримання доказів, широко використовувалися в розслідуваннях. За останні 50 років розроблено великий міжнародно-правовий інструментарій, який забороняє катування та інші форми жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Єдині звіти про стан злочинності на території України за 2001-2011 роки (форма №1): Злочини проти життя та здоров'я особи / Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України. Київ. 2011. 112 с.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2012–2018 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820
3. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання від 10.12. 1984 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
4. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів

поводження та покарання. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/22-16>

5. Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания: Резолюция 3452 (XXX) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1975 года. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_084

6. Конвенция про права дитини від 27.02.91 р.). Дата підписання Україною: 21 лютого 1990 р. Набуття чинності для України: 27 вересня 1991 р. (Додатково див. Резолюцію (995_b10) від 21.12.1995). Законодавство України. 2007. № 8: (Правова серія «Інфодиск»). К.: CD-вид-во «Інфодиск», 2007. Систем. вимоги: Pentium-233; 32 Mb RAM; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP.

7. Стамбульський протокол. Руководство по эффективному расследованию и документированию пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Серия публикаций по вопросам профессиональной подготовки. № 8. ООН. Нью-Йорк. Женева. 2001. 84 с.

8. Декларация про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів ООН: Декларация, Міжнародний документ від 14.12.1974 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_317

9. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини СНД: Конвенція, Міжнародний документ від 26.05.1995 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_070

Мигаль Р.В. ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА ДЕРЖАВНОМУ РІВНЯХ

У статті автор піддає критичному аналізу норми законодавства України, а також різних країн у контексті захисту прав людини від катування. Особливу увагу приділено спеціальним міжнародно-правовим актам. Доведено, що кожна держава-учасник вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для недопущення актів катувань на будь-якій території, що знаходиться під її юрисдикцією. Ніякі виняткові обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, не можуть служити виправданням катувань. Також наказ вищого начальника або державної влади не може служити виправданням катувань.

Ключові слова: катування, міжнародно-правові акти, заборона катуванню.

Мигаль Р.В. ЗАПРЕЩЕНИЕ ПЫТОК НА МЕЖДУНАРОДНОМ И ГОСУДАРСТВЕННОМ УРОВНЯХ

В статье автор подвергает критическому анализу нормы законодательства Украины, а также различных стран в контексте защиты прав человека от пыток. Особое внимание уделяет специальным международно-правовым актам. Доказано, что каждое государство-участник предпринимает эффективные законодательные, административные, судебные и другие меры для предупреждения актов пыток на любой территории, находящейся под его юрисдикцией. Никакие исключительные обстоятельства, какими бы они ни были, состояние войны или угроза войны, внутренняя политическая нестабильность или любое другое чрезвычайное положение, не могут служить оправданием пыток. А также приказ вышестоящего начальника или государственной власти не может служить оправданием пыток.

Ключевые слова: пытки, международно-правовые акты, запрет пыток.

Myhal R.V. PROHIBITION OF TORTURE AT INTERNATIONAL AND PUBLIC LEVELS MIGAL ROMAN VASILYEVICH

In the article, the author criticizes the norms of legislation of Ukraine, as well as different countries in the context of protecting human rights against torture. Particular attention is paid to special international legal acts. It is proved that each State party is using effective legislative, administrative, judicial and other measures to prevent acts of torture in any territory under its jurisdiction. No exceptional circumstances, whatever they may be, a state of war or a threat to war, internal political instability or any other state of emergency, cannot serve as justification for torture. And the order of the supreme commander or state authority cannot serve as justification for torture.

Each State Party shall ensure that all acts of torture are considered as criminal offenses under its criminal law. The same can be said of an attempt to torture and to act against any person who is complicity or participation in torture. Particular emphasis is placed on the fact that participation in the Convention provides for the establishment of appropriate penalties for such crimes, given their grave nature.

States also undertake to prevent, in any territory under its jurisdiction, other acts of cruel, inhuman or degrading treatment or punishment that do not fall under the definition of torture when committed by public officials, another person, acting in their official capacity, with their incitement, with their knowledge or tacit consent.

Key words: torture, international legal acts, prohibition of torture.

УДК 343.8(477)

ЩОДО ЗМІСТУ МОТИВІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ДЕЯКИМИ СУБ'ЄКТАМИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У кримінально-правовому аспекті мотив розглядається як ознака суб'єктивної сторони злочину [1, с. 8], під яким розуміють усвідомлення спонукання особи, що викликало в неї рішучість вчинити злочин. Це інтегральне психічне утворення, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння [2, с. 17]. Аналогічний підхід до визначення мотиву злочину застосовано і в Юридичній енциклопедії [3, с. 778–779]. У кримінологічних довідниках мотивом злочину вважають викликане зовнішніми або внутрішніми стимулами, детерміноване властивостями особистості, інтегроване психічне утворення, що спонукає до поведінки, спрямованої на зняття психічної напруги усвідомленої актуалізованої потреби біологічного або соціального характеру шляхом порушення кримінально-правової заборони [4, с. 245]. У цілому таке визначення у повній мірі кореспондується із загально історичним змістом поняття мотиву правопорушення [5, с. 248]. У вузькому та широкому аспектах розглядається це поняття й у навчально-методичних виданнях з курсу «Кримінологія». Так, О.М. Джужа мотив злочину передає через мотивацію злочинної поведінки, вважаючи, що перша є важливою внутрішньою детермінантою поведінки злочинця [6, с. 84]. До того ж, на його думку, ані власне мотив, ані мотивація, ані формальна спроможність до вибірковості, що сформувались в процесі життя, не визначають змісту прийнятого рішення, контрольованого свідомістю і волею суб'єкта [6, с. 85]. Аналогічний підхід можна зустріти й у роботах А.М. Бойка, який переконаний, що у бутті та діяльності соціального індивіда не тільки перетинаються чи сходяться різні лінії й мотиви соціального процесу, – в них відбувається синтезування нових соціальних якостей за збереження чи модернізації старих [7, с. 111]. Н.В. Сметаніна мотивацію злочинної поведінки пропонує визнати критерієм кримінологічної класифікації злочинів, доводячи, що жоден інший критерій такої класифікації не відображає так повно внутрішню цілісну сукупність причин злочинів, як мотивація [8, с. 93–94]. Виходячи з отриманих результатів дослідження, зазначена вчена запропонувала п'ять груп кримінальної мотивації, як-от: а) політична; б) насильницько-егоїстична; в) корислива; г) анархістсько-індивідуалістична; г) легко-важно-безвідповідальна [8, с. 94]. О.М. Литвинов в усіх трьох виокремлених ним аспектах соціально-правового механізму протидії злочинності в Україні пріоритетним вважає діяльність з нейтралізації мотивації злочинної поведінки особи [9, с. 144–149].

О.О. Житний, з'ясовуючи сутність і зміст детермінант злочинності, відніс до суспільних сфер, які детермінують формування кримінальної мотивації особи під час вчинення злочинів, політичну, економічну, морально-психологічну, організаційно-управлінську, правову, ідеологічну та сімейно-побутову (освіта, дозвілля) [10, с. 51]. О.Г. Кальман до об'єктів протидії та загострення злочинності також відніс мотиви злочинної поведінки особи [11, с. 27–30]. Такої ж думки дотримується й Н.В. Куликова, яка переконана, що суб'єктивні причини правопорушень – це певні елементи соціальної психології, що знаходять своє відображення у тому числі у спотворених мотивах особи, які своєю чергою мають бути об'єктом профілактики злочинів [12, с. 54].

Виходячи з проведеного аналізу та враховуючи, що досі на доктринальному рівні не виведено поняття «мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань», варто констатувати, що це є суттєвою теоретично-прикладною проблемою, яка потребує свого вирішення у контексті її актуальності та практичної значущості. Зазначені обставини й стали вирішальними під час вибору об'єкта (персонал установ виконання покарань (УВП)) та предмета даного дослідження (мотиви виникнення злочинів персоналом УВП), а також під час визначення його головного завдання – здійснити науковий аналіз системоутворюючих ознак, що складають зміст поняття «мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань».

Стан дослідження. У науці питанням мотивації та мотивів злочинної поведінки та її місця і ролі в механізмі вчинення злочинів активно займаються як кримінологи, так й інші фахівці в галузі людинознавства, зокрема, учені кримінально-правового циклу, психологи та педагоги, а саме: Ю.В. Александров, Ю.В. Баулін, О.В. Беца, В.І. Борисов, І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головін, В.К. Гришук, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, В.М. Дрьомін, В.І. Женунтій, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, В.М. Конопельський, І.М. Копотун, В.І. Кривуша, В.О. Меркулова, В.М. Мисливий, А.В. Савченко, Є.В. Стрельцов, М.О. Супрун, Г.О. Радов, В.М. Трубников, І.С. Яковець, О.Н. Ярмиш, Н.М. Ярмиш та інші, які створили наступне науково-методологічне підґрунтя з цієї проблематики. Водночас варто зазначити, що мотиви вчинення злочинів персоналом УВП як окремий предмет дослідження ученими не розроблялись, що й обумовило вибір теми цієї статті та визначило її актуальність, теоретичне і практичне значення.

Виклад основних положень. Якщо виходити з результатів аналізу наукових джерел, присвячених дослідженню мотивів і мотивації злочинної поведінки, то можна визначити поняття «мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань» так: сформовані під впливом відповідного соціального середовища та життєвого і професійного досвіду цих осіб наміри вчинити злочин у силу внутрішньої безпосередньої причини, які виражають їх особисте ставлення до того, на що спрямоване це суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що стало результатом дії на особу певних негативних умов, способу життя та конкретної життєвої ситуації.

Таким чином, до системоутворюючих ознак, що складають зміст зазначеного поняття, слід віднести наступні:

1. Це протиправні наміри особи. У науці під наміром розуміють задум, бачення щось зробити [13, с. 372]. Кримінологи називають намір безпосереднім спонуканням [14, с. 289]. Водночас наполягають, що не можна «вважати мотив вихідним моментом злочину», «початковою спонукальною причиною», тому що мотиву у спонукальному процесі передують потреби, інтереси, ставлення, які опредмечуються через мотив. Навіть більше, важливим у цьому процесі є й сенс, тобто мета, яка визначає, для чого відбувається спонукання. Отже, як констатують кримінологи, спонукання (намір) просто неможливе без участі сенсу, який не слід ототожнювати з мотивом, позаяк у кожного з них своя роль і призначення у спонукальному та загалом детермінаційному процесі [14, с. 289].

2. Зазначені наміри особи сформовані під впливом відповідного соціального середовища та життєвого і професійного досвіду зазначених суб'єктів суспільних відносин. Формувати означає буквально надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо; виробляти в кому-небудь певні риси характеру і таке інше [13, с. 714]. Формування криміногенної мотивації, а згодом і кримінальної, є результатом поглиблення антисуспільної спрямованості, набуттям нею більшої виразності, інтенсивності, стійкості, головне – суспільної небезпечності, яка у свою чергу, визначається антисуспільним ставленням до головних умов життєдіяльності суспільства, тобто суспільно небезпечними проявами, формуванням мотивів їх злочинного вчинення [14, с. 292]. Вплив у наукових джерелах розуміють як дію, яку певна особа, предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета [13, с. 101]. Як свідчить практика, обумовлюючими злочинну мотивацію впливами, які формують антисуспільну поведінку злочинця, є різні явища соціальної дійсності (сім'я, школа та інше) та особистого життя [14, с. 294]. Як встановлено в ході даного дослідження, найбільш складними кримінологічними об'єктами з числа персоналу УВП є особи, які мають незначний життєвий досвід, вік яких складає від 20 до 25 років, а також практичний професійний стаж роботи (служби) в ДКВС (від 1-го до 3-х років), питома вага яких у структурі зло-

чинів, вчинених персоналом органів та УВП України, складає майже 70% [15, с. 156–171].

3. Суб'єктом реалізації злочинних намірів є особи з числа персоналу установ виконання покарань, які своєю чергою є органічною частиною персоналу ДКВС України. Відповідно до вимог ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», до персоналу ДКВС відносяться наступні особи: а) рядового і начальницького складу; б) спеціалісти, які не мають спеціальних звань; в) державні службовці; г) інші особи, які працюють за трудовими договорами. До того ж на момент вчинення злочину зазначені суб'єкти повинні мати статус персоналу ДКВС (зокрема, має бути наказ уповноваженої особи про зарахування їх на службу (роботу)). Як з цього приводу зазначено в п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», суди зобов'язані вимагати від органів досудового розслідування долучення матеріалів кримінальних справ про перевищення влади або службових повноважень копій нормативно-правових актів, положень, інструкцій, інших документів, що розкривають характер повноважень службової особи [16, с. 254]. До персоналу УВП, як це витікає зі змісту 2.2., 2.3. ст. 11 КВК, відносяться особи, які працюють (служать) в арештних домах, виправних центрах, виховних колоніях, виправних колоніях, слідчих ізоляторах, (СІЗО) та виконують кримінальні покарання щодо засуджених (осіб, залишених в СІЗО згідно ст. ст. 89, 90 КВК). Той персонал СІЗО, який задіяний в охороні, нагляду та забезпечення осіб, взятих під варту, до персоналу УВП, у контексті ст. 11 КВК та змісту даного дослідження, не відноситься.

4. Протиправний намір у зазначених осіб спрямований на вчинення злочину. Поняття злочину дано в ст. 11 КВК, а класифікація злочинів (невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі) – у ст. 12 цього ж Кодексу. У свою чергу, стадії вчинення злочину визначені в ст. ст. 13–15 КК, за кожною з яких передбачена кримінальна відповідальність (ст. 16 КК), якщо не відбувалась добровільна відмова винної особи на стадії готування або замаху на злочин (ст. 17 КК). З цього випливає, що навіть сформований намір (спонукання) вчинити злочин, не призводить до обов'язкової його реалізації особою чи то з причини, що не залежали від неї (ст. 15 КК), чи то з власної волі (ст. 17 КК).

5. Протиправний намір вчинити злочин став результатом дії внутрішньої безпосередньої причини винної особи. Такою причиною є злочинна мотивація особи, тобто психічна діяльність, предметом якої є мотиви, а саме: їх виникнення, формування, реалізація у намірі та рішенні вчинити злочин [14, с. 291]. Водночас, як показує практика та результати спеціальних кримінологічних досліджень, кримінальна мотивація (власне намір) формуються не одразу. У принципі антисуспільної та суспільно небезпечної (некримінальної) мотивації через виникнення в особі мотивів, що зачіпають предмети, які належать до

головних умов життєдіяльності суспільства, та головним чином – через намір й високу ймовірність застосувати кримінально-заборонені засоби та форми діяльності щодо реалізації цих мотивів, мотивація останньої ніби проходить перед кримінальний етап, коли ще не сформована кримінальна мотивація, а лише відбувається орієнтація у кримінальному відношенні. Таку орієнтацію та мотивацію, на відміну від кримінальної, науковці називають криміногенною [14, с. 291]. Саме вона й складає зміст безпосередньої причини виникнення злочинів будь-якої особи, включаючи установи виконання покарань.

6. Протиправний намір особи вчинити злочин виражає її особисте ставлення до того, на що спрямоване це суспільно небезпечне, протиправне та карне діяння. Знову ж таки, як свідчить практика, кримінальна мотивація може бути різною або навіть зовсім відсутньою у різних видів злочинів [14, с. 29]. До того ж мотиви мають різну ступінь сформованості, інтенсивності, стійкості, різну міру їх усвідомлення особою та міру впливу, яку справляє на неї бажання до їх реалізації. Ці особистісні елементи процесу формування мотиву виникнення конкретного злочину разом із суспільною значущістю обраного для цього предмета і способу задоволення мотиву визначають його суспільну небезпечність, ймовірність набуття мотивацією саме кримінального характеру [14, с. 29]. Зокрема, повною мірою кримінальною є мотивація, що продукує вчинення умисних злочинів, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності); передбачала його суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання (ч. 2. ст. 24 КК – прямиї умисел) або, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки, хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (непрямий умисел (ч. 3 ст. 24 КК)). Своєю чергою у злочинах, вчинених з необережності (ст. 25 КК), кримінальна мотивація (намір) є звуженою (винна особа не бажала настання суспільно небезпечних наслідків, але свідомо їх допускала або мала їх допустити) [14, с. 292]. Крім цього, майже цілком відсутня криміногенна мотивація (злочинний намір), як, власне, й усвідомлений мотив їх вчинення, в так званих імпульсивних злочинах, коли поведінка під впливом різних обставин (алкогольне, наркотичне сп'яніння, сильне душевне хвилювання або інший емоційний розлад, психічні аномалії у межах осудності (ст. 19 КК) та обмеженої осудності (ст. 20 КК) виходить з-під контролю людини та її свідомості [14, с. 292–293].

7. Протиправний намір вчинити злочин у винної особи сформувався в результаті впливу на неї певних зовнішніх негативних умов, способу життя та конкретної життєвої ситуації. Як встановив А.П. Закалюк, коли йдеться про вплив умов способу життя, то розділяють такі: а) вплив способу життя суспільства загалом; б) вплив його злочинних соціальних спільнот; в) вплив невеликих груп (мікро-середовища); г) вплив окремих індивідів [14, с. 294]. На його переко-

нання, спосіб життя суспільства загалом може здійснювати вплив на формування криміногенної ситуації та мотивації безпосередньо або опосередковано через спосіб життя виокремлених у ньому соціальних груп [14, с. 294]. Щодо умов, пов'язаних із способом життя соціальної групи, то вони, як зауважив А.П. Закалюк, реалізуються через вчинки, поведінку окремих осіб відповідного середовища, особливо впливових, «бувалих», неформальних авторитетів, які часто виокремлюються з раніше судимих осіб.

Висновок. Отже, теоретичне значення сформульованого у цій роботі поняття полягає в тому, що таким чином розширені межі наукових знань про мотиви злочинної поведінки певних соціальних груп (у даному випадку – персоналу УВП), а також виведені доктринальні засади формування та класифікації злочинної мотивації і мотивів протиправної діяльності зазначених категорій суб'єктів. Своєю чергою практичне значення виражається тим, що таким чином визначені вузькі не врегульовані в законі та наявні на практиці проблемні питання, які варто враховувати під час організації запобіжної діяльності, пов'язаної із вчиненням злочинів персоналом УВП з тих чи інших мотивів, а також з нейтралізацією, блокуванням, усуненням тощо як безпосередніх, так і опосередкованих детермінант зазначеного виду злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків.: Право, 2013. Т. 1: Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 376 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 1063 с.
3. Юридична енциклопедія / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2001. Т. 3: К-М. 789 с.
4. Кримінологічний довідник: довідкове видання / за ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПр України Бандурки О. М.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужі О. М. та д-ра юрид. наук, професора Литвинова О.М. Харків.: «Діса плюс», 2013. 412 с.
5. Теорія держави і права: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
6. Кримінологія: підручник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
7. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): Монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.
8. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології: монографія / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків.: Право, 2016. 192 с.
9. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 446 с.
10. Кримінологія: питання та відповіді / Кол. авторів: Авдєєв О.О., Васил'єв А.А. та інші, за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2015. 324 с.

11. Проблеми протидії злочинності: підручник / Кальман О.Г., Козьяков І.М., Куц В.В. та ін.; за ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

12. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

13. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т.В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.

14. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окре-

мих видів злочинів / А.П. Закалюк. Київ: видавн. дім «Ін Юре», 2007. 712 с.

15. Ліховіцький Я.О. Злочини, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України: Кримінологічна характеристика та запобігання: Монографія. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2017. 584 с.

16. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12. 2003. № 15 // постанова Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. Київ.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 254–258.

Руденко В.І. ЩОДО ЗМІСТУ МОТИВІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ДЕЯКИМИ СУБ'ЄКТАМИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

В статті здійснено аналіз системоутворюючих ознак, що складають зміст поняття «мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань», а також обґрунтовано його теоретичне і практичне значення у контексті необхідності удосконалення діяльності, пов'язаної із запобіганням злочинам з боку цих осіб.

Ключові слова: системоутворюючі ознаки, злочин, мотив, мотивація, механізм злочинної поведінки, установа виконання покарань, персонал, сфера виконання покарань, суб'єкт злочину.

Руденко В.І. О СОДЕРЖАНИИ МОТИВОВ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ НЕКОТОРЫМИ СУБЪЕКТАМИ В СФЕРЕ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ УКРАИНЫ

В статье осуществлен анализ системообразующих признаков, составляющих содержание понятия «мотивы совершения преступлений персоналом учреждений исполнения наказаний», а также обосновано его теоретическое и практическое значение в контексте необходимости усовершенствования деятельности, связанной с предотвращением преступлений со стороны этих лиц.

Ключевые слова: системообразующие признаки, преступление, мотив, мотивация, механизм преступного поведения, учреждение исполнения наказаний, персонал, сфера исполнения наказаний, субъект преступления.

Rudenko V.I. ON THE CONTENT OF THE MOTIVES OF EXPRESSION OF CRIME BY SOME SUBJECTS IN THE FIELD OF IMPLEMENTATION OF UKRAINE'S PENALTIES

The article analyzes the system-forming features that make up the meaning of "the motives of the crimes committed by the personnel of the penitentiary institutions", as well as substantiates its theoretical and practical significance in the context of the need to improve the activities related to preventing crimes from these individuals.

In the criminal aspect, the motive is seen as a sign of the subjective part of the crime, which is understood as awareness of the motive of the person, which caused her to resolve to commit a crime, is an integral mental entity that prompts the person to commit a socially dangerous act and is its basis. A similar approach to the definition of the motive of the crime is also applied in the Legal Encyclopedia. In criminological guides, the motive for a crime is considered to be caused by external or internal stimuli, determined by the properties of the individual, an integrated mental entity that induces behavior aimed at eliminating the mental stress of the realized actualized needs of a biological or social nature by violating the criminal prohibition. In general, such a definition is fully consistent with the general historical content of the concept of the offense.

In the narrow and broad aspects, this concept is considered in educational-methodical editions on the course «Criminology». Thus, O.M. Dzhuzha transmits the motive of the crime through the motivation of criminal behavior, believing that the former is an important internal determinant of the behavior of the offender. At the same time, in his opinion, neither the motive, nor the motivation, nor the formal ability to selectivity, formed in the process of life, do not determine the content of the decision, controlled by the consciousness and will of the subject. An analogous approach can be found in the works of A.M Boyko, who is convinced that in being and in the activity of the social individual not only intersect, but different lines and motives of the social process converge – they synthesize new social qualities for the preservation or modernization of the old. Based on the analysis carried out, and taking into account that the concept of «motives for committing crimes by the personnel of penitentiary institutions» has not been deduced at the doctrine level, it is worth noting that this is an essential theoretical and applied problem that needs its solution in the context of its relevance and practical significance.

These circumstances became decisive when choosing an object (personnel of penitentiary institutions) and the subject of this study (the motives of the crimes committed by the personnel of penitentiary institutions), as well as determining its main task – to carry out a scientific analysis of system-generating features that make up the meaning of the concept of "motives the commission of crimes by the personnel of penitentiary institutions".

Key words: system-forming signs, crime, motive, motivation, mechanism of criminal behavior, penal institution, personnel, scope of punishment, subject of a crime.

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Самойленко О.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики*

Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.98.06

ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ОБСТАНОВКИ КІБЕРПРОСТІРУ

Еволюційні процеси технологій кіберпростору призвели до того, що сьогодні інформація отримала значення цінного ресурсу суспільства, який дає можливість задовольнити конкретній людині широкий спектр потреб у фінансово-економічній, соціальній, державно-політичній або духовній сферах її життя. Для цього людина вдається до системи дій, зміст яких визначається сутністю протікання інформаційних процесів у кіберпросторі. За умови використання останнього у механізмі злочинної діяльності окремого значення набуває питання визначення предмету посягання під час вчинення таких злочинів.

До сьогодні в полі зору криміналістів (Ю.М. Батуріна, П.Д. Біленчука, В.Б. Вехова, А.Ф. Волобуєва, В.О. Голубєва, М.В. Гуцалюка, В.В. Крилова, В.Д. Курушина, В.О. Мещерякова, Л.П. Паламарчук, В.Ю. Рогозіна, М.Г. Шурухнова та багатьох інших) були різноманітні предмети посягання під час вчинення злочинів із використанням комп'ютерних технологій, зокрема матеріальні цінності, комп'ютерна (електронна) інформація, банківська таємниця та інші утворення майнового та немайнового характеру. Втім, їм приділялась увага в контексті окремих методик розслідування, без врахування комплексного характеру злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору.

Метою цієї роботи є визначення суті та змісту предмету посягання під час вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору.

А.Ф. Волобуєв справедливо пише, що властивості предмета посягання закономірно пов'язані зі своєрідностями умов вчинення злочинів (умов існування предмета) [1, с. 57]. Описуючи предмет розкрадання, науковець наголошує на тому, що предмет посягання детермінує дії злочинців з підготовки, вчинення і приховування цього злочину, які своєю чергою пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів. Тому в контексті визначення предмета посягання під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору окремого значення набуває питання природи інформації та інформаційних процесів у кіберпросторі.

Як писав засновник кібернетики Н. Вінер, інформація – це не енергія і не матерія, це зміст, отриманий від зовнішнього світу в процесі пристосування

до нього [2, с. 208]. Традиційно в науках розрізняють семантичний та семіотичний (теорія інформації) підходи до розуміння інформації [3, с. 3].

Семантичний підхід досліджує інформацію з погляду її змісту: інформація обов'язково має певний предмет, який повинен бути інтерпретований у знання певного адресанта цієї інформації. Для цього використовують різні знаки (символи), що дозволяють виразити (представити) інформацію у певній формі: букви, цифри, слова та фрази певного змісту. По суті, це інформація у широкому розумінні як сукупність знань про довкілля, яка є найважливішим ресурсом науково-технічного та соціально-економічного розвитку суспільства [4, с. 60].

З семіотичного погляду інформація – це кількість, яка вимірюється в «бітах» і визначається як вірогідність частотності символів. Засновниками теорії інформації вважаються Клод Шеннон і Уоррен Уївер, які писали про кібернетичні системи, пристрої керування, повідомлення та сигнали, що було згодом використано з метою налагодження функціонування телекомунікаційних мереж [5]. Повідомлення – це сукупність знаків, які відображають ту або іншу інформацію; сигнал – це фізичний процес, що відображає передане повідомлення [4, с. 61]. У сучасних системах керування та зв'язку найчастіше використовують електричний зв'язок. Фізичною величиною, що визначає такий сигнал, є струм або напруга. На відміну від матеріального та енергетичного ресурсів, інформаційний ресурс не зменшується в процесі споживання, він накопичується, порівняно легко та просто за допомогою технічних засобів обробляється, зберігається та передається на великі відстані.

Вітчизняний законодавець намагається поєднати одночасно два вказані підходи у розумінні інформації, визнаючи останню у ст. 1 Закону України «Про інформацію» як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [6]. Втім, науковці, продовжуючи науковий пошук, виділяють «фізичність інформації» як ознаку предмета злочину. М.В. Карчевський під фізичною ознакою комп'ютерної інформації розуміє наявність носія – предмета або сигналу, фізичні, хімічні чи інші властивості яких використовуються для зберігання, передавання

та опрацювання інформації, що розпізнається електронно-обчислювальною машиною. [7; 8, с. 59–61]. Є.В. Лашук пише, що фізичність знаходить свій прояв у можливості людини сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами матеріальні цінності, з приводу яких та (або) шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння [9, с. 59].

З одного боку інформація дійсно не може існувати без матеріального або так званого фізичного носія. Телекомунікаційні мережі, магнітний, електронний або оптичний носій (накопичувач) інформації (диски різних видів, карти пам'яті, флеш-пам'ять) використовуються для оперування інформацією різного змісту. З іншого боку – інформація піддається злочинному впливу за умови її транспортування, її руху в просторі за допомогою інформаційних (телекомунікаційних) технологій, які виступають способами передачі інформації. Водночас основним завданням телекомунікаційної мережі є надання якісного транспортного сервісу під час перенесення інформації в просторі [4, с. 32]. В цьому процесі для користувача інформація виступає результатом задоволення його інформаційних потреб – інформаційним продуктом. Останній є, власне, обов'язковою умовою існування самого кіберпростору.

Засновник теорії особистості психолог А.Н. Леонт'єв писав, що головним у діяльності особистості є те, що потреба стоїть завжди за мотивом, а останній завжди відповідає тій або іншій потребі [10, с. 48]. На думку науковця, предмет діяльності є її дійсний мотив, який може бути як речовинним, так і ідеальним, як даним в сприйнятті, так і існуючим тільки в уяві. Отже, поряд з ідеальним мотивом допускається нематеріальний предмет, з приводу якого здійснюється діяльність людини.

Цей погляд є цікавим з позиції усвідомлення процесу формування основних та додаткових мотивів вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору, які покладаються в основу криміналістичної класифікації таких злочинів. Сам поділ мотивів вчинення таких злочинів на корисливі, соціально-економічні, антидержавно-політичні та ідейні мотиви має під собою речовинну щодо корисливих та ідеальну щодо інших мотивів складову частину предмета злочинного посягання. Зазначимо, що додаткові мотиви злочинної діяльності у кіберпросторі, будучи зумовленими обранням злочинцем специфічним набором операцій у кіберпросторі, спрямовані на створення умов, що забезпечують доведення злочинної діяльності до кінця, задоволення основної (кінцевої) потреби злочинця. Для користувача кіберпростору першою сходинкою на шляху задоволення основної (кінцевої) за своїм значенням потреби є задоволення інформаційної потреби, що виявляється у вигляді інформаційного продукту.

Вплив на інформаційний продукт фактично призводить до зміни, що характеризуються ознаками матеріального світу, зокрема мають наслідком покращення матеріального стану злочинця, утворення специфічних електронних та матеріальних слідів,

носіями яких виступають відповідно комп'ютери, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку та документи. Такі предмети виконують роль похідних предметів посягання у механізмі злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору. Зважаючи на закономірну зумовленість предметів посягання технологіями злочинної діяльності, що своєю чергою пов'язані із кібертехнологіями (інформаційними технологіями), можна дійти висновку про існування первинних та вторинних (або похідних) за послідовністю злочинного впливу предметів посягання.

Отже, існування системи предметів посягання під час вчинення злочину із використанням кіберпростору дає можливість висновувати й полімотивованість такої злочинної діяльності. Адже застосування технологій злочинної діяльності є особливо характерним під час вчинення корисливих злочинів, що пов'язані з фінансовою або соціально-економічною сферами відносин осіб у кіберпросторі. Такі відносини завжди відбуваються з приводу майна, адже вони спрямовані на задоволення відповідних матеріальних чи соціально-економічних потреб злочинця. Тому в систему вторинних предметів посягання у кіберпросторі будуть входити також речі матеріального світу, які можна окреслити категорією «майно».

Отже, під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору інформаційний продукт виступає первинним предметом посягання, а майно, комп'ютери, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку та документи – вторинними. Зважаючи на первинність функції стосовно системи, в основу будови такої системи покладено функціональне призначення кожного з предметів посягання у механізмі злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору.

Інформаційний продукт як первинний предмет посягання повинен мати цінність для злочинця. М.В. Карчевський справедливо робить акцент на такій цінності інформації [8, с. 60]. Вона буває різною: може бути цінною по суті, оскільки є результатом тривалої роботи великої кількості осіб, або цінною за призначенням, оскільки її наявність є необхідною умовою для вирішення певного завдання, наприклад, отримання доступу до банківських рахунків, персональні або особисті дані. Тому цінність інформаційного продукту, пов'язана з характером зафіксованих у ньому відомостей, полягає у його змісті.

Д.С. Азаров зазначав, що не важко помітити, що існують такі злочини, під час вчинення яких комп'ютерна інформація в одних випадках може бути лише предметом злочину, в інших – знаряддям злочину [11, с. 66]. Знаряддям є різновидом засобів вчинення злочину у широкому розумінні, під якими розуміють речі, предмети, документи, механізми, пристосування та інші предмети матеріального світу, використовуючи які винний вчиняє злочин [12, с. 130]. Отже, знаряддям вчинення злочину виконують функцію інструмента, який активно діє на предмет посягання. У кіберпросторі функцію інструмента виконують інформаційні (у вітчизняній інтерпретації комп'ютерні або інформаційно-комунікаційні технології) чи

кібертехнології (термін використовується з метою скорочення громіздких словосполучень). Інформаційні технології (information technologies – IT; information communication technologies – ICT) – це методи та способи накопичення, обробки, зберігання, відображення, пошуку і забезпечення цілісності інформації [4, с. 32]. Отже, в криміналістичному сенсі сам інформаційний продукт навряд чи можна назвати знаряддям злочину, для цього він повинен бути поєднаний з інформаційною технологією.

Сукупність інформаційних продуктів, організована за допомогою певної інформаційної технології, у загальному розумінні виступає електронним інформаційним ресурсом (далі ресурс). В галузі телекомунікацій ресурси (information sources) – це систематизовані масиви інформації, створювані та накопичувані у мережі з використанням інформаційних технологій і призначені для багаторазового запитування користувачами [4, с. 34]. До традиційних сьогодні форм організації ресурсу відносять файли, бази та банки даних, електронні системи, сайти [13; 14]. Всі вони як ресурси та, відповідно, інформаційні продукти характеризуються певними ознаками як соціальне явище, зокрема: виступають системоутворюючим чинником діяльності; позитивно впливають на соціально-економічний розвиток суспільства і держави; забезпечують національну безпеку; здатні завдавати шкоди суспільству в разі низької якості або негативної інформаційної експансії з боку інших країн [14].

Наведене дає можливість стверджувати, що під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору, злочинець, скерований загальним мотивом злочинної діяльності, впливаючи тим чи іншим способом на інформаційний ресурс (як сукупність інформаційних продуктів), може перетворювати останній у знаряддя з метою доведення злочину до кінця або вчинення подальших дій злочинної сукупності. Тож, можливість використовувати інформаційний ресурс як знаряддя задля досягнення кінцевої мети злочинної діяльності зумовлює обрання злочинцем певного інформаційного продукту / ресурсу для злочинного впливу на нього. Таким ресурсом типово виступають:

– попередньо створений злочинцем файл, наприклад шкідливий за призначенням з метою подальшого завантаження у систему та збору інформації з обмеженим доступом, або що містить зображення порнографічного характеру;

– веб-сайт, що використовується для розміщення інформації антидержавницького характеру, розповсюдження порнографічних предметів, наркотичних засобів, пропаганди війни, доведення до самогубства, розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію тощо;

– автоматизовані (електронно-інформаційні) системи різного призначення (платіжні системи за протидії законної господарської діяльності, фінансування тероризму, економічних розкрадань; об'єкт критичної інформаційної інфраструктури (напри-

клад, системи, що забезпечують диспетчерське керування, повітряним або залізничним рухом, митне оформлення, поштові відправлення, постачання електроенергії та інші види робіт під час вчинення терористичного акту).

Тому в контексті комплексного характеру злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору, сукупність інформаційних продуктів у значенні інформаційного ресурсу, що використовується як знаряддя вчинення злочину, не позбавляється значення предмета посягання. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень досліджуваної категорії злочинів свідчить про типову неспроможність суб'єкта розслідування встановити всі обставини вчинення кожного зі злочинів злочинної сукупності, а тому досить часто не всі ресурси, що стали предметом посягання у механізмі злочинної діяльності у кіберпросторі, встановлюються.

Таким чином, бачення предмету посягання під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору як системи предметів, в основі якої знаходиться функція (призначення) кожного з предметів посягання у механізмі злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору, дозволить на практиці слідчому під час розслідування на перший погляд непов'язаних між собою злочинів встановити єдину злочинну діяльність однієї особи або організованої групи. Під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору інформаційний продукт / ресурс виступає первинним предметом посягання, а майно, комп'ютери, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку та документи – вторинними. Обрання злочинцем певного інформаційного продукту / ресурсу для скерованого загальним мотивом злочинної діяльності впливу зумовлює два чинника, які не виключають один одного: 1) цінність за характером зафіксованих у інформаційному продукті / ресурсі відомостей; 2) можливість використовувати інформаційний ресурс як знаряддя задля досягнення кінцевої мети злочинної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2001. 425 с.
2. Винер Н. Кибернетика. М., 1983. 352 с.
3. Аляев Г. Теорія інформації на тлі історії філософії. Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. 2015. Вип. 754-755. С. 3–8.
4. Сучасні телекомунікації: мережі, технології, безпека, економіка, регулювання. С.О. Довгий, П.П. Воробієнко, К.Д. Гуляєв; за ред. С.О. Довгого К.: Азимут-Україна. 2013. 608 с.
5. Колмогоров А.Н. Теория информации и теория алгоритмов. М.: Наука, 1987. 304 с.
6. Про інформацію: Закон України 2 жовтня 1992 року за № 2657-ХІІ-ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
7. Карчевський М.В. Відповідальність за незаконне втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: аналіз складу злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Луганськ, 2003. 175 с.

8. Карчевський М.В. Злочини у сфері використання комп'ютерної техніки: навчальний посібник. К.: Атіка, 2010. 168 с.

9. Лашук С.В. Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 262 с.

10. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Политиздат, 1975. 304 с.

11. Азаров Д.С. Особливості механізму вчинення злочинів у сфері комп'ютерної інформації. Юридична Україна. 2004. № 7(19). С. 64–68.

12. Панов Н.Н. Средства совершения преступления: понятие и виды. Проблемы законности: наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. Х., 2003. С.127–133.

13. Інформаційне право та правова інформатика: курс лекцій / В.Г. Хахановський, І.В. Мартиненко, В.М. Смаглюк та ін.; за заг. ред. Є.М. Моїсєєва. К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. 253 с.

14. Соснін О.В. Державна політика в галузі управління інформаційним ресурсом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02. Одеса, 2005. 36 с.

Самойленко О.А. ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ОБСТАНОВКИ КІБЕРПРОСТІРУ

У статті визначено суть та зміст предмету посягання під час вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору. Автор приходить до висновку, що під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору інформаційний продукт / ресурс виступає первинним предметом посягання, а майно, комп'ютери, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку та документи – вторинними. Зважаючи на первинність функції стосовно системи, в основу будови такої системи автор покладає функціональне призначення кожного з предметів посягання у механізмі злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору. Визначаються чинники, що впливають на обрання злочинцем певного інформаційного продукту / ресурсу для скерованого загальним мотивом злочинної діяльності впливу.

Ключові слова: інформація, інформаційний продукт, інформаційний ресурс, злочин, кіберпростір, механізм злочину, предмет посягання, система предметів.

Самойленко Е.А. ПРЕДМЕТ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА ПРИ СОВЕРШЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ОБСТАНОВКИ КИБЕРПРОСТРАНСТВА

В статье определены суть и содержание предмета посягательства при совершении преступлений с использованием обстановки киберпространства. Автор приходит к выводу, что при совершении таких преступлений информационный продукт / ресурс выступает первичным предметом посягательства, а имущество, компьютеры, компьютерные сети, сети электросвязи и документы – вторичными. В связи с первоочередностью функции по отношению к системе в основе построения такой системы находится функциональное назначение каждого из предметов посягательства в механизме преступной деятельности с использованием обстановки киберпространства. Определяются факторы, которые влияют на избрание преступником определенного информационного продукта / ресурса для осуществления на него влияния.

Ключевые слова: информация, информационный продукт, информационный ресурс, преступление, киберпространство, механизм преступления, предмет посягательства, система предметов.

Samoilenko O.A. THE SUBJECT OF CRIMES WITH THE USING OF THE CYBERSPACE ENVIRONMENT

The article defines the essence and content of the subject of crimes committed using cyberspace environment. The author comes to the conclusion that when committing such crimes, the information product / resource acts as the first subject of crimes, and property, computers, computer networks, telecommunication networks and documents – next subject of crimes.

In the basis of construction of such system there is the functional setting of each of the subject of crimes in the mechanism of criminal activity with using cyberspace environment. It is explained through appropriate primariness of function in relation to the system.

In the context of complex nature of the crimes accomplished with the using cyberspace environment, an informative resource which is used as an instrument of commission of crime does not lose its meaning of subject of crimes. In this case an electronic informative resource is understood as the aggregate of informative products, organized by certain informative technologists.

Offered approach to understanding of the subject of crimes at the commission of crime with the using cyberspace environment will allow an investigator at a high level to investigate the crimes. In particular, at investigation of crimes on the face of it unrelated between itself it is possible to set single criminal activity of one person or organized group of persons.

As a result of analysis of essence of informative product/resource we select two not eliminating each other of factor, which are incident to subject of crimes committed using cyberspace environment, in particular: 1) value of product, which relies on the character of the information fixed in him; 2) possibility to use an informative resource as instrument for the sake of achievement of ultimate goal of criminal activity.

In the text of the paper, the author's attention is drawn to the nature of information and information processes in cyberspace. These deviations are necessary for understanding the links between the subject of crimes and the motive of criminal activity.

Key words: information, informative product, informative resource, crime, cyberspace environment, mechanism of crime, subject of crimes, system of objects.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Божко В.М.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального та адміністративного права і процесу
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 340.5

**ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОХОДЖЕННЯ
ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

Постановка проблеми. Актуальність окресленої теми дослідження зумовлена низкою чинників. По-перше, відповідно до постанови Верховної Ради України від 8 лютого 2018 року № 2287-VIII «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році», задля консолідації та розвитку історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті та належного відзначення і вшанування пам'ятних дат і ювілеїв, 30 травня 2018 року в Україні на державному рівні урочисто відзначається сторіччя з дня формування вітчизняної державної служби. Адже саме в цей день, за часів Гетьманату, в доповнення до Основного закону, що отримав назву Законів про тимчасовий державний устрій, 30 травня 1918 року було ухвалено Закон про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі.

По-друге, актуальність дослідження зумовлена ще й тим, що 16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський Парламент одночасно ратифікували, а вже 1 вересня 2017 року набула чинності у повному обсязі Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. У преамбулі цієї Угоди зазначено, що Україна взяла на себе зобов'язання забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС та забезпечувати ефективне її виконання.

По-третє, 10 травня 2015 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про державну службу» № 889-VIII, який набув чинності з 1 травня 2016 року. Отже, вже більше двох років вказаний Закон визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях.

Все вище зазначене зумовлює актуальність порівняльного аналізу вітчизняного законодавства у сфері державної служби із відповідними актами ЄС.

Різноманітні аспекти проходження державної служби досліджували у своїх працях В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.С. Венедиктов, М.І. Іншин, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, О.Д. Крупчан, Н.Р. Нижник, В.Ф. Опришко, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, А.О. Селіванов, Ю.М. Тодика, В.В. Цветков, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та багато інших вчених. Але, на превеликий жаль, їхня увага не була спрямована на порівняльний аналіз вітчизняного законодавства у сфері державної служби із законодавством ЄС.

Мета статті – здійснити порівняльно-правове дослідження чинного вітчизняного законодавства, яке регламентує проходження державної служби в Україні, із актами вторинного законодавства ЄС, спрямованими на регулювання відносин щодо проходження публічної служби в органах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Порядок проходження служби в органах ЄС регулюється Регламентом № 31 (ЄЕС), 11 (ЄАЕС), яким затверджено «Положення про посадових осіб та умови наймання інших службовців Європейського економічного співтовариства та Європейського Співтовариства з атомної енергії» від 18 грудня 1961 року (далі – Положення) [1]. Вказане Положення набуло чинності з 1 січня 1962 року і досі є чинним із останніми змінами, внесеними Регламентом (ЄС) № 423/2014 Європейського Парламенту та Ради від 16 квітня 2014 року.

Порівняльний аналіз вітчизняного Закону «Про державну службу» та вищевказаного Положення дозволив виокремити низку наступних принципових відмінностей між ними.

1) Відповідно до статті 5(1) Положення, всі посади в органах публічної влади ЄС класифікуються на 4 функціональні групи: групу адміністраторів (*administrators*), помічників (*assistants*), секретарів (*secretaries*) та клерків (*clerks*). Станом на 1 січня 2018 року у складі Європейської комісії працювало 20 889 осіб, з яких 11 463 особи (54,9%) належали до функціональної групи адміністраторів на постійній основі та 504 особи (2,4%) – на тимчасовій основі; 8 250 осіб (39,5%) на постійній основі, а 225 осіб (1,1%) – на тимчасовій основі належали до функціональної групи помічників; до секретарів (клерків) належали 297 осіб (1,4%) на

постійній основі й 150 осіб (0,7%) на тимчасовій основі [2].

Натомість в Україні, відповідно до інформації, оприлюдненої Головою Національного агентства України з питань державної служби Костянтином Ващенко, на державній службі працюють 200 202 особи. З них державних службовців категорії «А» 695 осіб (або 0,4% від загальної кількості державних службовців), категорії «Б» – 55 087 осіб (або 27,5%) і категорії «В» – 144 420 осіб (72,1%). Щоправда, окрім цих трьох категорій посади державної служби, в органах державної влади працюють особи, що обіймають виборні посади (наприклад, Президент України, народні депутати України), політичні посади (наприклад, члени Кабінету Міністрів України, заступники міністрів або голови місцевих державних адміністрацій чи їх заступники), працівники, котрі виконують функції з обслуговування та працівники патронатних служб.

2) В Україні для того, щоб обіймати посаду державної служби категорії «А» потрібно мати ступінь вищої освіти не нижче магістра та загальний стаж роботи не менше семи років; досвід роботи на посадах державної служби категорій «А» чи «Б» або на посадах не нижче керівників структурних підрозділів в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах у відповідній сфері не менш як три роки; для посад категорії «Б» потрібно мати ступінь вищої освіти не нижче магістра та досвід роботи на посадах державної служби категорій «Б» чи «В» або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше двох років; для посад категорії «В» – ступінь бакалавра, молодшого бакалавра.

Натомість, відповідно до статті 5(3) Положення, для функціональної групи адміністраторів (клас 5, б) необхідно мати рівень освіти, який відповідає принаймні трьом рокам навчання в університеті, засвідчений дипломом, або, якщо це виправдано в інтересах служби, необхідно пройти професійне навчання еквівалентного рівня. Для найвищої функціональної групи адміністраторів (класи із 7 по 16) необхідно мати рівень освіти, який відповідає закінченому університету, засвідченому дипломом, коли навчання тривало не менше чотирьох років. Якщо ж навчання в університеті тривало три роки, тоді слід мати ще професійний досвід щонайменше один рік та, якщо це виправдано в інтересах служби, пройти професійне навчання відповідного рівня. Для функціональних груп помічників, секретарів та клерків достатньо мати рівень середньої освіти, засвідчений дипломом, та відповідний професійний досвід не менш як три роки, або, коли це виправдано в інтересах служби, досвід професійної підготовки еквівалентного рівня.

3) У чинному Законі України «Про державну службу» послідовно втілено засаду, відповідно до якої вступ на державну службу здійснюється

шляхом призначення громадян України на посаду державної служби за результатами конкурсу. Навіть більше, державний службовець з урахуванням його професійної підготовки та професійної компетентності може бути переведений без обов'язкового проведення конкурсу лише на іншу рівнозначну або нижчу вакантну посаду. Натомість у Положенні таких вимог щодо вступу виключно за конкурсом і обмежень щодо переведення немає. Навпаки, у статті 45(а) зазначено умови, за яких службовець, наприклад, із функціональної групи «помічники» може бути призначений на посаду функціональної групи «адміністратори» без проведення конкурсу.

4) Відповідно до статті 33 Положення, перед призначенням кожен кандидат має пройти медичний огляд одним із медичних працівників установи, до якої він працевлаштовується, щоб переконатися, що кандидат фізично придатний виконувати покладені на нього повноваження.

Якщо за результатами такого медичного обстеження буде надано негативний медичний висновок, кандидат може упродовж 20 днів з моменту отримання такого висновку вимагати перегляду свого стану здоров'я медичною комісією у складі трьох лікарів, сформованої органом, до якого працевлаштовується кандидат. Лікар, який дав негативний медичний висновок заслуховується комісією. Якщо її висновок підтвердить результати первинного медичного обстеження, то кандидат повинен буде оплатити 50% від загальної вартості медичного обстеження.

Натомість у вітчизняному Законі України «Про державну службу» не зазначено жодних вимог щодо стану здоров'я кандидата, тому конкурсна комісія не може вимагати від нього надання навіть довідки про стан його здоров'я. Адже вичерпний перелік документів, які конкурсант має подати для участі в конкурсі на заміщення вакантної посади державної служби зазначено в статті 25 зазначеного Закону. Відповідно ж до частини 2 цієї статті, заборонено вимагати від конкурсанта подачі інших документів, не вказаних у цій статті. На відміну, наприклад, від Закону України «Про Кабінет Міністрів України», згідно із частиною 5 статті 9 якого претендент на посаду члена Уряду має подати зокрема й «документ про стан здоров'я».

Однак, відповідно до частини 4 статті 31 Закону України «Про державну службу», рішення про призначення або про відмову у призначенні конкурсанта на посаду державної служби приймається за результатами спеціальної перевірки відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» та за результатами перевірки відповідно до Закону України «Про очищення влади».

Отже, згідно із пунктом 5 «Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком», затвердженого постановою Кабінету

Міністрів України від 25 березня 2015 року № 171, спеціальній перевірці підлягають відомості й щодо стану здоров'я конкурсанта (в частині перебування його на обліку в психоневрологічних або наркологічних закладах охорони здоров'я). Тому для проведення спеціальної перевірки претендент на посаду має подати до відповідного органу медичну довідку про стан свого здоров'я за формою, затвердженою Міністерством охорони здоров'я України, щодо перебування на обліку в психоневрологічних або наркологічних закладах охорони здоров'я.

Щоправда, медична довідка за формою № 133/о, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 30 липня 2012 року № 578, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 21 серпня 2012 року за № 1408/21720 «Про порядок проведення медичного огляду та спеціальної перевірки особи, яка претендує на зайняття посади, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування» (та Інструкція щодо порядку заповнення форми первинної облікової документації № 133/о «Медична довідка про стан здоров'я особи, яка претендує на зайняття посади, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування», затверджена вищеназваним наказом Міністерства охорони здоров'я України від 30.07.2012 року № 578), була значно ширшою за змістом, оскільки передбачала, окрім передбачених Постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 171 відомостей про стан здоров'я (в частині перебування на психіатричному та наркологічному обліках), комплексний медичний огляд пацієнта. Отже, вимога щодо подання кандидатами зазначеної довідки суперечила чинному законодавству. Тому наказом Міністерства охорони здоров'я України від 10.02.2017 року №116, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 2 березня 2017 року за № 292/30160 «Про втрату чинності наказу Міністерства охорони здоров'я України від 30 липня 2012 року № 578», було скасовано медичну довідку за формою № 133/о. Однак такі довідки, видані до 14.04.2017 року, вважатимуться дійсними та можуть бути використані для здійснення спеціальної перевірки.

Після ж зазначеного терміну кандидатам на посаду державної служби слід буде подавати копії медичної довідки про проходження обов'язкових попереднього та періодичного психіатричних оглядів, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 2002 року № 12, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 1 лютого 2002 року за № 94/6382, та сертифіката про проходження профілактичного наркологічного огляду, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28 листопада 1997 року № 339, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11 грудня 1997 року за № 586/2390.

5) У вітчизняному Законі вказано, що випробувальний термін є факультативною умовою акта про призначення на посаду. Якщо ж призначення

особи на посаду державної служби здійснюється вперше, то встановлення випробування щодо неї є обов'язковим і його тривалість має становити не більше шести місяців. До того ж протягом випробування така особа не отримуватиме лише надбавки за ранг, адже ранги державним службовцям, призначеним із випробуванням, присвоюються після закінчення його строку.

Натомість, відповідно до статті 34 Положення, «службовці повинні пройти дев'ятимісячний випробувальний строк, перш ніж вони можуть бути призначені». Схожа норма міститься і в статті 11(1) розділу 4 «Випробувальний період» Рішення Європейської комісії від 15.06.2016 року щодо середнього управлінського персоналу [4].

Щоправда, якщо є поважні причини, випробувальний строк може бути продовжено, але його загальна тривалість не повинна перевищувати п'ятнадцяти місяців. Тобто службовцю спочатку слід пройти випробувальний строк і лише після цього його може бути призначено на посаду. Мінімальна тривалість такого випробування імперативно зазначена в Положенні, на відміну від українського Закону. До закінчення випробувального строку безпосередній керівник готує звіт про «здатність випробовуваного виконувати обов'язки, що покладені на його посаду, а також про його ефективність та поведінку на службі». Вказаний звіт має бути доведений до відома випробовуваного, якому дається вісім днів для підготовки своїх коментарів щодо такого звіту. Після закінчення випробувального строку, випробовуваний отримує компенсацію, яка дорівнює трьом посадовим окладам за тією посадою, щодо якої він проходив випробування, якщо його випробувальний строк перевищував один рік, двом посадовим окладам, якщо його випробування тривало понад шість місяців, і одному посадовому окладу, якщо тривало менше шести місяців. Щоправда, це не стосується випробовуваних, які самі вирішили відмовитися від випробувального строку.

б) У вітчизняному Законі зазначено два десятки підстав для припинення державної служби. Зокрема, п'ять підстав припинення у разі втрати права на державну службу або його обмеження; припинення державної служби у зв'язку із закінченням строку призначення на посаду державної служби; припинення державної служби за ініціативою державного службовця або за угодою сторін; чотири підстави припинення державної служби за ініціативою суб'єкта призначення; шість підстав для припинення державної служби у зв'язку з обставинами, що склалися незалежно від волі сторін; припинення у разі незгоди державного службовця на проходження державної служби у зв'язку із зміною її істотних умов; у разі досягнення державним службовцем 65-річного віку; у разі застосування заборони, передбаченої Законом України «Про очищення влади».

Однією із «нових» підстав припинення державної служби є отримання державним службовцем двох поспіль негативних оцінок за результатами

оцінювання службової діяльності (пункт 3 частини 1 статті 87 Закону). Зокрема, відповідно до Типового порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 року № 640, в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 року № 185, оцінювання службової діяльності державного службовця проводиться щороку у жовтні-грудні за період з 1 січня поточного року (або з дати визначення завдань і ключових показників до дати прийняття наказу (розпорядження) про проведення оцінювання) на підставі від двох до п'яти ключових показників, визначених з урахуванням його посадових обов'язків, а також дотримання ним загальних правил етичної поведінки та вимог законодавства у сфері запобігання корупції.

Якщо за підсумками щорічного оцінювання результати службової діяльності державного службовця будуть оцінені негативно, то не раніше ніж через три місяці має бути проведено повторне оцінювання результатів його службової діяльності. Якщо на повторному оцінюванні він отримає таку ж оцінку, його звільнять із державної служби.

Натомість у статті 47 Положення зазначено сім можливих підстав для припинення служби: відставка; примусова відставка; у разі виходу на пенсію в інтересах служби; звільнення через некомпетентність; звільнення з посади; вихід на пенсію; смерть.

Для звільнення через відставку службовець має подати лист про відставку. Відставка набуває чинності у термін, зазначений суб'єктом призначення, але не пізніше трьох місяців від дня подання листа про відставку посадовою особою функціональної групи адміністраторів і не більше одного місяця у разі посадових осіб інших функціональних груп.

Примусова відставка, відповідно до статті 49 Положення, застосовується у тому випадку, якщо службовець перестає відповідати кваліфікаційним вимогам, необхідним для обіймання посади в органі влади ЄС, зазначеним у статті 28(a) (втрачає громадянство країни-учасниці ЄС), якщо він удруге відмовився від поновлення на запропонованій йому посаді після закінчення його відрядження (стаття 39(f) Положення), неоплачуваної відпустки з особистих причин (стаття 40(d) Положення) або після закінчення строку отримання дозволу внаслідок її скорочення (стаття 41(4) і (5) Положення).

Звільнення у разі виходу на пенсію в інтересах служби застосовується автоматично в останній день місяця, в якому службовець досягнув 66 років, або за зверненням самого службовця в останній день місяця, в якому подано його клопотання, у разі досягнення ним 58 або більше років і відповідності службовцем вимогам статті 9 Додатку VIII вказаного Положення.

Для звільнення службовця через некомпетентність він має упродовж трьох років отримувати

незадовільні оцінки за підсумками своїх річних звітів. Після цього його клас знижується на одиницю. Якщо наступні два роки він продовжує отримувати незадовільні оцінки, його звільняють. Але після звільнення йому виплачують вихідну допомогу у розмірі посадового окладу секретаря 1 класу упродовж трьох місяців, якщо службовець має стаж служби до п'яти років; шість місяців за стажу до десяти років; дев'ять місяців за стажу до двадцяти років; дванадцять місяців за стажу понад двадцять років. Посадова особа, яка звільнена через некомпетентність, через шість років може просити вилючити цю інформацію з її особистої справи.

7) Відповідно до статті 86(1) Положення, будь-яке навмисне чи необережне невиконання чинним або колишнім службовцем своїх обов'язків зумовлює необхідність притягнення його до дисциплінарної відповідальності. Процедура застосування дисциплінарної відповідальності регламентується Додатком IX Положення.

Для дослідження обставин дисциплінарного проступку в органах ЄС утворюється дисциплінарна комісія (далі – комісія). Вона складається з голови, чотирьох членів та їх заступників, які мають належати до функціональної групи адміністраторів та мати клас не нижче 14. Якщо ж комісія розглядатиме справи щодо осіб, які належать до вищого класу, тоді члени комісії мають мати клас не нижче 16.

Керівник органу ЄС та Комітет персоналу (орган, що представляє інтереси службовців всіх чотирьох функціональних груп) призначають одночасно по два члени та два заступники членів дисциплінарної комісії строком на три роки. Принаймні один член комісії не має проходити службу в тому органі, в якому його призначено до складу комісії.

Керівник органу ЄС, відповідно до статті 9(1) Додатку IX Положення, може застосувати до службовця наступні види дисциплінарних стягнень: (a) письмове попередження; (b) догану; (c) відстрочення просування на більш високий клас на період від одного до 23 місяців; (d) пониження класу на одиницю; (e) тимчасове зниження класу на період від 15 до 1 року; (f) зниження класу в цій же функціональній групі; (g) переведення до нижчої функціональної групи із зниженням чи без зниження класу; (h) звільнення з посади та, за необхідності, зменшення проміжної пенсії або призупинення на певний строк суми з допомоги по інвалідності.

Для визначення тяжкості неправомірної поведінки та прийняття рішення про накладення дисциплінарного стягнення, зокрема, враховуються: (a) характер неправомірної поведінки та обставини, в яких вона відбулася; (b) тяжкість проступку, який негативно впливає на цілісність, репутацію або інтереси установи; (c) форму вини, зокрема, неправомірні дії включають умисні дії чи недбалість; (d) мотиви неправомірної поведінки посадової особи; (e) клас та стаж посадової особи; (f) сту-

піль особистої відповідальності посадової особи; (g) рівень посадових повноважень та обов'язків; (h) чи неправомірні дії є повторюваними; (j) поведінку посадової особи упродовж всієї її служби.

Керівник органу ЄС може приймати рішення щодо застосування таких стягнень, як письмове попередження або догана без консультації з комісією. Щоправда, перш ніж застосувати будь-яке із цих стягнень, керівник органу має заслухати пояснення самого правопорушника. У будь-якому іншому разі керівник органу має звернутися до комісії із доповіддю, вказавши в ній ті факти, які зумовлюють необхідність притягнення службовця до дисциплінарної відповідальності та обтяжуючі обставини вчинення ним дисциплінарного проступку.

Звинуваченому службовцю надається 15 днів для ознайомлення зі змістом цієї доповіді. Якщо службовець у присутності голови комісії визнає свою провину й погодиться із доповіддю, тоді керівник органу ЄС, відповідно до принципу пропорційності між характером вчинення несправедливості та покарання, може відкликати свою доповідь з комісії. Після цього керівник органу може застосувати дисциплінарні стягнення, зазначені в частині 1 (a)–(d) статті 9 Додатку IX Положення. Інакше комісія на своєму засіданні розглядає доповідь керівника органу, заслуховує пояснення звинуваченого службовця, опитує свідків, може витребувати документи й навіть провести власне розслідування, під час якого кожна зі сторін може давати пояснення й заперечення.

На своєму засіданні комісія повинна висловити власну обґрунтовану позицію щодо тих фактів, що викладені в доповіді керівника органу ЄС й можливого виду дисциплінарного стягнення. Строк розгляду доповіді в комісії не має перевищувати двох місяців, але він може бути подовженим залежно від рівня складності справи (стаття 18 Додатку IX Положення).

Після винесення рішення комісією керівник органу ЄС упродовж двох місяців має ухвалити власне рішення щодо застосування дисциплінарного стягнення (з урахуванням думки комісії).

Якщо керівник органу ЄС звинувачує службовця в серйозних проступках, у невиконанні своїх посадових обов'язків або порушенні закону, він може негайно відсторонити такого службовця від виконання ним своїх службових обов'язків на певний чи на не визначений строк із зменшенням розміру заробітної плати на цей період часу (але він має отримувати суму не нижче прожиткового мінімуму з урахуванням сімейних надбавок). Якщо упродовж шести місяців дисциплінарне стягнення не застосовується, звинуваченому службовцю має виплачуватися заробітна плата у повному розмірі, за виключенням, коли вчинений ним проступок розслідується в порядку кримінального судочинства.

Якщо до службовця буде застосовано дисциплінарне стягнення, яке не є більш суворим, ніж

письмове попередження, догана або відстрочення просування на більш високий клас або якщо взагалі до нього не буде застосовано дисциплінарного стягнення, тоді ті кошти, які були з нього утримані, повинні бути йому повернуті з урахуванням складних відсотків за ставкою, визначеною статтею 12 Додатка XII Положення.

Службовець, щодо якого було застосовано дисциплінарне стягнення, за винятком звільнення з посади, після трьох років у разі письмового попередження чи догани або через шість років у разі будь-якого іншого стягнення, може подати запит про видалення з його особистої справи усіх згадок про вчинений ним проступок.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, можемо зробити наступні умовиводи. Засади, на яких ґрунтується проходження публічної служби в Україні та органах Європейського Союзу, дуже схожі. Відрізняються вони лише вищим рівнем кваліфікаційних вимог до публічних службовців в Україні та рівнем соціальних гарантій, який є значно вищим в ЄС. Окрім того, в Україні більш формально визначений Закон України «Про державну службу», який значно ґрунтовніше регламентує різноманітні аспекти проходження публічної служби, щоправда це не звільняє від необхідності ухвалення та застосування цілої низки підзаконних нормативно-правових актів, насамперед постанов Кабінету Міністрів України, необхідності в чому немає на теренах ЄС. Це свідчить про використання різної юридичної техніки під час формулювання вітчизняного законодавства у сфері державної служби та «Положення про посадових осіб та умови наймання інших службовців Європейського економічного співтовариства та Європейського Співтовариства з атомної енергії», затвердженого Регламентом № 31 (СЕС), 11 (ЄАЕС) від 18 грудня 1961 року. Тому в процесі розбудови України як соціальної та правової держави слід буде запозичити не лише соціально-економічні гарантії реалізації права на публічну службу в ЄС, але й їхні техніко-юридичні прийоми лаконічного формулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Regulation №31 (EEC), 11 (EAEC), laying down the Staff Regulations of Officials and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Economic Community and the European Atomic Energy Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A01962R0031-20140501> (дата звернення – 25.08.2018).
2. Staff Members on 01/01/2018. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-commission-hr-key-figures_2018_en.pdf (дата звернення – 25.08.2018).
3. В Україні 200 тис. держслужбовців – Нацагентство держслужби. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/405064.html> (дата звернення – 25.08.2018).
4. Commission Decision of 15.6.2016 on middle management staff. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-commission-decision-on-middle-management-staff_3288_c_2016_en.pdf (дата звернення – 25.08.2018).

Божко В.М. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОХОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Статтю присвячено порівняльно-правовому дослідженню особливостей проходження публічної служби в Україні та Європейському Союзі. Автор порівнює зміст чинних Закону України «Про державну службу» із «Положенням про посадових осіб та умови найму інших службовців Європейського економічного співтовариства та Європейського Співтовариства з атомної енергії», затвердженим Регламентом № 31 (ЄЕС), 11 (ЄАЕС) від 18 грудня 1961 року. Основну увагу в статті присвячено порівняльному аналізу наявних функціональних груп (категорій) державних службовців; кваліфікаційним вимогам щодо вказаних категорій службовців; порівнюється процедура вступу на службу, яка, зокрема, передбачає обов'язкове проходження медичного обстеження медичними співробітниками установи та проходження випробування; співставляються також можливі підстави і порядок припинення публічної служби. Досліджено перелік видів дисциплінарних стягнень, а також підстави і порядок звільнення через некомпетентність в органах ЄС із звільненням через отримання державним службовцем двох поспіль негативних оцінок за результатами оцінювання службової діяльності на державній службі в Україні.

Ключові слова: державний службовець, державна служба, службовець ЄС, порівняльно-правове дослідження, імплементація законодавства ЄС.

Божко В.Н. СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОХОЖДЕНИЯ ПУБЛИЧНОЙ СЛУЖБЫ В УКРАИНЕ И ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Статья посвящена сравнительно-правовому исследованию особенностей прохождения публичной службы в Украине и Европейском Союзе. Автор сравнивает содержание действующих Закона Украины «О государственной службе» с «Положением о должностных лицах и условиях найма иных служащих Европейского экономического сообщества и Европейского сообщества по атомной энергии», утвержденным Регламентом № 31 (ЕЭС), 11 (ЕАЭС) от 18 декабря 1961 года. Основное внимание в статье посвящено сравнительному анализу существующих функциональных групп (категорий) государственных служащих; квалификационным требованиям к указанным категориям служащих; сравнивается процедура поступления на службу, которая, в частности, предусматривает обязательное прохождение медицинского обследования врачами учреждения и прохождения испытательного срока; сопоставляются также возможные основания и порядок прекращения публичной службы. Исследованы перечень видов дисциплинарных взысканий, а также основания и порядок увольнения из-за некомпетентности в органах ЕС с освобождением вследствие получения государственным служащим двух подряд отрицательных оценок по результатам оценки служебной деятельности на государственной службе в Украине.

Ключевые слова: государственный служащий, государственная служба, служащий ЕС, сравнительно-правовое исследование, имплементация законодательства ЕС.

Bozhko V.M. COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS OF PUBLIC SERVICE PECULIARITIES IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

The article is devoted to a comparative legal study of the specifics of the passage of public service in Ukraine and the European Union. The author compares the content of the current Law of Ukraine «On Public Service» with the Regulation № 31 (EEC), 11 (EAEC), laying down the Staff Regulations of Officials and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Economic Community and the European Atomic Energy Community of December 18, 1961.

The article focuses on comparative analysis of existing functional groups (categories) of the public servants. Affirms that while in the EU there are four functional groups of Officials of the Union (administrators, assistants, secretaries and clerks), in Ukraine all categories of public servants divide into three categories. In addition, in these countries, the proportion of higher and lower categories of employees is different.

The study also analyzes the qualification requirements for these categories of Servants, compares the procedure for admission to the service, which, inter alia, requires mandatory medical examination by the doctors of the institution itself, while Ukrainian legislation encourages the contestant to submit only a certificate of health.

The article also examines the general and distinctive requirements for the nomination and passage of a probationary period as conditions for admission to service, as well as possible grounds and procedure for termination of public service.

In particular, the list of types of disciplinary punishments in public service in the EU and Ukraine has been investigated. It is concluded that the EU legislation provides for the possibility of applying one of eight disciplinary sanctions, while the Ukrainian only four. The possible grounds and the order of dismissal on the indicated grounds are also compared. More attention is focused on the procedure for dismissal due to incompetence in the EU with the exemption through the receipt of two consecutive negative evaluations by the civil servant on the results of the performance appraisal in the civil service in Ukraine.

According to the results of the study, it was concluded that the principles of the passage of public service in Ukraine and the European Union are very similar, they are based on common values. The procedure for the passage of public service in them differs only in the high level of qualification requirements for Public Servants in Ukraine and the level of social guarantees, which is much higher in the EU. In addition, in Ukraine more formally defined the Law of Ukraine «On Public Service», which significantly regulates various aspects of the passage of public

service. However, this does not exempt from the need to adopt and apply a number of by-laws, in turn, decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the need for which is not in the territory of the EU. This indicates the use of various legal techniques in the formulation of domestic legislation in the public service of Ukraine and the EU. Therefore, in the process of Ukraine's development as a social and legal state, it will be necessary to borrow not only socio-economic guarantees for the realization of the right to public service in the EU, but also their technical and legal methods for laconic wording of the texts of regulatory legal acts.

Key words: Public Servant, Public Service, Official of the Union, Comparative legal study, Implementation of EU legislation.

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

Кузьмін Д. В. СПАДКУВАННЯ МАЙНА ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	3
Мінченко О.В. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	8

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Кравцова З.С. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....	12
--	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Яновицька Г.Б. ПРАВО СПОЖИВАЧІВ НА ІНФОРМАЦІЮ ЩОДО ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС.....	17
---	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Лещенко Н.С. ОПЕРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ НА ПРОВЕДЕННЯ ПРОЕКТНИХ І ДОСЛІДЖУВАЛЬНИХ РОБІТ: ЗАКОНОДАВЧЕ ТА ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ.....	21
--	----

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Буряк І.В. РІШЕННЯ ПРО НАДАННЯ МІСЦЕВОЇ ГАРАНТІЇ: ПИТАННЯ ЗМІСТУ ТА ПОРЯДКУ ПРИЙНЯТТЯ.....	26
Запотоцька О.В. ЗАКОНОДАВЧІ ПІДХОДИ ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ.....	32
Максіменцева Н.О. ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР.....	36
Москаленко С.І. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПОРЯДКУ ВИКОРИСТАННЯ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ.....	41
Припутень Д.С. СЛУЖБОВЕ ПРАВО ТА ЙОГО ГЕНЕЗА В ХІХ ТА ХХ СТОЛІТТІ.....	46
Топчій О. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ШЛЯХОМ АДМІНІСТРУВАННЯ МЕДІАОСВІТИ.....	54
Шимон О.М. ОБМЕЖЕННЯ ДЛЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ВИКОНАННЯМ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ, МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	59

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Гумін О.М., Коваль М. М. ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ.....	63
Коломієць Ю.Ю. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ.....	67
Мигаль Р.В. ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА ДЕРЖАВНОМУ РІВНЯХ.....	72

Руденко В.І. ЩОДО ЗМІСТУ МОТИВІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ДЕЯКИМИ СУБ'ЄКТАМИ
У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ.....76

**КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Самойленко О.А. ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ
ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ОБСТАНОВКИ КІБЕРПРОСТІРУ.....80

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Божко В.М. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОХОДЖЕННЯ
ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....84

CONTENTS

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES**

Kuzmin D.V. PROPERTY INHERITANCE BY CUSTOMARY LAW ON LEFT-BANK UKRAINE IN XIX – EARLY XX CENT.....	3
Minchenko O.V. TERMINOLOGICAL FEATURES OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL RELATIONS.....	8

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Kravtsova Z.S. DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASES OF THE STATE AUTHORITY IN UKRAINE.....	12
---	----

**CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE;
FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW**

Yanovytska H.B. THE RIGHT OF CONSUMERS TO INFORMATION ON FOOD PRODUCTS UNDER UKRAINE AND EU LAW.....	17
--	----

COMMERCIAL LAW AND PROCEDURE

Leshchenko N.S. OPERATIVE-ECONOMIC SANCTIONS FOR VIOLATION OF CONTRACT FOR CONDUCTING DESIGN AND RESEARCH WORKS: LEGISLATIVE AND CONTRACTUAL REGULATION.....	21
---	----

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW**

Burjak I.V. DECISION ON THE PROVISION OF LOCAL GUARANTEES: ISSUES OF CONTENT AND PROCEDURE FOR ADOPTION.....	26
Zapototskaya O.V. LEGISLATIVE APPROACHES ON THE CONCEPT AND FEATURES OF FOODSTUFFS.....	32
Maksimentseva N.O. LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF SUBSOIL USE AND PROTECTION	36
Moskalenko S.I. STRATEGIC DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL SUPPORT FOR STATE SUPERVISION OVER THE OBSERVANCE OF THE ORDER OF AIRSPACE MANAGEMENT IN UKRAINE.....	41
Pryputen D.S. PUBLIC SERVICE LAW AND ITS GENESIS IN THE XIX AND XX CENTURIES.....	46
Topchiy O.V. ENSURING INFORMATION SAFETY OF MINORS BY ADMINISTRATION OF MEDIA EDUCATION.....	54
Shimon A.N. RESTRICTIONS FOR STATE EMPLOYEES AFTER THE TERMINATION OF ACTIVITIES RELATED TO THE IMPLEMENTATION OF STATE FUNCTIONS, LOCAL GOVERNMENT	59

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Humin O.M., Koval M.M. EVIDENCE IN UKRAINE'S CRIMINAL PROCEDURE: CONCEPT AND CLASSIFICATION.....	63
Kolomiets Yu.Y. GENERAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL-LEGAL IDEOLOGY FUNCTIONS.....	67

Myhal R.V. PROHIBITION OF TORTURE AT INTERNATIONAL AND PUBLIC LEVELS MIGAL ROMAN VASILYEVICH.....72

Rudenko V.I. ON THE CONTENT OF THE MOTIVES OF EXPRESSION OF CRIME BY SOME SUBJECTS IN THE FIELD OF IMPLEMENTATION OF UKRAINE'S PENALTIES.....76

**FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY**

Samoilenko O.A. THE SUBJECT OF CRIMES WITH THE USING OF THE CYBERSPACE ENVIRONMENT..... 80

INTERNATIONAL LAW; COMPARATIVE LAW

Bozhko V.M. COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS OF PUBLIC SERVICE PECULIARITIES IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION..... 84

НОТАТКИ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 3/2018

Виходить чотири рази на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Н.В. Пирог
Комп'ютерна верстка – Н.С. Кузнєцова

Підписано до друку 26.09.2018 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 11,28, ум.-друк. арк. 11,16.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0918/117.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua